

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra teologických věd

Diplomová práce

POHÁDKY K. J. ERBENA Z POHLEDU TEOLOGICKÉ ANTROPOLOGIE

Vedoucí práce: Mgr. Lucie Kolářová, Dr. theol.

Autor práce: Bc. Zuzana Vohradská, Dis.

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: 2.

2017

Diplomová práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum:

.....

Podpis studenta

Děkuji vedoucí diplomové práce Mgr. Lucii Kolářové, Dr. theol. za cenné rady, připomínky, metodické vedení práce a za celkový přístup, který mi byl motivací k dalšímu psaní.

Obsah

Obsah	4
Úvod	7
1 Pohádky	9
1. 1 Teorie vzniku	9
1. 2 Typologie	12
1. 2. 1 Pohádka kouzelná & mýtus	12
1. 2. 2 Pohádka realistická & pověst	15
1. 2. 3 Pohádka legendární & legenda	16
1. 2. 4 Pohádka o zvířatech & bajka	18
1. 3 Vývoj.....	19
2 K. J. Erben.....	21
2. 1 Specifikum doby	22
2. 1. 1 Křesťanství	23
2. 1. 2 Slovanství	24
2. 2 Specifikum tvorby	26
2. 2. 1 Víra	26
2. 2. 2 Jazyky	28
2. 2. 3 Mytologie	30
3 Literární inspirace	32
3. 1 Homér: Odyssea	32
3. 1. 1 Okolnosti vzniku	32
3. 1. 2 Stručný děj.....	33
3. 1. 3 Biblické prvky	34
3. 2 J. R. R. Tolkien: Pán prstenů.....	35
3. 2. 1 Okolnosti vzniku	35
3. 2. 1. 1. Víra	36
3. 2. 1. 2 Jazyky	37

3. 2. 1. 3 Mytologie.....	38
3. 2. 2 Stručný děj.....	39
3. 2. 3 Biblické prvky	40
3. 2. 4. Antropologické prvky.....	42
3. 2. 4. 1 Boží prozřetelnost & svoboda člověka	42
3. 2. 4. 2 Dobro & zlo	45
3. 2. 4. 3 Život & smrt.....	48
4 Literární hodnota.....	50
4. 1 Estetika.....	53
4. 2 Symbolika	54
4. 2. 1 Symbol.....	54
4. 2. 2 Mýtus	55
4. 2. 3 Ritus.....	58
5 Literární interpretace.....	61
5. 1 Teorie interpretace	61
5. 1. 1 Integrativní teorie	61
5. 1. 2 Rekonstruktivní teorie	62
5. 2 Interpretace klasické pohádky.....	64
5. 3 Pták Ohnivák a liška Ryška.....	66
5. 3. 1 Zahrada	66
5. 3. 2 Strom	67
5. 3. 3 Zlaté jablko.....	69
5. 3. 4. Den a noc	71
5. 3. 5 Pták Ohnivák	71
5. 3. 6 Kůň Zlatohřívák.....	75
5. 3. 7 Liška Ryška	76
5. 3. 8 Rozcestí	77
5. 3. 9 Živá a mrtvá voda.....	77
6 Antropologické aspekty	81
6.1 Kdo je člověk?.....	81
6.1.1 Obraz Boží.....	81
6.1.2 Hříšník	82
6.1.3 „Oduševnělý prach“	82

6.2 Boží prozřetelnost & svoboda člověka	83
6.3 Dobro & zlo.....	87
6.4 Život & smrt.....	89
Závěr	93
Seznam literatury.....	95
Seznam příloh.....	103
Přílohy.....	104
Abstrakt	105
Abstract.....	107

Úvod

V diplomové práci bych ráda představila svůj příspěvek k interpretaci vybraných pohádek K. J. Erbena z pohledu teologické antropologie. Cílem této práce je jejich kontextuální interpretace. A v kontextu celkové problematiky pohádek pak v nich nalézt hodnoty, které mohou být takto uchopeny a interpretovány.

Téma teologické antropologie je zde zpracované v širším slova smyslu, byť s přihlédnutím především k tematice křesťanské.

K výběru zvoleného tématu i cílového zaměření přispělo několik okolností. První z nich byla praxe v knihovně, v jejímž rámci se mi do rukou dostala stará kniha H. Ch. Andersena. Jak jsem knihou listovala, nemohla jsem z jejích ilustrací spustit oči. V rámci této praxe jsem se podílela na revizi knih. Ty „šťastnější z nich“ se oprášily a zařadily zpět. Knihy, které nebyly příliš čtené či ty věkem sešlé, byly odsouzeny k zániku. Takovou byla i již zmíněná kniha. Nebylo tomu tak proto, že by ji snad nikdo nečetl, právě naopak. Její stránky byly tolikrát obráceny, že stěží držely pohromadě. Bylo mi jí líto. A to tím víc ve chvíli, kdy jsem upřela zrak na knihy současné s ilustracemi postrádajícími mnohdy nejen řemeslnou zručnost zkušeného umělce, ale také jistý jemnocit probouzející hloubku a procítěnost myšlenky.

V průběhu studia na této škole se mi do rukou dostala také kniha J. R. R. Tolkiena. Zabývala jsem se rozbořem knihy Pán prstenů. Získala jsem tak předběžnou představu o životě a díle tohoto spisovatele, ale především o provázanosti jeho života s dílem. Pán prstenů se pak ukázal pro tuto práci prospěšný z mnoha důvodů, které ještě upřesním.

Ve své bakalářské práci jsem se zabývala aspekty výtvarného projevu. Jedním z nich byl aspekt estetický. A některé myšlenky této práce, zejména z estetické oblasti spolu s úvahou nad tím, co je tou zvláštní esencí, která propůjčuje již zmíněným knihám své kouzlo, byly těmi prvotními „pramínky“, které postupně vyústily v jeden. A tím je hodnota pohádek K. J. Erbena.

Pohádkové vyprávění šlo od doby svého vzniku dlouhou cestu. Některé prvky jsou proto novější a jiné staršího data. Z toho důvodu jsem si při „rozplétání“ tohoto „gordického uzlu“ dopomohla studiem teorií vzniku a vývoje pohádky. Protože pohádka není jen „jedna“, ale pod tímto pojmem se rozumí různá, do jisté míry odlišná vyprávění, věnovala jsem pozornost také typologii pohádek a jejím příbuzným žánrům.

Zabývám se však pohádkami K. J. Erbena, proto se zaměřím na specifikum jeho doby a tvorby, které mělo na jejich dnešní podobu také svůj vliv. Kromě obecných dobových vlivů se zajímám zejména o křesťanství a slovanství, jež jsou pro tuto práci určující. Specifikum tvorby je rozděleno triadicky na víru, jazyky a mytologii.

Následně jsem se nechala inspirovat autory dvou velkých děl z dějin literatury. Jsou jimi Homér a J. R. R. Tolkien. Tento výběr není náhodný. Zatímco o prvním z nich není známo takřka nic ani to, zda vůbec žil. O druhém se lze dočíst z mnoha životopisných knih. Obě díla byla křesťansky interpretována. Avšak každé z nich jiným způsobem. Jsou proto vhodnými příklady integrativní a rekonstruktivní teorie interpretace. U Homéra i J. R. R. Tolkiena jsem se zmínila o okolnostech vzniku, stručném ději a biblických prvcích jejich děl. J. R. R. Tolkien byl nejen spisovatelem, jehož kniha všude ve světě sklídila neskutečný ohlas. Byl také profesorem starých literatur. Díky tomu má co říci také k tématu hodnoty pohádky a mýtu, z něhož kouzelná pohádka vzešla. A jelikož byl křesťanem, nechopí se této problematiky jinak než „očima křesťana“. Některé antropologické otázky byly navíc interpretovány v knihách, ze kterých jsem čerpala. Jedná se o knihy „Pán prstenů a filosofie: Jedna kniha vládne všem“ a „Tolkienovo vidění světa: Křesťanská filosofie Pána prstenů“. Zde jsem získala přehled nejen o tom, jak pracovat s antropologickou interpretací textu. Současně tak byla „rozpracována“ i ta antropologická témata, jimiž jsem se zabývala také při práci s textem pohádek K. J. Erbena.

Pohádky však jsou svébytným literárním žánrem. Je tudíž zapotřebí zvláště zohlednit také tuto skutečnost.

1 Pohádky

1. 1 Teorie vzniku

V 19. století se stala pohádka předmětem zájmu vědeckého bádání.¹ Tehdy se vynořila myšlenka, že by v sobě mohla ukrývat střípky prastaré a již dávno zapomenuté víry, která k nám „promlouvá“ symbolickým jazykem. Začínaly se také projevovat kritické hlasy vůči křesťanskému učení, což vedlo ke snahám o nalezení nějaké nové a „pravdivější“ moudrosti. Na tento popud reagovali bratři Grimmové tím, že začali sbírat pohádky s nadějí v to, že v nich naleznou „kořeny“ této „staré moudrosti“², pro niž použili toto přirovnání: „*rozbitý krystal, jehož střepy ještě nacházíme rozesté v trávě*“³. V této souvislosti se zrodila také myšlenka, že mýty jsou symbolickým vyjádřením nejhlubších filosofických či mystických pravd o světu a o Bohu. Když bratři Grimmové publikovali svoji sbírku pohádek, měla neskutečný ohlas. Stala se podnětem pro sběr lidových pohádek v různých koutech světa.⁴

Příznivci této teorie⁵ pokládali pohádky za „odlesk“ starých pohanských mýtů⁶ s tím, že „*vznikly na základě rozmanité palety starodávných vyprávění vstřebávajících při své pouti světem rozličné bájně představy lidstva, nadčasové životní pravdy, zejména věčnou touhu po naplnění dobra a víru v kouzelnou moc slova.*“⁷ „*Shledalo se, že tytéž báje a pověsti, ač v rouše mnohdy velmi rozličném, nalézají se na místech nejedněch a často na sta mil od sebe vzdálených, (...) takže nelze jest, aby se ta shoda přičítati mohla pouhé náhodě, něbrž že tyto věci mají nějaký společný, ale daleký a prastarý pramen a původ.*“⁸ Ve vztahu mezi pohádkou a mýtem se vyskytly dvě protichůdné

¹ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 9.

² Srov. FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*, s. 168.

³ Tamtéž, s. 169.

⁴ Srov. tamtéž, s. 169.

⁵ Srov. OTČENÁŠEK, J. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 81.

⁶ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 31.

⁷ ČENKOVÁ, J. a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. s. 107.

⁸ ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 7-8.

teze. První z nich říká, že zde byla nejprve pohádka, jež na sebe až postupem času vzala podobu mýtu.⁹ Druhá teze vychází z představy jakési „demytologizace mýtu“. V tomto smyslu je pohádka percipována jako „nositelka“ mytologie pradávných kultur, z níž teprve povstala.¹⁰ Jednotlivé dávné kultury tedy měly prapůvodně jen mýty. Později, když zanikl jejich společenský a náboženský řád, vytratily se tím i mýty. Některé mytologické motivy však přežívali dál v pohádkách. Sluneční bůh či jiná mytologická entita se v pohádkách bezprostředně nevyskytují. Lze však sledovat jisté „střípky“ tohoto boha kupříkladu na tom, že pohádková postava má zlaté vlasy.¹¹

Odpověď na otázku po původu pohádky je složitá. Její kořeny sahají k nejstarším písemným památkám starověku. Je možné, že některé prvky pozdějších pohádek se skrývají v dávných bájích. A to u kultur, u kterých písmo dosud nebylo rozluštno. A také tam, kde se písemné památky nedochovaly vůbec.¹² Zdá se, že zárodky pohádkových prvků a představ o stvoření, jež se v nich zrcadlí, lze nalézt již v pravěku.¹³

Uvažovalo se také o tzv. migrační teorii. Podle ní se všechny pohádky zrodily v jedné oblasti, z níž se rozšířily do celého světa.¹⁴ Prvotní příčinou, která tuto domněnku „probudila“, bylo srovnávací studium písemnictví a jeho filologická analýza. Výsledkem bylo zjištění, že pohádky, které se vyskytují v našem kontinentálním prostředí, mají jediný původ. Jejich pramen lze nalézt v Indii.¹⁵

V opozici k migrační teorii se stavěla teorie antropologická. Ta naopak tvrdila, že pohádka mohla vznikat na více místech současně, neboť stačí, když jsou v dané oblasti určité kulturní podmínky, které její zrod umožňují.¹⁶ Stoupenci této teorie vytvářeli sbírky s různými typy pohádkových příběhů. Uvažovali o tom, že je vždy možné dobrat

⁹ Srov. FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*, s. 175.

¹⁰ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 35.

¹¹ Srov. FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*, s. 175-176.

¹² Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 29-30.

¹³ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 27.

¹⁴ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 89.

¹⁵ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 27.

¹⁶ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 89.

se k nejlepšímu a pravému příběhu, který je tím původním. Lze však namítat, že kvalita pohádkových příběhů při procesu převyprávění nemusí nutně jen upadat.¹⁷

Zvláštní místo zde zaujímá i teorie historická, která se snažila nalézt v pohádce odlesk dějinné skutečnosti.¹⁸ Úvahy takového typu jsou scestné. Není kronikou. Úkolem není studium vývoje jevů, ale jejich vzniku.¹⁹

Na pohádku se nahlíželo také z čistě literárního aspektu. Literární teorie se zabývala komparací různých typů vyprávění jako například pohádky, pověsti či mýtu. Bádalo se kupříkladu nad tím, jaký je rozdíl mezi typologií hrdiny v pohádce a pověsti. Lze říci, že v pověsti je člověk veskrze lidský, neboť v takovém příběhu je zmínka i o jeho citovém stavu. Zdá se však, že v pohádce nic takového nepocítuje.²⁰

Pohádka o dívce, která se píchla do prstu a dlouhá léta spala, může souviset se skutečnou událostí. V důsledku nemoci se jistá dívka dostala do hlubokého spánku. A spala mnoho let.²¹ V návaznosti na tyto úvahy se nabízí vysvětlení. Podnětem pro vznik pohádkového vyprávění by mohla být skutečná událost, která má nejprve podobu místní pověsti. Teprve procesem převyprávění postupně krystalizuje do podoby pohádkového příběhu.²² Jiné úvahy ukazují paralely pohádkových motivů se sny s tím, že převážná část transcendentálních představ pochází ze snů. A ten může být pak pokládán za skutečnost.²³

V tomto směru zůstáváme stále u domněnek,²⁴ ale i tak je již otázka původu pohádky pokládána za zodpovězenou. Žádná z teorií nepostihla původ pohádky zcela. Avšak každá vysvětlila více či méně nějaký její rys.²⁵

¹⁷ Srov. FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*, s. 170.

¹⁸ Srov. OTČENÁŠEK, J. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 81.

¹⁹ Srov. PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 155-156.

²⁰ Srov. FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*, s. 171-172.

²¹ Srov. VYHLÍDAL, Z. *Klasická pohádka a skutečnost*, s. 80.

²² Srov. FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*, s. 174.

²³ Srov. tamtéž, s. 170-171.

²⁴ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 30.

²⁵ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 30.

1. 2 Typologie

Z pohledu etymologie je předchůdcem současného pojmenování „pohádka“ polské slovo „gadati“ (mluvit) a „gadka“ (hádanka). „Pogadka“ či „pohádka“ se užívala v dvojím slova smyslu ještě na sklonku 18. století. Šlo o význam hádanky a pohádky jak je známa dnes. Až na sklonku 19. století se tento výraz ustálil.²⁶

Pohádka je jedním z nejhůře uchopitelných útvarů písemnictví, neboť její podoba nabývá rozličného vzezření. Do dnešních dnů zůstává původ „té pravé pohádky“ nerozluštěnou hádankou.²⁷ Souhrnně by se dalo říci, že slovo pohádka se sestává z několika typů povídek, jejichž společným rysem je to, že se jedná o smyšlenku. Jejím základem je podobenství. Čtenář se tímto příběhem nechává rád „unášet“, jelikož v něm tuší jistou spojitost se skutečností a s vlastním životem.²⁸

Pohádkové postavy neprojevují svojí povahu slovy, nýbrž činy. Pohádka také nezná rozpolcenost postav. Ty mají pevné kontury, jsou buď zcela „černé“ či naopak „bílé“.²⁹ Jejich charakter je všeobecně známý,³⁰ dál už se nevyvíjí.³¹ Pohádky obvykle končí šťastně. Vítězí zde dobro, pravda a spravedlnost.³²

1. 2. 1 Pohádka kouzelná & mýtus

Kouzelná pohádka je vyprávění, v němž se vyskytuje kouzelná postava, předmět či činnost. Právě na tento typ pohádky bylo nahlíženo jako na „pravou pohádku“ či jako na pohádku vůbec, dříve zvanou báchorka.³³

Děj je postaven na etickém principu. Hlavní postava je obvykle umístěna na společenském žebříčku „na jeho dolní příčce“, případně je nějak jinak znevýhodněna. Každá pohádka má však šťastný konec, neboť jejím smyslem je poskytnout víru ve „šťastné zítřky“. Hlavní postava svými činy prokazuje vlastní hodnotu, zdolává nejtěžší překážky a dosahuje úspěchu. Osou celého příběhu je proto symbolika společenského

²⁶ Srov. ČEŇKOVÁ, J. a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*, s. 107.

²⁷ Srov. CHALOUPEK, O. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti...*, s. 727.

²⁸ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 32.

²⁹ Srov. tamtéž, s. 34.

³⁰ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 28.

³¹ Srov. PETRŮ, E. *Úvod do studia literární vědy*, s. 82.

³² Srov. MARTINKOVÁ, V. *Teorie literatury netradičně: učebnice pro střední školy, pro občanské školy a 6. - 9. ročník ZŠ*, s. 193.

³³ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 52-53.

a životního vzestupu. Pohádkový příběh vypráví o nápravě lidí a světa, předkládá jeho etický prototyp. Neposkytuje obraz člověka a světa takový, jaký je, ale tak, jaký by být měl.³⁴ Kouzelné pohádky pak především poskytovaly jakousi deklaraci stěžejních zásad křesťanského života. Skýtaly „důkazy“ skutečností, jež ve všedním životě nemusejí být tak očividné. Rozlišení mezi dobrem a zlem je naprosto zřejmé. Jejich podobenství je jednoznačné. Bývá vyjádřeno již barevnou kresbou postav, v níž je takřka bez diskusí, že rytíř, který jede vstříc drakovi, je světle oděn a na bílém koni. Zlo musí být zcela nevyhnutelně prolomeno. Ideálním projevem toho, že dobro se „dostalo ke slovu“, je sňatek hlavního hrdiny.³⁵

V pohádce se proto nutně vyskytují jak ženské, tak mužské postavy.³⁶ Typickou ženskou rolí je trpělivá dívka, která čelí svému osudu. Mužská postava obvykle plní těžké úkoly.³⁷ Celý děj již od samotného počátku ústí ve sňatek. „První housle“ v pohádkovém příběhu tohoto typu tak má láska v pojetí milostného citu projeveným způsobem, kterým je vykreslována již od středověku.³⁸

U kouzelné pohádky lze sledovat jistou dějovou chudost, naopak příznačná je pro ni rozmanitost, co se týče pohádkových postav, předmětů a jejich kouzel.³⁹ Využívá zdobného, „ceremoniálního stylu“, který se projevuje v některých jejích attributech. Jde především o úvodní a závěrečné formule.⁴⁰ Tyto formule s vlastním pohádkovým dějem bezprostředně nesouvisí. Záleží pouze na vypravěči, zda a jak jich užije. Většina českých pohádek začíná kupříkladu slovy: „byl jednou jeden...“⁴¹ a končí „...zazněl zvonec a pohádka je konec“.⁴² Úkolem formulí je vyjma jejich zdobného účinku také jakési ukotvení příběhu do pohádkového času, který je dobou dávno minulou a současně neskutečnou: ⁴³ „*Za dávných časů, dyž neměla turkyň ocasu a tráva klasu*“ ...⁴⁴ Úvodní

³⁴ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 36.

³⁵ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 53.

³⁶ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 36.

³⁷ Srov. tamtéž, s. 38.

³⁸ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 36.

³⁹ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 54.

⁴⁰ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 39.

⁴¹ Srov. OTČENÁŠEK, J. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 69.

⁴² Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 40.

⁴³ Srov. OTČENÁŠEK, J. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 69-70.

⁴⁴ Tamtéž, s. 69-70.

a závěrečná formule tak vymezují pohádkový rámec, v jehož mezích se děj odvíjí. Značí tak jakýsi přechod do světa, který se vymyká všední pozemské skutečnosti.⁴⁵

Zdobný styl je patrný i užitím magických čísel, jež se v kouzelné pohádce hojně uplatňují.⁴⁶ Tradice výkladu čísel spadá hluboko do starověku. Již babylonská a asyrská kultura starověké Mezopotámie se naukou o výkladu čísel zabývaly. Na této půdě vyrostla kabala. Toto židovské učení pak s příměsí antických prvků přejalo následně i křesťanství. Představa o symbolice čísel se spolu s tím dostala do folkloru. V lidové kultuře má každé magické číslo různé symbolické významy a již navyklou spojitost. Tato zvyklost je poměrně konsekventní, neboť mnohé úkazy se pojí s určitou číslicí, zatímco jiných se v tomto směru neužívá. Vesměs lze uvažovat o číslech šťastných a nešťastných. V naší kulturní oblasti se jako číslo šťastné vnímá především sedmička a naproti tomu třináctka je číslem nešťastným. V pohádkách zaujímá výsadní postavení především číslice tři.⁴⁷ Pro styl kouzelné pohádky je charakteristická architektura, která má povětšinou podobu právě trojitě kompozice.⁴⁸ Příznačné je například trojí opakování téhož úkolu. Tři noci je střežena jabloň v královské zahradě, dvakrát neúspěšně, až napotřetí s úspěchem – zlaté jablko se podařilo uhlídat (Pták Ohnivák a liška Ryška). Obvyklé je i plnění tří úkolů se stupňující se obtížností (Zlatovláska). Jestliže se v pohádce vyskytnou tři pomocníci, je podoba jejich působení dvojí. Buď dva z nich vyvolají určitou situaci, jež ten třetí musí popřít (Tři zlaté vlasy děda Vševěda) nebo společnými silami napomohou ke splnění úkolů a zdárnému vyústění pohádky (Dlouhý, Široký a Bystrozraký). V této pohádce se trojka uplatňuje i z hlediska časového – po tři noci je střežena zakletá princezna, než je ze zakletí vysvobozena. Svě místo v pohádce zaujímají i násobky této číslice. Draci mají různý počet hlav, avšak povětšinou právě v násobku číslice tři. Známa je také úvodní formule: „Za devatero horami“. Mezi užívané číslice patří i jednička a dvojka. Číslo jedna je svým způsobem obsaženo v každém pohádkovém příběhu. Protagonista je vždy jen jeden. Je sám v nebezpečném kraji. Jen jeden může vysvobodit princeznu a zlomit její kletbu. Pokud se v příběhu vyskytují dvojice, jde povětšinou o sourozence. Jeden je představitelem dobra a druhý zla, případně jde o dichotomii jiného typu. Další číslice jsou výrazem jistého

⁴⁵ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 40.

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 40.

⁴⁷ Srov. OTČENÁŠEK, J. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 73.

⁴⁸ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 40.

uzavřeného celku: čtyřka zpodobňuje čtverec, uzavřenost pětky vyjadřují prsty na ruce a u číslice dvanáct zase měsíce v roce.⁴⁹

Pro kouzelnou pohádku je příznačné, že se její děj odehrává nejen v neskutečném čase, ale také na smyšleném místě.⁵⁰ Pohádkové místo je charakterizováno zcela neurčitě. Tato tendence je patrná až do konce 19. století. Novinky v podobě místní lokalizace pohádek vychází z myšlenek tzv. historické školy. Pod jejím vlivem dochází k místnímu ukotvení pohádky pravděpodobně ve snaze o její přiblížení k věrohodnosti pověsti. Názvy hor či jiné místní pojmenování však mělo podobu pouze přídomku, jenž vycházel spíše z atributů popisovaného místa.⁵¹ Podobně tomu bylo i v případě pojmenování postav. Otesánek coby „otesaný pařez“ byl pojmenován podle způsobu, jakým přišel na svět. Ani pohádková zvířata neměla jména v pravém slova smyslu (pták Ohnivák, liška Ryška). Jmenovány byly jen lidské, případně některé kouzelné postavy. Kvůli tabu nebyla jména užívána k označení záporných postav. Podle lidových představ by je totiž jejich pojmenování mohlo přivolat.⁵²

Pro českou kouzelnou pohádku je obvyklý svérázný styl vyprávění, v němž se dostává do protikladu svět vznešený a prostý či nadpřirozený a přirozený.⁵³

1. 2. 2 Pohádka realistická & pověst

Dalším typem pohádky je pohádka realistická, jež je zproštěna poetiky kouzelné pohádky, obvykle se v ní nevyskytuje trojdílná architektura, vstupní a závěrečné formule⁵⁴ či formulovitá čísla.⁵⁵ Celkově je vyprávěna prostším jazykem.⁵⁶ Kouzelná pohádka se proměňuje a získává podobu jakéhosi příběhu z běžného života, v němž se však prolínají kouzelné prvky. Děj se odvíjí na reálné půdě skutečnosti či alespoň pravděpodobnosti.⁵⁷ Hrdina příběhu nedisponuje žádnou nadpřirozenou mocí.⁵⁸ Hlavní

⁴⁹ OTČENÁŠEK, J. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 74-77.

⁵⁰ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 55.

⁵¹ Srov. OTČENÁŠEK, J. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 85.

⁵² Srov. tamtéž, s. 81-82.

⁵³ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 41.

⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 41.

⁵⁵ Srov. tamtéž, s. 44.

⁵⁶ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 62.

⁵⁷ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 42.

⁵⁸ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 61.

roli zde má důvtip, jímž obvykle chudý člověk vyzraje nad lakomým boháčem.⁵⁹ Přestože postavy jsou reálné, základním pohádkovým rysem zůstává, že hlavní postava soupeří se svým protivníkem, aby nakonec zvítězilo dobro a spravedlnost.⁶⁰

S realistickou pohádkou má úzkou spojitost pověst.⁶¹ Jde o vyprávění z minulosti, jehož pravdivost však není historickými prameny doložená.⁶² Reálné jádro je v ní proto propojeno se smyšlenkou.⁶³ Na rozdíl od pohádky je v pověsti patrné rozlišení roviny přirozené a nadpřirozené.⁶⁴ Mnohdy je rozdíl zřetelný jen tím, že pověst bývá více či méně přesně lokalizována.⁶⁵ Časové a místní určení propůjčuje pověstem dojem věrohodnosti. Žánrový přechod je zřetelný nejen ve vztahu k realistické pohádce, ale i u pohádky legendární. Pověsti historické se nejčastěji zrcadlí v realistických pohádkách, démonologické pověsti v pohádkách legendárních.⁶⁶

1. 2. 3 Pohádka legendární & legenda

Svébytnou skupinou pohádek jsou tak i pohádky legendární, v nichž se zračí církevní učení a náboženská tradice.⁶⁷ Ze všech typů pohádek mají právě tyto nejdůraznější mravní vyznění svých příběhů. Bylo jich využíváno jako určitého vzoru mravně správného života založeného na křesťanských hodnotách. Staly se názorným příkladem toho, k čemu může vést život člověka, který se těmito pravidly neřídí. Mohly však vyznít i jako vyjádření šťastné perspektivy životní cesty člověka dobrého.⁶⁸

Legendární pohádky mají úzkou spojitost s mýty, pověstmi i s legendami jako takovými. Jejich východiskem je mytologie, k níž mají tyto pohádky pravděpodobně nejbližší. Právě z ní se do těchto pohádek dostalo mnoho motivů, jež však později nabyly christianizovaného vzezření. Legendární pohádky bývají současně pověstmi, jež vysvětlují zrod určitých pojmenování či jevů. V našem kulturním prostředí jsou

⁵⁹ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 43.

⁶⁰ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 61.

⁶¹ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Problematika žánrových přechodů*. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 104.

⁶² Srov. CHALOUPKA, O. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti...*, s. 739.

⁶³ Srov. MARTINKOVÁ, V. *Teorie literatury netradičně: učebnice pro střední školy, pro občanské školy a 6. - 9. ročník ZŠ*, s. 192.

⁶⁴ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 37.

⁶⁵ Srov. CHALOUPKA, O. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti...*, s. 740.

⁶⁶ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Problematika žánrových přechodů*. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 103-104.

⁶⁷ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 46.

⁶⁸ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 58.

základním pramenem legendárních pohádek náboženské knihy. Jedná se především o židovský Starý zákon, Talmud a učení Kabaly. Pramenným zdrojem jsou rovněž křesťanské knihy Nového zákona, apokryfy a legendy. Hlavní postavou legendárních pohádek bývá Bůh, bohové či svatí. Vystupuje v nich také člověk, který je s nimi z nějakého důvodu v kontaktu. Nadpřirozené bytosti jako Smrt či Bída se v těchto příbězích vyskytují méně. Protivníky hlavnímu protagonistovi bývají opět lidé případně pekelné bytosti.⁶⁹

Legenda jako taková je příběhem pojednávajícím o životě, činech a někdy i mučednické smrti svatých. Jejím smyslem bylo předložit křesťanům v osobnosti svatých vzor pro jejich víru a představit jim ty, kteří z vůle boží činili zázraky či pro své vyznání podstoupili mučednickou smrt. Ve své původní podobě šlo o součást kanonizovaných životopisů svatých, které byly předčítány v kostele.⁷⁰ Jacobus de Voragine, arcibiskup a jeden z největších spisovatelů středověku, sepsal sbírku legend. Struktura „*Legenda aurea*“, jak ji pojmenoval, byla prostoupena magickými čísly a principem protikladného postavení dobra a zla. Světci v těchto legendách byli vykreslováni jako lidé moudří, skrovní a zbožní, jež při šíření své víry čelí kacířským intrikám. Příznačné jsou jejich nadpřirozené schopnosti, jimiž dokážou mnohé. Dovedou léčit a dokonce i vzkřísit mrtvého.⁷¹ Legenda se tak nejvíce odráží v pohádkách legendárních, výjimečně v realistických či kouzelných. V naší kulturní oblasti vycházejí legendární pohádky předně z apokryfních textů. Ty popisují boží působení či skutky svatých na zemi či na nebi. Pohádkové texty vycházející z apokryfů se u nás vyskytují jen výjimečně. Většinou pojednávají o Kristově putování na zemi a o tom, jak lidi, s nimiž se cestou setkal, odměňoval či trestal. Vypráví příběh o odhalování podvodníků, zločinců a o možnosti záchrany lidské duše před peklím.⁷²

⁶⁹ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 56-57.

⁷⁰ Srov. CHALOUPKA, O. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*..., s. 500.

⁷¹ Srov. *Středověká literatura*, Dostupné na: <http://spisovatele-dila.blog.cz/1112/stredoveka-literatura> (online), citováno dne 21. 12. 2016.

⁷² Srov. OTČENÁŠEK, J. *Problematika žánrových přechodů*. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 106-107.

1. 2. 4 Pohádka o zvířatech & bajka

Další kategorii pohádek představují pohádky o zvířatech. Vystupují v nich zvířata⁷³ či různé personifikované entity⁷⁴, někdy i lidé. V těchto pohádkách zvířata zůstávají nositeli děje.⁷⁵

V rámci tzv. antropologické teorie na přelomu 19. a 20. století byla pohádka o zvířatech percipována jako nejstarší typ pohádky, jejíž kořeny sahají hluboko k předkřesťanské mytologii. Teze, jež vyrůstaly na půdě teorie antropologické školy, vycházely z toho, že praobrazem těchto příběhů byla zvířata uctívaná v totemismu. Tyto představy se však ukázaly jako mylné. Pohádky o zvířatech mají svůj původ v bajkách.⁷⁶ Svého času se vedl spor o tom, zda byl v bajce prvotní příběh či morální vyznění na jeho konci. Dnes je tato otázka zodpovězena poukazem na starší původ jejího mravního ponaučení. Kořeny ústního podání bajek sahají k písemnictví starověkého Řecka a Říma. Příběhy bajkám podobné lze nalézt již v antickém dramatu, didaktické epice či ve filosofických spisech. Později tato ztvárnění vykrytalizovala do podoby svébytného literárního žánru a vznikla bajka.⁷⁷ Východiskem tvůrců bajek bylo jednak lidové vyprávění, ale také vlastní zkušenosti ze života či čirá obrazivost. Corpus fabularum Aesopicarum je označení pro sbírku bajek sestávající se z bajek, které jsou připisovány Ezopovi a z tzv. ezopských, což jsou bajky psané v jeho duchu. Ve středověku tato sbírka ovlivnila nejen pohádky o zvířatech, ale také mnohá exempla. Po celé evropské části středověkého světa se bajky a jim podobné příběhy, jež vznikaly až ve středověku, dostaly do širšího povědomí díky transkripcím těchto příběhů v tehdejších kláštorech. Ve starověkých bajkách obvykle vystupoval také člověk jako hlavní aktér děje. Právě tato podání spolu s těmi, v nichž se zrcadlily nějaké předkřesťanské představy, se z původních starověkých příběhů vytratili.⁷⁸ Odlišnost mezi těmito žánry lze spatřovat v tom, že zatímco středobodem bajek je jejich etické vyznění ve formě závěrečného ponaučení, k němuž celý děj směřuje již od svého počátku, hlavním posláním takové pohádky je oproti tomu spíše jen pobavení čtenáře

⁷³ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 46.

⁷⁴ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 49.

⁷⁵ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 46.

⁷⁶ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 50.

⁷⁷ Srov. *Svět ezopských bajek*, s. 10-11.

⁷⁸ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 50-51.

důvtipem či groteskní analogií ze světa zvířat. Již od středověku se tedy tyto dva útvary vyskytovaly paralelně vedle sebe a vzájemně na sebe působily.⁷⁹

Pouze pro úplnost lze zmínit ještě tři kategorie pohádek. Byť pro tuto práci nejsou podstatné, patří do typologie pohádek, a tak je alespoň okrajově představím.

První z nich mnozí za žádnou zvláštní skupinu nepovažují⁸⁰ či bývá nazývána také jako kategorie tzv. „nepravých pohádek“.⁸¹ Jedná se o pohádky kumulativní, v nichž se uplatňuje princip řetězení. Bývají někdy součástí pohádek o zvířatech. Příkladem by mohla být pohádka O kohoutkovi a slepičce⁸² či Řípa⁸³.

Pohádky, ve kterých se uplatňuje nadsázka, nesmysly různého druhu či žertovný protiklad,⁸⁴ v němž se setkává chytrák s hloupým, jsou nazývány žertovnými.⁸⁵

Za jakousi podskupinu žertovných pohádek lze pokládat kategorii označovanou jako pohádky o hloupých obludách. V těch je protivníkem hrdiny nějaký obvykle hloupý tvor. Protože mnohdy působí spíše směšně či je zesměšněn, mohou být tyto pohádky přiřazeny k žertovným. Také u těchto pohádek lze nalézt kořeny ve starověké mytologii. Některé tyto pověsti mají blízko k pověstem. Typickým příkladem jsou příběhy pojednávající o smlouvě s čertem.⁸⁶

1. 3 Vývoj

Kultura evropského kontinentu svými kořeny sahá k židovsko-křesťanským a řecko-římským počátkům, z nichž vzešla, a jejichž součástí do jisté míry zůstává.⁸⁷ A sahá ještě dál. Jako stín „předhistorické minulosti“ na ni dopadá i kultura starověké Mezopotámie a Egypta. Základní tematikou egyptského písemnictví jsou konečné věci člověka, neboť písemné památky této kultury se do dnešních dnů dochovaly převážně z náhrobních kamenů a stěn pyramid. Knihy mrtvých jsou přitom základním literárním pramenem a smrt se zde stává nejčastěji skloňovaným motivem. V protikladu

⁷⁹ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 45.

⁸⁰ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 65.

⁸¹ Srov. tamtéž, s. 67.

⁸² Srov. tamtéž, s. 49.

⁸³ Srov. tamtéž, s. 65.

⁸⁴ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 32.

⁸⁵ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 63.

⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 62-63.

⁸⁷ Srov. Homér 21: *Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Úvod*, Dostupné na: <http://www.fhs.cuni.cz/homer21/main.html> (on line), citováno dne 30. 7. 2016.

k eschatologickému nádechu staroegyptského písemnictví pojednávají mezopotamské písemné památky o prvotních věcech. Soustřeďují se především na stvoření světa, zrod bohů a člověka.⁸⁸

Také prameny pohádkového vyprávění lze nalézt v dávných kulturách starověkého Egypta, Mezopotámie, Řecka, Říma a mnohých jiných.⁸⁹ Nejstarší známý zápis pohádky spadá do období okolo roku 1300 před naším letopočtem. Je psán na papyrus a jeho původ je staroegyptský. Avšak antická literatura je v tomto ohledu již bohatší. Ezopovy bajky, které zde mají své kořeny, byly přednášeny nejprve ústně.⁹⁰ Ve starověku pravděpodobně ještě nebyla pohádka pohádkou v tom smyslu, jak ji znala středověká či novověká doba. Její námět byl tehdy nedílnou součástí mýtů, případně pověstí.⁹¹ Starověkými bajkami a jinými mravoučnými příběhy pak byla inspirována exempla, jež sloužila ke kázání v kostele. Tyto příběhy se tak dostaly mezi prostý lid a byly dále vyprávěny. Do středověku pak spadá i jejich písemný záznam. A také tehdy byly předávány dál, nejčastěji v podobě pohádek o zvířatech.⁹² K duchovní literatuře středověku se řadí také legendy. Světská literatura byla představena především hrdinskou a rytířskou epikou. Pramennými zdroji se staly pohanské pověsti, ke kterým křesťanství přidalo prvky své víry. Statečný hrdina zde vystupuje jako strážce křesťanských hodnot, který pohrdá bohatstvím a chrání slabé.⁹³ Ve středověké rytířské a hrdinské epice, jakou je mimo jiné i pověst o králi Artuši, se objevují také pohádkové prvky. A jsou jimi protkány i některé biblické příběhy.⁹⁴

⁸⁸ Srov. Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Prolog: Egypt a Mezopotámie, Dostupné na: http://www.fhs.cuni.cz/homer21/prolog_egyptmezopotamie.html (on line), citováno dne 30. 7. 2016.

⁸⁹ Srov. BROUČEK, S., JEŘÁBEK, R. *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. svazek (věcná část O-Ž)*, s. 759.

⁹⁰ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 10.

⁹¹ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 30.

⁹² Srov. tamtéž, s. 32.

⁹³ Srov. Středověká literatura, Dostupné na: <http://spisovatele-dila.blog.cz/1112/stredoveka-literatura> (on line), citováno dne 21. 12. 2016.

⁹⁴ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 10-11.

2 K. J. Erben

K. J. Erben byl novinářem, archivářem a literárním historikem. Do širšího povědomí však vstoupil svojí sběratelskou činností, ale především také coby básník a spisovatel 19. století.⁹⁵ Jako historik se zabýval národopisnými studiemi, prostudoval mnoho starobylých spisů a ve venkovských archivech sbíral folklorní tvorbu.⁹⁶

Světlo světa spatřil týž den jako jeho bratr, který však žil jen krátce.⁹⁷ I on byl neduživý a rodiče se obávali nejhoršího. Matka si přála, aby se stal učitelem, stejně jako její otec. A tak jej dědeček vyučoval v hudbě. Kvůli chatrnému zdraví k tomu však nedospěl. Studoval na gymnáziu. Znalost hudby tehdy hrála v jeho prospěch, neboť byl nucen přivýdělkem výukou klavíru. Studium v něm rozžehlo vlastenecký cit a lásku k mateřskému jazyku.⁹⁸ Po dokončení právnických studií⁹⁹ se mu otevřely dveře k zaopatřenému životu. Upřednostnil však vlastenecké povinnosti, jež si doba žádala.¹⁰⁰ Zabýval se ochotnictvím v divadle, historií a literaturou.¹⁰¹ Pracoval na přepisu starých knih. Přiučil se tak starému jazyku a dějinám české země. Při příležitosti snahy české šlechty o vydání českého diplomatáře se mu naskytla nová příležitost. Šlechta Museum české podpořila, aby bylo s to¹⁰² „*vyslati muže učeného a znalého starých písem po vlasti české, který by všechny archivy klášterní, panské a městské prohledal a listiny důležité opsal*“.¹⁰³ Znalost hudby byla vhod i v rámci jeho sběratelské činnosti. K. J. Erben totiž,¹⁰⁴ podobně jako mnozí jiní sběratelé,¹⁰⁵ začal se sběratelstvím

⁹⁵ Srov. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D. *Česká pohádka v 19. století*, s. 89.

⁹⁶ Srov. CHALOUPKA, O., MIRVALDOVÁ, H. a kol. *Spisovatelé literatury pro děti a mládež*, s. 85.

⁹⁷ Srov. Karel Jaromír Erben, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Jarom%C3%ADr_Erben (on line), citováno dne 16. 12. 2016.

⁹⁸ Srov. BRANDL, V. *Život Karla Jaromíra Erbena*, s. 4-6.

⁹⁹ Srov. ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 152.

¹⁰⁰ Srov. BRANDL, V. *Život Karla Jaromíra Erbena*, s. 95.

¹⁰¹ Srov. tamtéž, s. 10-12.

¹⁰² Srov. ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 152-153.

¹⁰³ Tamtéž, s. 153.

¹⁰⁴ Srov. ERBEN, K. J. *Prostonárodní české písně a říkadla: s nápěvy do textu vřaděnými*, s. 18.

¹⁰⁵ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 14.

lidových písní. Znalosti z oblasti folkloristiky a odborný přístup k národopisným a starobylým spisům následně ovlivnily jeho přístup k pohádkám.¹⁰⁶

Zpracoval zhruba 25 pohádek a pověstí. Věnoval se takřka všem typům pohádkových vyprávění tradovaných mezi prostými lidmi. Jsou to především pohádky kouzelné (Pták Ohnivák a liška Ryška, Tři zlaté vlasy děda Vševěda, Zlatovláska, Drak dvanáctihlavý, Živá voda, Jabloňová panna...), realistické (Třetí žena...), legendární (Dobře tak, že je smrt na světě, Švec a čert...), žertovné (Otesánek, Hrnečku vař...), o zvířatech (Král Tchoř...) či kumulativní (O kohoutkovi a slepičce, Řípa...).¹⁰⁷

2. 1 Specifikum doby

Charakteristickým rysem 19. století se stal nárůst kapitalismu, který vedl k tomu, že se z majetných obyvatel stávali nezávislí podnikatelé, jež si svým životním stylem udržovaly od ostatních odstup. V té době se vypravěčská tradice stávala stále výhradněji záležitostí spíše chudších lidí. Odraz životní skutečnosti v lidové kultuře je celkem častý. A tyto životní reálie bývají zahrnuty v úvodní části pohádkového vyprávění. Avšak to také je jedním z nejstálejších žánrů literatury. Z toho důvodu mohou být mnohé skutečnosti spíše zákonitostí tohoto typu vyprávění. Kompoziční konstrukce protikladného postavení mezi chudým a bohatým odráží současně skutečný život. Na sklonku 18. století bylo běžné, že vznikala příkrý rozdíl ve společenském postavení u nejbližších příbuzných, tj. mezi nejstarším synem, dědicem rodinného majetku a jinými sourozenci. Je pravidlem, že právě ten nejmladší z bratří, který je nejslabší, nejodstrčenější a nejhůře vybavený při rozdělení dědického podílu, je navzdory očekávání tím úspěšným. Náklonnost k chudému je v souladu s pohádkovou etikou.¹⁰⁸

Z hlediska etického hodnocení má pohádka pevně stanovené rysy jednotlivých postav, jež jsou tradičně chápány v kladných či záporných konotacích. Společenské postavení zde hraje ústřední roli. Dle něj bývají postavám přiřazovány kladné či záporné povahové rysy. Zvláštní přízně se těší především postavy nalezců, sirotků či lidí

¹⁰⁶ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 22-23.

¹⁰⁷ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 85.

¹⁰⁸ Srov. tamtéž, s. 29-32.

stižených nějakou nepřízní osudu.¹⁰⁹ Příkladem takto protikladného postavení by mohla být jedna z pohádek K. J. Erbena, v níž vystupuje postava uhlíře a panovníka, který v obrozeneckých textech působí jako jeho protipól. Uhlíř v lese pracuje, aby si vydělal na živobytí. Panovník je zde na lovu, jenž provozuje jako svou kratochvíli.¹¹⁰ Jelikož ve sledovaném období je nejpočetněji zastoupené řemeslo ševcovské, kovářské či krejčířské¹¹¹ a uhlířství je v obrozenecké době spíše již jen reliktem minulosti, který v lidové tvorbě ještě doznívá, zdá se, že K. J. Erben starobylé motivy vyhledával a tam, kde k tomu byla příležitost, archaických prvků využil. Nearchaizoval ostatně jen v této jedné pohádce.¹¹²

2. 1. 1 Křesťanství

19. století bylo dobou rozvíjející se průmyslové revoluce a současně časem doznívající revoluce ve Francii. Vlivem společenských změn se z drobného řemeslníka stává tovární dělník. Dochází k rozvolňování moci aristokracie a osvobozování střední vrstvy z jejích pout. Ačkoli skončilo francouzské povstání porážkou, stalo se okolním zemím vzorem.¹¹³ „*Romantismus se zrodil ve stínu Francouzské revoluce a vzpomínka na ni nikdy nepřestala pronásledovat generace, které přišli po ní, ať už ve Francii nebo mimo ni.*“¹¹⁴ Velká francouzská revoluce ve svém důsledku vyústila v přechod od absolutismu k občanství a v sekularizaci společnosti.¹¹⁵ Ač byl křesťanské víře prorokován zánik, přesto právě v době romantismu se stala etickým pilířem své doby. Po persekuci „z popela znovu povstává“, aby scelila stále se prohlubující individualitu ve společnosti, ať už jen jako prostředek k utužení „společenské poslušnosti“ či jako jakési „záchranné lano“ spuštěné věřícím vprostřed rozrůstající se modernity. Víra se dostává do kontradikce s dobou, na jejíž „trůn usedá věda“. Zatímco 16. století započalo vzdělávat nejširší společnost a učit ji biblickým textům, 17. a 18. století buduje školy, které by sloužily ryze racionálnímu účelu. Byť se ve škole podřízené církvi učí i nadále katechismu, brzy tomu má být jinak. Stane se symbolem vědy a republiky.¹¹⁶ Počátek

¹⁰⁹ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 44.

¹¹⁰ Srov. tamtéž, s. 34.

¹¹¹ Srov. tamtéž, s. 37.

¹¹² Srov. tamtéž, s. 34-35.

¹¹³ Srov. FURET, F. Člověk romantismu. In *Člověk romantismu a jeho svět*. FURET, F. (ed.), s. 10-13.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 19.

¹¹⁵ Srov. Velká francouzská revoluce, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Velk%C3%A1_francouzsk%C3%A1_revoluce (on line), citováno dne 21. 12. 2016.

¹¹⁶ Srov. FURET, F. Člověk romantismu. In *Člověk romantismu a jeho svět*. FURET, F. (ed.), s. 15-17.

19. století je spojen s jednou z největších krizí křesťanské víry, která se tehdy vyrovnávala s filosofií osvícenské doby. S myšlenkou romantismu sdílí odpor vůči osvícenské filosofii a kladný vztah k tradici.¹¹⁷

„*„Romantický‘ katolicismus vychází z této zkoušky v novém rouše, které si zčásti vypůjčil od nenáviděného protivníka. Přepisuje dějiny do podoby ideální vize společenství věřících nebo bájí o mytickém středověku, aby mohl nějak čelit rozkladnému procesu probíhajícímu ve společnosti, jenž je výsledkem moderního individualismu.*“ „*Uprostřed vesmíru opuštěné ‚já‘ hledá svoji spásu ve tvoření a kontemplaci krásna, tedy v subjektivizaci světa, jež od počátku století ohlašuje nihilismus jeho konce.*“¹¹⁸

2. 1. 2 Slovanství

V předmluvě jedné z knih K. J. Erbena je postavení pohádky z počátku 19. století vykládáno takto:¹¹⁹ „*Není tomu dávno, ještě na počátku tohoto století pokládány byly prostonárodní báje, pohádky a pověsti vůbec za věc pošetilou, za ničemný výmysl starých bab a chův, aby jimi ukrátily lidem nerozumným dlouhé zimní večery anebo ukonejšily nepokojné děti v sen...*“¹²⁰ Ve vrcholné etapě národního hnutí tomu bylo již jinak. Lidová tvorba byla naopak přeceňována. Byl v ní hledán a spatřován výraz jakési „duše národa“.¹²¹ Přestože letora pohádka je svojí podstatou všeobecně platná, prostupují do ní někdy také krajové rysy skrze popis krajiny, použitím jmen příznačných pro jistý kraj či vnesením kulturních uzancí určitého společenství. Takovými rysy pohádka získává své krajové či národní vzezření. V tomto smyslu pak byla pokládána mnohými za jakýsi výraz „národní duše“.¹²² Učenci té doby vydávali sbírky „národních“ pohádek. Již K. J. Erben si však všiml, že označení pohádek jako „národní“ je příliš široké, proto v jedné ze svých sbírek použil výrazu „prostonárodní“, aby zdůraznil spojitost této tvorby s „prostým národem“.¹²³

¹¹⁷ Srov. BOUNTRY, P. Kněz. In *Člověk romantismu a jeho svět*. FURET, F. (ed.), s. 191-192.

¹¹⁸ FURET, F. *Člověk romantismu*. In *Člověk romantismu a jeho svět*. FURET, F. (ed.), s. 18.

¹¹⁹ Srov. KLÍMOVÁ, D. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 23.

¹²⁰ ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 7.

¹²¹ Srov. KLÍMOVÁ, D. Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 24.

¹²² Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 34.

¹²³ Srov. ERBEN, K. J. in: SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 15-16.

V kronikách nejsou zprávy o staroslovanské víře příliš obsírné. Předkřesťanská víra slovanských předků je zaznamenána spíše v náznacích. Navíc je slovanské cítění zachyceno zpravidla jen v období, kdy již dochází k pozvolnému odpoutání od prvotní víry. A z kultury předkřesťanské se stává křesťanská.¹²⁴ Mnozí badatelé předpokládali, že našim slovanským předkům byly bohové jako takoví cizí. Slovanská víra se zakládala prý jen na prototeismu, pandémonismu, animismu a manismu. Avšak to je spíše scestné, neboť východiskem nejsou důkazy, ale jejich nedostatky.¹²⁵

Slovanští bohové byli mezi lidem hojně ctěni. A to v zorném úhlu časové i místní osy. Avšak představy o jejich postavení jsou vcelku kusé. Není známo, která božstva byla výrazem vzácným a svérázným, a která zrcadlila společné slovanské cítění.¹²⁶ V tomto procesu stará božstva střídají ta nová. Jindy získávají jiná jména. Za bohy všeslovanské však lze pokládat Svaroga, Svarožiče, Velese a Peruna. Svarog a Svarožic zosobňují analogii vztahu krále a královny. Svarožic, bůh slunce, tak je synem boha ohně Svaroga.¹²⁷ Slované také věřili v duši stromu, skály, kamene, pramene¹²⁸ či studánky. Zvláštní úctu skládali i slunci, měsícům a hvězdám. Spatřovali v nich ochrannou moc, ke které se skláněli ve chvílích nouze.¹²⁹ Stará slovanská víra se sestává také z kultu duchů přírody. V tomto směru není rozdílná ani s křesťanstvím, kterému nižší bytosti jako andělé či čerti zastupující dobro a zlo, nejsou cizí. Z tohoto důvodu se také mnohé z toho do dnešních dnů zachovalo.¹³⁰ Jsou jimi bytosti osudu (sudičky),¹³¹ času (polednice, půlnočnice, klekánice),¹³² přírodní zosobnělé síly skryté ve vodě (rusalky), vzduchu (větrnice), ohni (plivníci) a zemi (bytosti kamenů, jeskyň, skal a hor).¹³³ Jiné jsou bytosti lesní (divoženky),¹³⁴ polní (žitná bába a děd)¹³⁵ a také takové, které přebývaly ve stavení. Říkalo se jim různě: děd, domovníček, skřítek, šotek, špiritus,

¹²⁴ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 3-4.

¹²⁵ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 62.

¹²⁶ Srov. PROFANT, M., PROFANTOVÁ, N. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 153-154.

¹²⁷ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 64-67.

¹²⁸ Srov. tamtéž, s. 134.

¹²⁹ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 7-9.

¹³⁰ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 104-105.

¹³¹ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 72.

¹³² Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 125-126.

¹³³ Srov. tamtéž, s. 106-107.

¹³⁴ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 120.

¹³⁵ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 123.

špírek, rarášek... A různá byla i jejich podoba a povaha. V době křesťanské byl prvotní dobrý duch vystřídán zlým a ztotožněn s čertem.¹³⁶

Vlivem reformy Josefa II., již zrušil nevolnictví, přestali být poddaní v přímé závislosti na své vrchnosti.¹³⁷ Rozvolňování nevolnických vztahů s sebou současně neslo prohlubování společenských rozdílů mezi vesnickým lidem, neboť podnikavým jedincům se odkryly dosud nemyslitelné představy o rychlém zbohatnutí. Tyto společenské poměry dobře zrcadlí sbírka pohádkových textů o šotkovi, kterou od svých žáků získal K. J. Erben. Původ hospodářova majetku je velmi mlhavý. Přiřítá se proto nadpřirozenému působení šotka, jenž mu k němu dopomohl. Ten bývá obvykle získán zakoupením krabičky štěstí od trhovce. Potulným kramářům většinou člověk příliš nedůvěřuje, neboť ze zkušenosti ví, že se od nich nelze nadít ničeho dobrého. Motiv šotka dobře dokládá dobové smýšlení, podle kterého je na náhlé zbohatnutí hleděno s nedůvěrou. Skrývaného šotka nakonec nalezne čeleď, jež tuší za hospodářovým bohatstvím neblahé praktiky. Je si vědoma toho, že nadbytek na jedné straně se musí nutně projevit nedostatkem na straně druhé. Zrcadlí se zde všední zkušenost toho, že čím víc se hospodář snaží domoci bohatství, tím se k čeledi staví šetrněji. Škodolibý šotek přes noc různým způsobem škodí. Škádlí například psy, takže čeleď nemůže v klidu spát a činí tak práci u hospodáře o to obtížnější.¹³⁸

2. 2 Specifikum tvorby

Nyní se zaměřím na některá specifika tvorby K. J. Erbena. Stanovila jsem tři. Víru, jazyky a mytologii. Nejprve se budu zabývat jeho vztahem k víře. A také vlivem víry na jeho tvorbu. Následně zjistím, jakým způsobem přistupoval k lidové pohádce. Zda, a jak velice, byl věrný původní předloze. A nakonec se zacílím na vliv dobového dění. Zjistím, nakolik se slovanské cítění doby odráží ve způsobu jeho tvorby.

2. 2. 1 Víra

Romantismus měl „dvojitou tvář“. Tou první byl romantismus revoluce K. H. Máchy a druhou romantismus rezignace K. J. Erbena. K. H. Mácha v *Máji* používá ponurých či

¹³⁶ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 64-66.

¹³⁷ Srov. České národní obrození, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A9_n%C3%A1rodn%C3%AD_obrozen%C3%AD (online), citováno dne 16. 6. 2016.

¹³⁸ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 64-66.

krutých scén, které lze nalézt také v Kytici. K. J. Erben Máchově Máji však vyčítá něco jiného. Postrádá vztah člověka k Bohu. Člověk je v rozporu nejen s Bohem, ale tím i s celým svým bytím, se sebou samým. Vytýká i to, že zde člověk nehledá důvod své trýzně. V tomto smyslu se stává „slepým“, když jde za svou ideou, jež je již ztracená. Máj a Kytice jsou si i jistým způsobem podobné.¹³⁹

„*Strašný lesů pán*“¹⁴⁰ a „*Muž lesní*“¹⁴¹ jsou oba vrazi. V Máji je pahorek s popravištěm „krajinou smrti“. A to bez veškerého vyššího smyslu.¹⁴² „*Na břehu jezera malý pahorek stojí, na něm se dlouhý kůl, na kůlu kolo zdvíhá.*“¹⁴³ „*Klesla hvězda s nebes výše, mrtvá hvězda sinný svit, padá v nekonečné říše...*“ „*Kdy dopadne konce svého? Nikdy – nikde – žádný cíl.*“¹⁴⁴ V Kytici je v krajině lože lesního muže také pahorek, avšak s poněkud jinou symbolikou. „*Hlavou krvavou vpravo nakloňuje, ruce probité roztahuje v šíři: v dvě světa strany jimi ukazuje, v dvě strany protivné, jakož cesta míří: pravou na východ, kde se světlo rodí, levou na západ, kdež noc vojevodí.*“ „*Ale na západě jsou pekelná vrata, tam plane mořem síra i smola, tam pletou d'áblové, zlá rota proklatá, zlořečené duše v ohnivá kola. Vpravo, Kriste pane, tam dej nám dospěti, však od levice vysvobod' své děti!*“¹⁴⁵ Společnou je také postava poutníka. V Máji poutník představuje život, který kráčí ke smrti.¹⁴⁶ „*Tohoto poutníka již zrak neužří tvůj, jak zajde za onou v obzoru skalinou, nikdy - ach nikdy! To budoucí život můj.*“¹⁴⁷ Zatímco K. H. Mácha se soustředí na současný světský život, K. J. Erben zvěstuje život věčný. A zdůrazňuje potřebu pokání a boží milosti.¹⁴⁸ „*Stůj, červe! Kdo jsi? Kam tě cesta vede?*“ „*Zastavil se poutník, zvedna líce bledé: ‚Jsem zatracenec,‘ odpovídá tiše ‚do pekla cesta má, do satanské říše!*“ „*Milost boží velká! Ta ráčí dáti, že se slabý poutník co vítěz navrátí...*“ „*Pustím tě, červe! Ale to chci míti: přísahej, že potom věrně mi povíš, co v pekle uvidíš a čeho se dovíš.*“ „*...z pekla však žádná, žádná nejde zpráva. Zdali se poutník přece ještě vrátí? Zdali nekleslo cestou jeho tělo? Zdali ho peklo v sobě nepozřelo?*“¹⁴⁹ Starost, zda se vrátí, však je bezdůvodná. Poutník

¹³⁹ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 89-90.

¹⁴⁰ MÁCHA, K. H. *Máj*, s. 15.

¹⁴¹ ERBEN, K. J. *Kytice*, s. 101.

¹⁴² Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 90.

¹⁴³ MÁCHA, K. H. *Máj*, s. 40.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 19.

¹⁴⁵ ERBEN, K. J. *Kytice*, s. 95.

¹⁴⁶ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 90.

¹⁴⁷ MÁCHA, K. H. *Máj*, s. 58.

¹⁴⁸ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 90.

¹⁴⁹ ERBEN, K. J. *Kytice*, s. 98-100.

přichází se zvěstí o věčném životě.¹⁵⁰ „I zvedne poutník, k zemi se nakloně, hůl Záhořovu – kmen mocné jabloně – a zarazí ji v tvrdé skály téměř, jako tenký proutek do zorané země. „Tu kleč přede svědkem svých hrozných činů, kleč ve dne v noci, ukrutný zlosynu!“ „ „Tu kleč a čekej – až se v jedné době z milosti boží vrátím zase k tobě.“ „ „...klečí, prosit nepřestává, ale na poutníka darmo očekává...“ „Jest opět jaro.“ „Odešel mládenec, v lesní zašel strany, zdali by kde našel pramen uchovaný. I dere se houštím, kráčí dál a dále, až i se prodere k mechovité skále. Ale tu náhle noha jeho stane a jako světluška v noci létající leskne se podiv v pěkné jeho líci...“ „...strom jabloňový, v šíř se rozkládaje, a na něm ovoce divné krásy zraje – jablka zlatá – a z nich se nese ta rajská vůně vůkol po všem lese.“¹⁵¹

„Dialog“ K. H. Máchy a K. J. Erbena lze jen uzavřít základní myšlenkou obou básní. V prvním případě jí je myšlenka tato:¹⁵² „Bez konce láska je!“¹⁵³ a v tom druhém: „bez konce jest boží smilování.“¹⁵⁴

Vztah K. J. Erbena k víře lze nalézt také v jednom z mnoha dopisů, ve kterém se odvolává na Boha. „Co však tenkrát se nepodařilo, doufám druhý neb třetí rok sobě nahraditi, kdež, dá-li Bůh zdraví a zdaru, k úmyslu mému delší čas a, pak-li možné bude, celé léto na to obětuji, život národu našeho po krajích mně méně známých seznati.“¹⁵⁵

2. 2. 2 Jazyky

Představa o distinkci odborného sběru pohádek a jeho literárního zpracování je stará jako sběr samotný. V časopise Česká včela se o tom zmínil již K. H. Borovský, který napsal:¹⁵⁶ „Při vypravování báchorek může býti účel a způsob dvojí: buď národopisný, a pak spisovatel bere na se povinnost historika, nemá právo na nic, ani nejmenšího změnit, zkrášlit, ni ve formě ni ve věci, aby k nám z jeho báchorek mluvil národ sám, který chceme poznati, anebo může býti účel a způsob básnický, to jest, spisovatel používaje pouze materiálu národního, snaží se jenom vypravovati pověsti co možná nejpůvabnější a nejkrásnější, idealizuje, aniž povinen jest, naložiti si jakákoliv pouta,

¹⁵⁰ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 90.

¹⁵¹ ERBEN, K. J. *Kytice*, s. 105-108.

¹⁵² Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 90.

¹⁵³ MÁCHA, K. H. *Máj*, s. 58.

¹⁵⁴ ERBEN, K. J. *Kytice*, s. 105.

¹⁵⁵ ERBEN, K. J. in: BRANDL, V. *Život Karla Jaromíra Erbena*, s. 22.

¹⁵⁶ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 77.

*může spojovat několik báčorek v jednu, vylučovati části, přijímat krásné situace jinonárodní, zkrátka počíná si ve formě i předmětu, jak se líbí jeho básnickému géniovi. Prvního druhu báčorky nám může podati každý věrný, pravdomluvný člověk, znající se v péře, ony druhého způsobu, (...) jenom básník.*¹⁵⁷

Na konci 19. století tak představovala většina sbírek jakousi „střední cestu“ mezi autentickým zápisem původní pohádky a jejím literárním zpracováním. Každý sběratel se přitom více či méně přikláněl k jedné z těchto krajností.¹⁵⁸ Autor literární adaptace pak do prvotní podoby lidové tvorby vnesl vlastní smysl a tím ji přehodnocoval.¹⁵⁹ Nešlo však o volný písemný zápis. Důležité bylo zachovávat také jistou autenticitu lidové předlohy.¹⁶⁰

V knihách je text obvykle stylizovaný. Východiskem je slyšený pohádkový příběh, který však různými úpravami získává nový ráz. Slyšený příběh je tak rozličně modifikován, stylisticky upraven, vyprávěn jinými slovy, některé motivy jsou vyňaty, jiné doplněny...

Také K. J. Erben pohádky převyprávěl, stylizoval.¹⁶¹ Styl, v němž pohádky psal, není pouhou reprodukcí vypravěčského stylu lidových pohádek. Sběratelská činnost, která později vykristalizovala v adaptaci lidové tvorby, představovala jádro práce K. J. Erbeny. Jeho adaptace si ponechávají povětšinou folklorní ráz.¹⁶² Přepisováním starých spisů tříbil svůj smysl pro sloh a jazykovou ryzost.¹⁶³ Po literární stránce se stal nepřekonaným vzorem uměleckého zpracování pohádek původně vyprávěných mezi prostým lidem. Ve svých adaptacích se snažil o nalezení tzv. optimální varianty. Kombinoval a dával dohromady různé verze pohádek z rozličných oblastí, případně využil určitý zápis, který někdy obohatil o jiné varianty, jindy o vlastní představivost.¹⁶⁴ Snažil se o zesílení uměleckého účinku pohádek. A k tomu také využíval svůj poetický um. Ve své práci postupoval tak, že vybíral mezi jednotlivými zápisy vždy ten, který považoval za esteticky nejzdařilejší. Při sestavování pohádkových příběhů se řídil

¹⁵⁷ Srov. BOROVSÝ, K. H. in: SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 77.

¹⁵⁸ Srov. tamtéž, s. 88.

¹⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 103.

¹⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 114.

¹⁶¹ Srov. tamtéž, s. 80.

¹⁶² Srov. tamtéž, s. 85.

¹⁶³ Srov. BRANDL, V. *Život Karla Jaromíra Erbeny*, s. 10.

¹⁶⁴ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 85-86.

dobovými tendencemi v oblasti etických zásad a obhroublé výrazy upravoval.¹⁶⁵ K. J. Erben jako literární umělec spatřoval v lidových pohádkách především pramen pro rozvoj umělecké stránky literatury. Vedle uměleckého aspektu tvorby šlo také o její národnostní, výchovné a vzdělávací vyznění.¹⁶⁶

2. 2. 3 Mytologie

V 19. století byla pohádka spolu s pověstí velmi žádaným literárním žánrem. Předpokládalo se totiž, že právě ony nejlépe vystihují dějiny celého národa a jádro jeho duše. Pohádky legendární zrcadlily duchovní citění předků. Zvláště žádané však byly pohádky kouzelné pro svoji estetickou působnost. A také proto, že byly pokládány za nejstarší vrstvu pohádkových vyprávění.¹⁶⁷

*Pod chatrnou a v průběhu snad několika tisíc let neustálým přecházením z pokolení na pokolení často velmi zpotvořenou rouškou báje mnohdykrát se ukrývá hluboká pravda přírodní i vážná národní mravouka náboženská. Jest trojí způsob, kterým mužové učení starého a nového věku hledí vysvětliti původ bájí národních a dopátrati se jich jádra.*¹⁶⁸

K. J. Erben uvažoval o trojím způsobu původu pohádek. První je filologický, který pohádku pokládá za důsledek jazykového nepochopení. Druhým je historický. Říká, že je jistým zbožštěním skutečnosti. Bájní bohové tak kdysi bývali lidmi. Až vlivem vyprávění vyvýšení byli na bohy. A třetím je symbolický. Ten uvažuje o metaforickém myšlení, kterým byly velebeny přírodní síly.¹⁶⁹

Mytologická teorie říká, že pohádka se sestává z reliktních bájí, jež jsou naším dědictvím ze společné a pradávnejší vlasti ve shodné analogii jako je tomu s jazykem.¹⁷⁰ K. J. Erben jako její zastávce usiloval ve svých adaptacích kouzelných pohádek o obnovu starobyklých bájí.¹⁷¹ Bájné prvky, jež v pohádkách nacházel, zasazoval do jejího dějového rámce.¹⁷² Sklon k bájnému výkladu se tak odrazil v jeho přístupu k pohádkám. Při práci s nimi vybíral takové znění, které by bylo co možná nejlepším

¹⁶⁵ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 233-234.

¹⁶⁶ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 83.

¹⁶⁷ Srov. tamtéž, s. 27.

¹⁶⁸ ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 8-9.

¹⁶⁹ Srov. ERBEN, K. J. in: VYHLÍDAL, Z. *Klasická pohádka a skutečnost*, s. 43-44.

¹⁷⁰ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 26-27.

¹⁷¹ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 35.

¹⁷² Srov. tamtéž, s. 85.

výrazem mravního řádu společnosti a zvláště takové, které by „oprášilo“ prastarou symboliku skrytou v bájích.¹⁷³ „*V souhlase s bádáním své doby byl přesvědčen, že v pohádkách se zachovaly důležité rysy pohanské víry našich předků, zejména symboly jejich uctívání slunce.*“¹⁷⁴ Sluncem je také děd Vševěd. „*Vševědem se nazývá proto, že slunce, toto ‚boží oko‘, všecko vidí a tudíž i všecko ví.*“¹⁷⁵ „*Pohádkové hrdiny, kteří vítězí nad zlými draky a jinými mocnostmi temnoty, pokládali za zosobnění jarního slunce.*“¹⁷⁶

A tak se v pohádkách promítaly reminiscence na dávný mytický věk.¹⁷⁷ Původní lidové pohádky byly na základě mytologického paradigmatu pozměněny tak, aby byly ve shodě s dobovým romantickým a národně buditelským obrazem pradávného předkřesťanského či raně křesťanského pramene pohádkového příběhu.¹⁷⁸ Byly vyhledávány především motivy, jež se pokládaly za relikty slovanského bájesloví.¹⁷⁹ Obecné tendence tak směřovaly ke sběru všeho, co se nějakým způsobem týkalo národních dějin ať už skutečných či bájných.¹⁸⁰ K. J. Erben měl sklon, stěně jako svého času mnozí jiní, přičítat předkřesťanským předkům přespříliš.¹⁸¹

Sběratelé brzy dospěli k poznání, že z vlastní mytologie se toho příliš mnoho nedochovalo. A ve shodě s náboženským duchem doby byly více zachovány pohádkové legendy.¹⁸²

¹⁷³ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*, s. 22.

¹⁷⁴ HORÁK, J. in: ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*. 327.

¹⁷⁵ ERBEN, K. J. *České národní pohádky*. 142.

¹⁷⁶ HORÁK, J. in: ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*. 327.

¹⁷⁷ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 83.

¹⁷⁸ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století*. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 88.

¹⁷⁹ Srov. KLÍMOVÁ, D. *Česká lidová pohádka a české národní hnutí*. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 15.

¹⁸⁰ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století*. In *Česká pohádka v 19. století*. OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D., s. 87.

¹⁸¹ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 234.

¹⁸² Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 82.

3 Literární inspirace

V této kapitole pojednám o dvou velkých dílech z dějin literatury. Nejprve představím Homérovu Odysseu, pak Pána prstenů J. R. R. Tolkiena. Takový výběr není náhodným. Přibližuje dva způsoby výkladu písemného díla. Jsou jimi integrativní a rekonstruktivní teorie, které ještě objasním v kapitole „literární interpretace“. A obě tato díla jsou také vykládána jako „křesťanská“.

3. 1 Homér: Odyssea

Zde se budu zabývat okolnostmi vzniku, stručným dějem a biblickými prvky klasického eposu v díle Odyssea, jež je připisována Homérovi.

3. 1. 1 Okolnosti vzniku

Křesťanská kultura vyrostla v podhoubí starověkých kultur. Otisky mezopotamského vlivu jsou jak v literatuře klasické, tak také v biblické písni o stvoření či potopě světa. Homérův Odysseus se svou mnohaletou cestou světem i podsvětím v mnohém shoduje s eposem o králi Gilgamešovi.¹⁸³ *Ve velkých Homérových eposech našel Řek postavy a události, které mu ve své symbolické podobě zpřístupňovaly základní struktury života a dovolily mu osvětlit nadčasový, často skrytý smysl existence. Symbolický smysl celého díla spočívá v novém určení lidského, člověk je z velké části sám vinen svým osudem.*¹⁸⁴ V návaznosti na tyto eposy přineslo písemnictví pozdního starověku tzv. biblický epos. Smyslem byla oslava biblických postav, především pak Krista, který stojí svou slávou nad dřívějšími hrdiny.¹⁸⁵

¹⁸³ Srov. Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Prolog: Egypt a Mezopotámie, Dostupné na: http://www.fhs.cuni.cz/homer21/prolog_egyptmezopotamie.html (on line), citováno dne 30. 7. 2016.

¹⁸⁴ LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 156.

¹⁸⁵ Srov. Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Křesťanská klasika, Dostupné na: <http://www.fhs.cuni.cz/homer21/krestanskaklasika.html> (on line), citováno dne 30. 7. 2016.

*Ústy legendárního slepého pěvce, jemuž se dostávalo inspirace ve stavu entuzianismu, se podle názorů starých Řeků vyslovovala božská moudrost.*¹⁸⁶

Homér je však také postavou opředenou rouškou tajemství. Nelze s určitostí říci, kde se narodil. Podobně mlhavá je i představa o době, v níž působil, a zda vůbec žil.¹⁸⁷ Prastará „homérská otázka“, tedy otázka, zda tvůrcem proslulých epických básní je skutečně Homér, zůstává dosud nezodpovězena. Obvykle se soudí, že je tvůrcem dvou velkých eposů *Ílias* a *Odyssey*. Přisouzení obou děl jednomu člověku se však jeví jako nepravděpodobné. Věrohodnější se zdá být kompilativní typ těchto děl, ať už vzniklých jako sbírka básní původně lidového rázu či jako soupis básní básníků již neznámých. Uvažuje se také o dvou básnících, kteří trojské téma zpracovali tak, že zastínili jiné soudobé básně tohoto typu. „Homérské“ eposy pravděpodobně pochází z rukou různých básníků, kdy *Ílias* je eposem staršího data.¹⁸⁸

Obě díla se považují za první řecké eposy vůbec,¹⁸⁹ které původně putovaly „od úst k ústům“ a až později byly zapsány.¹⁹⁰ Představují nejstarší písemné památky podávající svědectví z dějin řeckého světa. A jako takové jsou kulturním a duchovním dědictvím dějin starověku.¹⁹¹ Alespoň, jak je známo, žádné jiné písemné památky tohoto druhu se do dnešních dnů nedochovaly. Ať už byl „Homérem“ kdokoli, toto dílo si svou obrazností podmanilo pokolení básníků, kteří šli v jeho stopách a psali v jeho duchu.¹⁹²

3. 1. 2 Stručný děj

Ílias vypráví o trojské válce. *Odyssea* líčí návrat hlavního hrdiny z boje a dobrodružství, jež cestou prožívá.¹⁹³

Odysseus při svém návratu roztrpčí vládce moří. Jeho přičiněním se mu putování na rodnou Ithaku promění v desetileté bloudění. Olympští bohové však nad ním drží ochrannou ruku. Po sedmi letech věznění bohyní Kalypsó mu pomohou uprchnout

¹⁸⁶ LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 156.

¹⁸⁷ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 92-93.

¹⁸⁸ Srov. Homér, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hom%C3%A9r> (on line), citováno dne 6. 10. 2016.

¹⁸⁹ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 92.

¹⁹⁰ Srov. NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, s. 111.

¹⁹¹ Srov. Homér, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hom%C3%A9r> (on line), citováno dne 6. 10. 2016.

¹⁹² Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 92-93.

¹⁹³ Srov. tamtéž, s. 89.

z ostrova Ógygie. Vládce moří na něj sesílá bouři, z níž nakonec vyvázne a dostává se na ostrov Scherie.¹⁹⁴ Svůj příběh vypráví tamnímu králi. Nejprve, spolu se svou posádkou, připlul k zemi Kikonů. Po svedené bitvě a mořské bouři je vítr odvál až k Lótofágům, kteří je pohostili lotosy. Kdo je snědl, nechtěl jejich zemi opustit.¹⁹⁵ Čelí dál lidožravým Laistrygonům, Kyklópovi a Kirké, jež proměnila jeho společníky ve vepře. Odyssea si však oblíbila a nechtěla jej propustit. Přesto ho nakonec poslala do podsvětí pro radu. A pověděla mu o nebezpečnosti Sirén, Skyllly a Charybdy...¹⁹⁶ „A jako šipkou letěl náš koráb, hnán větry, k ostrovu Seirén...“ „A zpívaly nejsladším hlasem, toužil jsem slyšeti více a obrvím zoufale znamení dával svým druhům, aby mne rozvázali. Byli dál, skloněni, zpěněné moře. Jen Eurylochos s Perimédem skočili od vesel ke mně a utáhli lana. vzdalovali jsme se...“¹⁹⁷ Z početných posádek mnoha lodí zbyl na konci celé plavby už jen Odysseus. Zavítal na ostrov Ithaka. A usedl na trůn.¹⁹⁸

3. 1. 3 Biblické prvky

Homér se na sklonku starověku stal symbolem své doby. Jeho dílo bylo pokládáno za posvátné. A mnozí novoplatoňští filosofové jej vykládali po vzoru alegorického způsobu, jakým byla vykládána bible.¹⁹⁹ Byť byl tento výklad oblíben, měl i své úskalí. A tím je jistá výkladová volnost až svévole.²⁰⁰

Odysseova plavba bývala vykládána jako obraz církve či duše věřícího člověka. Výklad byl obvykle dvojí. Odkaz na nebezpečí svedení na scestí ve smyslu návratu k předkřesťanským kultům či zrádného zpěvu Sirén. A to ve smyslu ďáblových pokušení či ženských svodů. Nejvíce „skloňovaným“ motivem byl lodní stěžeň, na kterém byl připoután Odysseus. Jen Odysseus sám, důkladně svázan ke stěžni, je s to odolat Sirénám. Jen člověk duchovně zralý dokáže naslouchat bludařství, aniž by mu podlehl. Ostatní si musí „zalít uši voskem“. Sám lodní stěžeň bývá připodobněn ke

¹⁹⁴ Srov. Odysseia, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Odysseia> (on line), citováno dne 12. 12. 2016.

¹⁹⁵ Srov. HOMÉR, *Odysseia*, s. 149-152.

¹⁹⁶ Srov. Odysseia, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Odysseia> (on line), citováno dne 12. 12. 2016.

¹⁹⁷ HOMÉR, *Odysseia*, s. 218-219.

¹⁹⁸ Srov. NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, s. 164.

¹⁹⁹ Srov. Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Poslední pohané, Dostupné na: <http://www.fhs.cuni.cz/homer21/poslednipothane.html> (on line), citováno dne: 30. 7. 2016.

²⁰⁰ Srov. SOKOL, J. *Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému*, s. 159.

křesťanskému kříži, ať už jako obraz obyčejného člověka ve svém duchovním boji či ukřižování Krista.²⁰¹

„Moře je svět, v němž je církev jako loď bouří házená na vlnách sem a tam, ale ne potopená. Neboť má u sebe zkušeného kormidelníka Krista. A ve svém středu nese znamení vítězství nad smrtí, protože má s sebou Kříž Páně.“²⁰²

3. 2. J. R. R. Tolkien: Pán prstenů

Také zde se budu zabývat okolnostmi vzniku, stručným dějem a biblickými prvky, tentokrát v knižní trilogii Pán prstenů od J. R. R. Tolkiena. V podkapitole nazvané „Okolnosti vzniku“ se zaměřím na vztah k víře, jazyku a mytologii tohoto spisovatele. A uvedu ji tak do souladu s kapitolou, v níž jsem se zabývala specifiky doby a tvorby K. J. Erbena či spíše studiem těchto specifik v relaci k víře, jazyku a mytologii. Nově rozpracuji některé antropologické aspekty, s nimiž budu později pracovat při analýze a interpretaci pohádek K. J. Erbena.

3. 2. 1 Okolnosti vzniku

J. R. R. Tolkien byl anglickým jazykovědcem a literárním historikem.²⁰³ Působil také na univerzitě v Oxfordu, nejprve jako profesor staré angličtiny, později vyučoval anglický jazyk a literaturu. Všude ve světě je znám především jako spisovatel, jehož nejznámější knihou je Pán prstenů.²⁰⁴

V knize lze shledat různé vlivy²⁰⁵ a mnozí v ní spatřovali obraz války či soudobého dění ve světě.²⁰⁶ V 1. světové válce figuroval nejprve v roli podporučíka u Lancashirských střelců,²⁰⁷ později signálníka.²⁰⁸ Mnohem více než důstojníků si však vážil obyčejných vojáků. Tento postoj se

²⁰¹ Srov. DĚDINOVÁ, J. *Možnost křesťanské interpretace vybraných děl Astrid Lingrenové*, s. 15-17.

²⁰² Tamtéž, s. 18.

²⁰³ Srov. Osobnosti.cz, Dostupné na: <http://www.spisovatele.cz/john-ronald-reuel-tolkien> (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²⁰⁴ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²⁰⁵ Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 97.

²⁰⁶ Srov. Tamtéž, s. 85.

²⁰⁷ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²⁰⁸ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 75.

v pozdějším díle promítal ve skutečnosti, že v něm²⁰⁹ „ti nejobyčejnější lidé konají ty nejneobyčejnější věci“.²¹⁰ „Počítal“ tak na základě „vesmírné matematiky“, v níž „sházel mocné s stolic, a povýšil ponížených“.²¹¹ Na bojišti poznal život v zákopech. Část scénérie jeho díla tak mohla mít docela snadno původ ve válečném prostředí podzemních chodeb.²¹² A zdá se, že zrcadlí životní zkušenosti ještě o mnoho starší.²¹³ První roky svého života prožil v Africe.²¹⁴ Tam také zažil setkání s jedovatou tarantulí, která jej pokousala.²¹⁵ Vzpomínky na ni lze pravděpodobně nalézt také v jeho knize, v níž nabývá obřích rozměrů. Již prastaré báje z celého světa zpracovávají tento motiv. Zdá se však, že se zrodil v jeho mysli dříve, než otevřel svoji první knihu.²¹⁶ Avšak nejvíce jej okouzlil anglický venkov, kde prožil část dětství.²¹⁷ Sám jej vnímá jako místo, které mělo na jeho obraznost největší vliv.²¹⁸ Tamní krajina se stala předobrazem Kraje, domova hobitů.²¹⁹ Po většinu času vyrůstal v anglickém Birminghamu tedy v průmyslovém městě se špinavými zakouřenými ulicemi plnými sazí z nedalekých továren.²²⁰ V Prstenu samotném pak mnozí spatřují symbol průmyslové technologie. Nicméně autor sám toto odmítal.²²¹ A poukazoval na to, že není na místě v ní hledat víc než co v ní ve skutečnosti je.²²² Přes ohromné množství možných spojitostí s jeho životem a osobností, zůstává základním parametrem při posuzování jeho tvorby skutečnost, že byl především hluboce věřícím člověkem.²²³

3. 2. 1. 1. Víra

Tolkienova matka hledala po smrti svého muže něco víc než jen vlašnou víru.²²⁴ Přestoupila tak navzdory své rodině, jež byla převážně protestantského vyznání, ke

²⁰⁹ Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 47.

²¹⁰ Tamtéž, s. 47.

²¹¹ Lk 1, 52

²¹² Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 47.

²¹³ Srov. COLBERT, D. *Kouzelný svět Pána prstenů: okouzlující legendy, mýty a fakta v pozadí jednoho z nejslavnějších románů*, s. 151.

²¹⁴ Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 17.

²¹⁵ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 21.

²¹⁶ Srov. COLBERT, D. *Kouzelný svět Pána prstenů: okouzlující legendy, mýty a fakta v pozadí jednoho z nejslavnějších románů*, s. 149-151.

²¹⁷ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 18.

²¹⁸ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 30.

²¹⁹ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 18.

²²⁰ Srov. tamtéž, s. 17.

²²¹ Srov. SCHICK, T. Pukliny osudu: Hrozba vznikajících technologií a Tolkienovy prsteny moci. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 47-48.

²²² Srov. TOLKIEN, J. R. R. in: COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 85.

²²³ Srov. tamtéž, s. 97.

²²⁴ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 29.

katolictví.²²⁵ Za svoji konverzi však draze zaplatila, neboť se její příbuzní od ní odvrátili a vůči ní se zřekli závazku jakékoli pomoci. Podporu pak našla u muže jménem F. X. Morgan, v němž shledala nejen vnímavého kněze, ale i rodinného přítele,²²⁶ který dětem nahrazoval otce.²²⁷ Smrt si však brzy našla i ji. Než se tak stalo, zvolila jej opatrovníkem svých synů, aby jim tím zajistila dobrou katolickou výchovu. Již jako sirotci tak byli vychováváni právě jím.²²⁸ Po smrti matky si více než kdy před tím byli vědomi toho, co pro ně víra znamená. Byl to totiž odkaz, který jim po sobě zanechala.²²⁹ Katolická víra zastoupila prázdnotu, která byla před tím vyplněna přítomností matky.²³⁰ J. R. R. Tolkien tak vnímal martyrium, kterým si jeho matka kvůli své víře prošla, jako určitý závazek své vlastní životní cesty.²³¹

3. 2. 1. 2 Jazyky

V dětství tak přišel o oba rodiče. Když ještě žila jeho matka, sama jej a jeho mladšího bratra učila. Tolkien byl znalý v botanice, ale nejvíce se zajímal o jazyky.²³² Ve věku čtyř let již četl a zanedlouho také psal.²³³ Velmi brzy se naučil základům latiny. Později vynikal hlubokou znalostí anglosaštiny a staré severštiny. Kromě toho více či méně plyně hovořil víc jak tuctem jazyků. Studium jazyků Tolkiena inspirovalo k vytvoření takřka 15 umělých jazyků. Nejznámější jsou quenijština a sindarština, tj. elfí jazyky, s nimiž se lze setkat právě v knižní trilogii Pán prstenů.²³⁴ Tolkienův zájem o jazyky měl rozhodující vliv na způsob jeho tvorby.²³⁵ Obvykle nejprve promyslel význam daného slova a pak mu vtiskl podobu jednoho ze svých jazyků.²³⁶ Studium anglosaštiny či velštiny také podkrývá mnohé z toho, jak byla využita pro tvorbu jmen, místních názvů či některých slov ve Středozemi. „Mordor“ je slovo převzaté z anglosaského

²²⁵ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²²⁶ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 31.

²²⁷ Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 26-27.

²²⁸ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²²⁹ Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 29.

²³⁰ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 35.

²³¹ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²³² Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²³³ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 27.

²³⁴ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²³⁵ Srov. Osobnosti.cz, Dostupné na: <http://www.spisovatele.cz/john-ronald-reuel-tolkien> (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²³⁶ Srov. JUSTOŇ, Z. *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*, s. 85.

„Morthor“ znamenající „vražda, mučení, běda či trest“.²³⁷ Podobně také „Středoze“ jakožto „třetí balvan od slunce“ je archaické označení pro svět.²³⁸ Jindy byla pramenem Starší Edda. Kupříkladu „Temný hvozd“ je v Eddě, stejně jako v dílech jí inspirovaných, poměrně častý. Jedná se o tradiční pojmenování pro „temný, začarovaný les“.²³⁹

Již za studentských let založil diskusní klub a účastnil se debat.²⁴⁰ Jako univerzitní profesor pak stál u zrodu klubu Vikingů,²⁴¹ Uhlohryzů, což byla slovní hříčka označující²⁴² „lidi, kteří v zimě sedávají tak blízko u ohně, až to vypadá, že pojidají žhnoucí uhlíky“²⁴³ a Inklingů, jenž vznikl v době, kdy byl účel „lidí pojidajících žhavé uhlíky“ naplněn, neboť „královna severské mytologie“, tj. Starší Edda a všechny zásadní islandské ságy byli již přečteny a prodiskutovány. Název lze přeložit jako „Inkoustíci“ a současně „Tušitelé“.²⁴⁴ Smyslem zde byla četba, poslech a kritické posouzení právě psaných knih.²⁴⁵

Kouzlu filologie tak podlehl již jako dítě. Posléze vytvořil jako pozadí pro vývoj svých smyšlených jazyků celou kosmogonii a dějiny Středoze.²⁴⁶

3. 2. 1. 3 Mytologie

J. R. R. Tolkien vycházel ve své tvorbě z „pokladnice“ kulturního a duchovního dědictví galského, germánského, skandinávského a velšského folkloru.²⁴⁷ Předmětem jeho studia byla především Starší Edda, tedy jakýsi „Starý zákon“ severské mytologie. Edda je antologií třiceti pěti knih různého typu od knih dějinných přes mytologické až po pouze smyšlené. Je pramenem veškeré severské mytologie. Jakýkoli novější severský mýtus má svůj původ v ní. Pověst o Siegfriedovi, který zabije draka a získá poklad Nibelungů, je jedním z příběhů Starší Eddy. Motivy této pověsti se promítají

²³⁷ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 158.

²³⁸ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 33.

²³⁹ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 147-148.

²⁴⁰ Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 31.

²⁴¹ Srov. tamtéž, s. 52.

²⁴² Srov. tamtéž, s. 64.

²⁴³ COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 64.

²⁴⁴ Srov. CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*, s. 134-135.

²⁴⁵ Srov. COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*, s. 66.

²⁴⁶ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

²⁴⁷ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 147.

do mnohých dalších příběhů.²⁴⁸ Píseň o Nibelunzích je jedním z nich. Ta byla výchozím bodem pro operní cyklus Prsten Nibelungů.²⁴⁹ Některé prvky, jako je zabití draka, jenž strážil poklad, spor o prsten, jehož důsledkem je vražda, amulet propůjčující svému nositeli neviditelnost, moc, ale současně i prokletí a znovu skutý zlomený meč, jsou součástí také knihy Pán prstenů.²⁵⁰

3. 2. 2 Stručný děj

Bilbo je na výpravě za trpasličím pokladem, kterého se nyní zmocnil drak. V Mlžných horách zbloudí. A v tamních jeskyních objeví Prsten, který tam skrývá záludný tvor jménem Glum. Znovu se shledává se všemi, s nimiž cestu podnikl. Gandalf o moci Prstenu již něco tuší. A ani v následujících letech nepřestává přitahovat jeho pozornost.²⁵¹ Odešel, aby o něm zjistil víc. A když se po letech vrací, sdílí své poznání:²⁵² „*Je mnohem mocnější, než jsem se zprvu odvážil myslit, tak mocný, že by nakonec naprosto ovládl kteréhokoli smrtelníka, v jehož vlastnictví by se octl. Zmocnil by se ho.*“ „*Smrtelník, který chová jeden z Velkých prstenů, neumírá, ale neroste ani nezískává víc života, prostě přežívá, až ho nakonec tíží každá minuta. A pokud prsten často používá, aby se učinil neviditelným, bledne: nakonec se stane trvale neviditelným a pohybuje se v soumraku pod dohledem Temné moci, která prsteny vládne.*“ „*Ani síla, ani dobré úmysly nevydrží – dříve nebo později ho Temná moc pohltí.*“²⁵³ Vložením do ohně se na něm objeví starodávné písmo psané jazykem Mordoru: ²⁵⁴ „*Jeden prsten vládne všem, Jeden jim všem káže, Jeden všechny přivede, do temnoty sváže.*“²⁵⁵

Před věky bylo vyrobeno několik prstenů. Sauron dal devět z nich smrtelným mužům. A tím se dostali pod moc Vládnoucího prstenu. Stali se prstenovými přízraky. Onen nalezený Prsten je tím, který všem ostatním vládne. Sauron znovu povstal a vrátil se do věže v Mordoru. Nyní se snaží získat značnou část své ztracené moci, kterou do

²⁴⁸ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 136-138.

²⁴⁹ Srov. tamtéž, s. 140-141.

²⁵⁰ Srov. tamtéž, s. 143.

²⁵¹ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 20-22.

²⁵² Srov. Pán prstenů Společenstvo prstenu mluvený part 1 3 HD By CZ, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=aOtdHUIkyus> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

²⁵³ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 52.

²⁵⁴ Srov. Pán prstenů Společenstvo prstenu mluvený part 1 3 HD By CZ, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=aOtdHUIkyus> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

²⁵⁵ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 56.

něj kdysi vložil.²⁵⁶ Při velké bitvě o Prsten byl ztracen v řece.²⁵⁷ Posléze jej našel Deagol, jeden z hobitů. Druhý, jménem Smeagol, Deagola zabil. Prsten si vzal a začal jej využívat se zlými úmysly. Pro kloktavý zvuk, který z hrdla vyluzoval, se mu později začalo přezdívat Glum. Usadil se v jeskyni. Žil tam se svým Prstenem, který miloval a současně nenáviděl, stejně jako sebe. Neměl vůli k tomu, aby se jej zbavil. Prsten moci se stará o sebe sám. Chce-li, vyklouzne z prstu, ale jeho vlastník se ho nikdy nevzdá. Zničit Prsten lze jen jeho vhozením do pukliny Ohnivé hory.²⁵⁸ A Prsten, spolu se snahou zničit jej, je v jádru celého dalšího děje.

3. 2. 3 Biblické prvky

Spisovatel sám do své tvorby vložil vlastní představu o vesmírném řádu a doufal, že je výrazem nejvyšší pravdy. Byl přesvědčen, že zásluhou božího vnuknutí může člověk takovéto vnitřní skutečnosti dosáhnout. Byť Bůh v jeho tvorbě uctíván není, neznamená to, že by zde nebyl vůbec. Vyskytuje se zde „*podobně, jako je slunce v paprscích, které z něj vychází*“. „*Vezměte si elfy s jejich písněmi a dary. ..., voní“ po místě svého původu a nechávají za sebou stopy slávy.*“²⁵⁹ V Silmarillionu, nekonečném prologu k Pánu prstenů, je tato skutečnost mnohem zřetelnější.²⁶⁰

Ilúvatar zde ze své mysli vytváří Ainur,²⁶¹ duchovní bytosti, jež jsou v křesťanské koncepci známými jako andělé a archandělé. V symfonii božské hudby pak jejich prostřednictvím vzniká svět a veškeré stvořené bytosti.²⁶² Ainur zprvu nezpívali souhlasně, neboť každý z nich byl stvořen z jiné části Ilúvatarovi mysli, které nejlépe rozuměl. Časem spolu s tím, jak rostlo jejich poznání, dospěli k souzvuku. Jednoho z nich pak téma Ilúvatarovy hudby omrzelo. Rozhodl se, že do ní vnese své představy a vlastní part vyvýší nad ostatní. Byl to Melkor, kterého Ilúvatar obdaroval především mocí a poznáním. Souzvuk byl narušen. Někteří se odpoutali od prvotní myšlenky a zpívali podle jeho not. Jak hudba dozněla, představil jim výsledek jejich zpěvu ve zraku přístupné podobě. Spatřili tak stvoření světa a živých tvorů. A Melkor zatoužil

²⁵⁶ Srov. Pán prstenů Společenstvo prstenu mluvený part 1 3 HD By CZ, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=aOtdHUIkyus> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

²⁵⁷ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 48.

²⁵⁸ Srov. Pán prstenů Společenstvo prstenu mluvený part 1 3 HD By CZ, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=aOtdHUIkyus> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

²⁵⁹ KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 73-74.

²⁶⁰ Srov. JUSTOŇ, Z. *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*, s. 148.

²⁶¹ Srov. TOLKIEN, J. R. R., TOLKIEN, Ch. *Silmarillion*, s. 11.

²⁶² Srov. DAVENPORT, J. J. Šťastné konce a duchovní naděje: Pán prstenů jako epická pohádka. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 309-310.

nad nimi kralovat.²⁶³ Melkor, který pak pod novým jménem Morgoth otevírá odvěké téma střetu dobra se zlem, je paralelou biblického Lucifera přejmenovaného na Satana,²⁶⁴ jak je o něm psáno již v písemnictví prvních křesťanů či v apokryfech židů.²⁶⁵

J. R. R. Tolkien při psaní knihy neuplatňoval jednoduché archetypy. Jednou ze záhadných postav byl Gandalf. „*Gandalf je větší, než si myslíte vy z Kraje – vy zpravidla vídáte jen jeho žerty a hříčky.*“²⁶⁶ V Kraji jeho sláva spočívala ve schopnosti zacházet s kouřem, ohněm a světlem. Jeho skutečné poslání však bylo mnohem obtížnější, o tom však krajané nic netušili.²⁶⁷ Spisovatel sám jej nazývá ódinovským typem. Byť se tomuto bohu v mnohém podobá, není jím zcela. Atributem obou je dlouhá hůl. Oba putují světem s posláním, které je ostatním skryté. Ódin však má navíc schopnosti, které on nemá. Je nejmocnějším z bohů, zatímco on plní poslání, které mu bylo dáno shůry. Dostává se tak do role andělského posla.²⁶⁸ Atribut hole, která odkazuje k posláním božích posel, je typickým pro archanděla Gabriela. A také jemu je podle židovské tradice připisován oheň.²⁶⁹ Mnoho souvislostí, včetně těch, které souvisejí s jeho posláním, jsou i jemu skryty. A také on je „zkoušen“. Jednou z takových zkoušek, v níž uspěl a byl tak obdařen vyššími schopnostmi, byla jeho oběť v Morii.²⁷⁰

Prsten sám je symbolem, kterému není křesťanská tematika cizí, je „*tak mocný, že by nakonec naprosto ovládl kteréhokoli smrtelníka, v jehož vlastnictví by se octl.*“ „*Ani síla, ani dobré úmysly nevydrží.*“²⁷¹ Křesťanská nauka říká, že žádný člověk není s to moc hříchu zlomit. Toho je schopen jen Bůh. A ne jinak než skrze svou smrt. Je-li tomu tak, pak lze předpokládat, že nic jiného jej nezničí než Milost. Středozem tak nakonec spasí sám Bůh, byť skrze svobodu a oddanost tvorů, které stvořil.²⁷²

²⁶³ Srov. TOLKIEN, J. R. R., TOLKIEN, Ch. *Silmarillion*, s. 11-14.

²⁶⁴ Srov. DAVENPORT, J. J. Šťastné konce a duchovní naděje: Pán prstenů jako epická pohádka. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 310.

²⁶⁵ Srov. Lucifer, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Lucifer> (on line) citováno dne 20. 11. 2016.

²⁶⁶ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 167.

²⁶⁷ Srov. Pán prstenů Společenstvo prstenu mluvený part 1 3 HD By CZ, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=aOtdHUIkyus> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

²⁶⁸ Srov. COLBERT, D. *Kouzelný svět Pána prstenů: okouzlující mýty, legendy a fakta v pozadí jednoho z nejslavnějších románů*, s. 59-61.

²⁶⁹ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 32-33.

²⁷⁰ Srov. COLBERT, D. *Kouzelný svět Pána prstenů: okouzlující mýty, legendy a fakta v pozadí jednoho z nejslavnějších románů*, s. 61-62.

²⁷¹ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 52.

²⁷² Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 242.

O tom, zda lze knihu prohlásit za „křesťanskou“, se svého času vedly spory. Žádnou jednoznačnou alegorii na toto téma totiž neposkytuje. Ač mnohé motivy, s jakými se lze setkat v severské mytologii, byly z tohoto zdroje vypůjčeny, lze zde nalézt také ryze křesťanský rys, který je vzhledem k povaze zla nezbytným.²⁷³ A tím je Milost.²⁷⁴

J. R. R. Tolkien kdysi sám napsal: „*Pán prstenů je svou podstatou náboženské a katolické dílo*“. „*Katolictví je tu prý vstřebáno celým příběhem a jeho symbolikou*“.²⁷⁵ Úmyslně ale toho do příběhu vložil jen pramálo a v žádném případě mu nešlo o vytvoření jakékoli alegorie či kázání. Duchovní rozměr své tvorby spatřil až zpětně. Podobně jako je křesťanství prostoupeno celým jeho životem, skrývá se také takřka za každou stránkou knihy, ač v ní nelze nalézt žádnou zmínku o Bohu. Bůh je, byť nepoznán, v jádru celého příběhu.²⁷⁶

3. 2. 4. Antropologické prvky

3. 2. 4. 1 Boží prozřetelnost & svoboda člověka

Deisté i teisté tvrdí, že svět byl stvořen. Bůh však v domnění deistů do světa již nezasahuje. Naopak teisté soudí, že se o svůj stvořený svět stará. A také tvrdí, že takto koná zázraky a působením Prozřetelnosti.²⁷⁷

J. R. R. Tolkien říká, že člověk si své předurčenosti v průběhu všedních dní není vědom. Vše může být projasněno teprve zpětně. Působení „Ruky prozřetelnosti“ vyvolává zdání nahodilých a zdánlivě nesouvisejících událostí. Tyto zásahy, které se jeví jako neočekávané sledy dění, proměňují jeho průběh ve prospěch dobra, ač mohl být prvotní úmysl zlý a vzpírající se jakoby vůli svého původce. Jedná se o souhru množiny dějů, které se jeví zprvu nesouvislé a nezřetelné. Ačkoli můžeme takový zásah předpokládat, plně se projeví až při zpětném pohledu, jakmile původně separátní děje „poskládáme“ vedle sebe.²⁷⁸

²⁷³ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 57.

²⁷⁴ Srov. DAVENPORT, J. J. Šťastné konce a duchovní naděje: Pán prstenů jako epická pohádka. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 308-309.

²⁷⁵ TOLKIEN, J. R. R. in: CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*, s. 201.

²⁷⁶ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 5-8.

²⁷⁷ Srov. tamtéž, s. 79-80.

²⁷⁸ Srov. TOLKIEN, J. R. R. in: HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednotka Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 254-255.

„Kéž bych ten Prsten nikdy ani neviděl. Proč ke mně přišel?“²⁷⁹ Zdá se, že životní děje se jeví v jistém okamžiku zlými. Nicméně nakonec se ukáže, že to, co se zprvu zdálo špatné, přispívá ve svém důsledku jen k většímu dobru.²⁸⁰

Bilbo zbloudil v Mlžných horách, kde objevil onen Prsten.²⁸¹ Takový nález byl v celé té záležitosti Prstenu tou nejpozoruhodnější a nejméně očekávanou věcí:²⁸² „Zde působilo něco jiného, něco, co přesahovalo všechny plány tvůrce Prstenu. Nemohu to říci jasněji, než že Bilbo měl Prsten najít a že to nebyl záměr tvůrce Prstenu. V tom případě jsi jej také ty měl dostat. A to by mohla být povzbudivá myšlenka.“²⁸³ „Jak povzbudivé to celé může být, pokud to „něco jiné“ je spíše dobré než zlé.“²⁸⁴ Velkou roli sehrála náhoda. Bilbo se nevydal do Mlžných hor, aby tam našel Prsten. V celé té věci to nebyl ani Glum, kdo rozhodoval. Prsten Gluma opustil, aby se vrátil zpět ke svému tvůrci. Tomu však bylo zabráněno příchodem Bilba. Musel to být projev vyšší moci působící v zájmu dobra, neboť to „nebyl záměr tvůrce Prstenu“. Šťastná „náhoda“ umožnila, aby se v danou chvíli ubíralo dění správným směrem.²⁸⁵ Záludný Glum měl ještě něco vykonat. Vyřčená slova se posléze ukázala jako pravdivá. Frodo na konci celé cesty stál nad Horou osudu a nedokázal se Prstenu vzdát.²⁸⁶ „Přišel jsem,“ řekl. „Jenže nyní se rozhodují takto: neudělám to, proč jsem přišel. Nevykonám ten čin. Prsten je můj!“²⁸⁷ Svůj úkol dokončil jen díky tomu, že přijal Gandalfova slova, aby byl vůči Glumovi shovívavý. Glum se tak stal prostředkem Boží prozřetelnosti,²⁸⁸ když na vrcholu hory ukousl Frodovi prst a zřítíl se do propasti spolu s ním a Prstenem.²⁸⁹ A tak také konečné vyvrcholení děje je výsledkem oné „Neviditelné ruky“.²⁹⁰ Nejen Glum, ale i sám Frodo se stává nástrojem Prozřetelnosti ve své chvíli „selhání“

²⁷⁹ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 66.

²⁸⁰ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 83.

²⁸¹ Srov. Pán prstenů Společenstvo prstenu mluvený part 1 3 HD By CZ, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=aOtdHUIkyus> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

²⁸² Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 255.

²⁸³ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 61.

²⁸⁴ KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 85.

²⁸⁵ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 256.

²⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 256.

²⁸⁷ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Návrat krále*, s. 185.

²⁸⁸ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 256.

²⁸⁹ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 72.

²⁹⁰ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 85.

u Pukliny osudu.²⁹¹ V jednom ze svých dopisů autor píše: „*Frodo učinil, co mohl, a zcela se tomu odevzdal (jako nástroj Boží prozřetelnosti), a vytvořil tak situaci, v níž mohl být splněn cíl jeho poslání. Jeho pokora (s níž začínal) a utrpení byly odměněny tou nejvyšší poctou a jeho cvičení v trpělivosti a soucitu vůči Glumovi mu získalo Milost: jeho selhání tím bylo odčiněno*“.²⁹² Milost jen tříbí a působí v přirozenosti, která je člověku vlastní.²⁹³

Ve vztahu mezi Boží Prozřetelností a svobodnou vůlí je člověk povinován svým úsilím v boji se zlem.²⁹⁴ „*A protože kdo se domnívá, že stojí, hleď, aby nespádl.*“²⁹⁵ Měl by tak „přiložit ruku k dílu“ tím, že naplní poslání, které mu bylo dáno. Prozřetelnost přitom nesnižuje svobodu člověka. Jeho osud však na něm není závislý. Přestože jej člověk nemá zcela v rukou, je pouze na něm, jak na nepřízeň osudu odpoví.²⁹⁶ „*Nám nepřísluší zvládnout všechny temné síly světa a všechny zvraty historie. Musíme ale udělat, co můžeme, pro dobro let, do nichž jsme vrženi, vykořeňovat zlo na polích, která známe, aby ti, kdo přijdou po nás, mohli obdělávat čistou zemi. Jaké počasí budou mít, o tom nerozhodneme.*“²⁹⁷ Ačkoli si nelze vybírat závazky, jež jsou spjaty s daným údělem, lze se svobodně rozhodnout, zda se jimi řídit či nikoli. Sám spisovatel představuje soulad svobody člověka a jeho poslání na rozhodnutí Froda.²⁹⁸ Byť by raději zůstal v Roklince, promluvil, až ho vlastní slova zaskočila.²⁹⁹ „*Ponesu Prsten,‘ řekl ,ačkoli neznám cestu.*“³⁰⁰ Měl pocit, jakoby za jím vyřčenými slovy stál kdosi jiný. Zdá se, že tento úkol mu byl „stanoven“, nicméně záleží jen na něm, zda jej přijme.³⁰¹

Snad nepřekvapivějším momentem doprovázeným Prozřetelností byl Gandalfův návrat po smrtelném střetu s Morgothovým služebníkem v Morii. Tento zpětný příchod

²⁹¹ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 264.

²⁹² TOLKIEN, J. R. R. in: CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*, s. 326.

²⁹³ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 89.

²⁹⁴ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 258.

²⁹⁵ 1Kor 10, 12

²⁹⁶ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 258- 260.

²⁹⁷ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Návrat krále*, s. 135.

²⁹⁸ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 260.

²⁹⁹ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 303-304.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 255.

³⁰¹ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 304.

měl své opodstatnění. Důvodem bylo dovršení poslání, které mu bylo přisouzeno.³⁰² Gandalf se vrací a vypráví, že se ocitl kdesi, kde nebyl čas ani mysl. Byl vrácen zpět, aby dokončil své poslání. Zdá se, že prošel smrtí. A vrátil se zpět moudřejší a mocnější než kdy předtím.³⁰³

Logika zla, jež „drží na uzdě“ Prozřetelnost, je načrtnuta v příběhu Sarumana. Nakonec jej zneškodní jeden z jeho služebníků. To, že se na něj Červivec vrhl a podřízl mu hrdlo, ukazuje, jak se zlo navrátí k tomu, z něhož vzešlo a nakonec jej zničí. Zlo se tak na dobrou přizívuje, ale nikdy nedokáže zaujmout jeho místo. Dokáže působit i sebedestruktivně. Gandalf v tomto duchu popisuje situaci, v níž se ocitl Sauron.³⁰⁴ „*Skutečně, má veliký strach, protože neví, kdy se nečekaně objeví někdo silný, kdo bude vládnout jeho Prstenem...*“³⁰⁵

Vědomí, že každý svým dílem přispívá k chodu dějin a že má ve vesmírném řádu dané místo a poslání, jež je zapotřebí následovat, je v souladu s přesvědčením o platnosti zákona Prozřetelnosti. Tato myšlenka je pak ještě podtržena Frodovou pobídkou, že je zapotřebí³⁰⁶ „*udržovat vzpomínky na věk, který minul*“.³⁰⁷

3. 2. 4. 2 Dobro & zlo

Střet dobra se zlem je jednou z ústředních myšlenek knihy.³⁰⁸ Podle taoismu je dobro stavem, kdy jsou principy jin a jang v rovnováze. Zlo se rodí porušením tohoto souladu. J. R. R. Tolkien ve své knize staví do protikladu devět Chodců a devět Jezdců, čímž se zdá, že obě polarity vyvažuje. Tato myšlenka se vynořuje také v mínění jednoho z elfů, který navrhuje udržovat dobro a zlo v rovnováze na základě dohody. Z příběhu však plyne, že takový stav netrvá odnepaměti a ani není považován za žádoucí. Dobro nastává až tehdy, když je zlo prolomeno. A princip tao nevychází z představy sil, které představují na jedné straně dobro a na druhé zlo. Taková teze by vedla k závěru, že je

³⁰² Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 267.

³⁰³ Srov. CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*, s. 59-61.

³⁰⁴ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 265-266.

³⁰⁵ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Dvě věže*, s. 98.

³⁰⁶ Srov. HIBBS, T. Prozřetelnost a dramatická jednota Pána prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 268.

³⁰⁷ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Návrat krále*, s. 257.

³⁰⁸ Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 159.

zlo potřebné. Zlo pramení až z nevyváženosti principu tao, kdy zánik jedné z obou sil vede k jeho vzniku. Zatímco v knize se objevuje personifikace dobra a zla, taoismus spatřuje v jin a jang dva zcela neosobní principy.³⁰⁹

Při hledání odpovědi na otázku po tom, jakým způsobem je zlo v knize vykresleno, se naskytá také možnost ztotožnění s manicheistickým pojetím, jež v ní někteří spatřují. Manicheismus vnímá dobro a zlo jako dvě vyrovnané síly,³¹⁰ které spolu soupeří. Jejich bytí i vzájemné střetávání je věčné.³¹¹ Manicheismus proponuje nikoli jen o tom, že ve skutečnosti se skrývá dobro i zlo současně. Připouští i možnost jejich bytí v oddělené, absolutní podobě. Sám autor však takto neuvažuje,³¹² neboť v jednom ze svých dopisů píše: „*Ve svém příběhu se nezabývám absolutním zlem. Nemyslím, že něco takového je, zkrátka se to rovná nule.*“³¹³ „*Tolkien díky své křesťanské teologii věděl, že všechny bytosti jsou ontologicky dobré, neboť jsou stvořeni dobrým Bohem. Díky této teologii však také věděl, že Bůh dal člověku svobodnou vůli, a že člověk padl do hříchu, který dobro, a tedy i bytosti, pokřivuje.*“³¹⁴ Byť se stal Sauron tou nejzkaženější bytostí Středozemě, nebyl vždy takovým.³¹⁵ V biblickém vyprávění o stvoření světa se po jeho dokonání píše: „*A viděl Bůh vše, což učinil, a aj, bylo velmi dobré.*“³¹⁶ Ve Středozemi tomu není jinak. Elrond při svolání rady poukazuje na to, že na počátku ještě nic zlým nebylo.³¹⁷ V případě že „*zlo je nepřírozeným překroucením přirozenosti*“³¹⁸ a vše stvořené je dílem dobrotivého Boha a tím také dobré, lze soudit, že dobro ani zlo není v absolutním slova smyslu myslitelné. A tato inference se stává scestnou.³¹⁹ „*Že jsi uposlechl hlasu ženy své, a jedl jsi z stromu toho, kterýžt' jsem zapověděl říka: Nebudeš jísti z něho, zlořečená země pro tebe, s bolestí jísti budeš z ní po všechny dny života*

³⁰⁹ Srov. MCMAHON, J. L., CSAKI, B. S. Mluvící stromy a chodící hory: Buddhická a taoistická témata v Pánu prstenů. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 284-287.

³¹⁰ Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 160-161.

³¹¹ Srov. Manicheismus, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Manicheismus> (on line), citováno dne 26. 10. 2016.

³¹² Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 160.

³¹³ TOLKIEN, J. R. R. in: CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*, s. 243.

³¹⁴ KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 235.

³¹⁵ Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 162.

³¹⁶ Gn 1, 31

³¹⁷ Pán prstenů - Společenstvo prstenu - mluvený - part 2/3, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=S-hfNJ-YXeM> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

³¹⁸ KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 237.

³¹⁹ Srov. tamtéž, s. 237-239.

svého. *Trní a bodláčí tobě ploditi bude...*³²⁰ „Jestliže Bůh svěřil utváření hmotného světa andělům a jestliže pád části z nich předcházal pádu člověka, pak mohou mít prsty i v ‚trní a bodláčí‘ tohoto světa.“³²¹ V knize lze nalézt spíše augustiniánské pojetí takovéto dichotomické relace, tedy koncepce prvotního a nezávislého dobra a zla jako polaritý této charakteristiky. Podobně jako světlo je nezbytné pro stín, zatímco naopak to neplatí, tak také pro zlo, které cizopasí na dobro, je dobro zcela zásadní, nikoli opačně. Představa dobra a zla asociovaná světlem a temnotou se promítá v příběhu mimo jiné ve chvíli, kdy Sam spatří vprostřed temného Mordoru hvězdu, jež mu vrátila naději.³²² „Jako jasný a chladný paprsek jím projela myšlenka, že Stín je koneckonců věc malá a pomíjivá: že světlo a vznešená krása trvají a Stín na ně nikdy nedosáhne.“³²³ J. R. R. Tolkien v jednom ze svých dopisů vysvětluje, že celá ta záležitost týkající se Prstenu: „je o Bohu a Jeho výsadním právu na božskou úctu“.³²⁴ Tato myšlenka se zračí v mnoha pasážích knihy. Patrná je na principiálním kontrastu Tří prstenů elfů a Jednom prstenu Saurona³²⁵ či na postavách Sarumana a Gandalfa.³²⁶ Jeden prsten je vykreslen jako zcela zlý, neboť pro velkou část Sauronovi moci, kterou do ní při jeho výrobě vložil, nemůže sloužit dobré věci.³²⁷ Autor sám o něm píše: „Sauron v mém příběhu představuje ten nejzazší přístup k celkovému zlu, jaký je vůbec možný... Sauron touží stát se Bohem – Králem a jeho služebníci ho tak také vnímají.“³²⁸ Zlo tak pramení z touhy člověka přisvojit si víc, než mu právem náleží.³²⁹ Prstény elfů jsou však zcela jiné: „Ty Tři nevyrobil Sauron a nikdy se jich ani nedotkl. O nich však není dovoleno mluvit. Jen tolik smím říci v této hodině pochybností. Nezahálejí. Nebyly však vyrobeny jako zbraně pro válku nebo dobývání. Takovou moc nemají. Ti, kdo je vyrobili, netoužili mít sílu nebo panovat nebo hromadit poklady, ale chápat, tvořit, uzdravovat a uchovávat všechny věci bez poskvrny.“³³⁰ Saruman také prahnul po nadvládě nad

³²⁰ Gn 3, 17-18

³²¹ KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 101.

³²² Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 163-164.

³²³ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Návrat krále*, s. 166.

³²⁴ TOLKIEN, J. R. R. in: CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*, s. 243.

³²⁵ Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 167.

³²⁶ Srov. tamtéž, s. 169.

³²⁷ Srov. Pán prstenů - Společenstvo prstenu - mluvený - part 2/3, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=S-hfNJ-YXeM> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

³²⁸ TOLKIEN, J. R. R. in: CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*, s. 243.

³²⁹ Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 171.

³³⁰ TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*, s. 253-254.

Středozemí, naproti tomu Gandalf ctí své poslání, kterým je správa, nikoli vláda.³³¹ „Byl to vtělený anděl“,³³² strážný anděl, který ve shodě s učením židovských, křesťanských a muslimských posvátných knih střeží a provází člověka.³³³

3. 2. 4. 3 Život & smrt

Ve Středozemí mají z eschatologického hlediska různé bytosti odlišný osud. Zatímco elfové se vyznačují svojí nesmrtelností, lidé jsou smrtelní. A nemají představu o tom, co s nimi po jejich skonu bude. Elfové mohou být smrtelně zraněni či „opotrebováni věkem“, ale vědí, že ať už je jejich osud jakýkoli, zůstanou vždy v okruhu bytí.³³⁴ Elfové zpravidla spatřují ve smrti člověka stav úplné anihilace. Nesmrtelnost elfů představuje stav nekonečného života v konečném světě. Po nějakém čase mohou být svou nesmrtelností znuděni, protože se dozvěděli již příliš mnoho a nemají nic, co by ještě mohli poznávat. Křesťanské nebe naproti tomu nabízí věčný život ve stavu bezmezného dobra. A jelikož o dobru a Bohu se lze stále něco nového dozvídat, nemůže být takové bytí dle spisovatelova mínění suchopárné.³³⁵ Moudří lidé a elfové smrt vnímají zpravidla jako dar. Arwen má v této otázce možnost svobodné volby. Lásku k Aragornovi ji přivede k rozhodnutí vzdát se své nesmrtelnosti a přijmout tím lidský úděl. Raději přijme smrtelný život prožitý po boku Aragorna, než aby žila navěky bez něj.³³⁶ Arwen nezvolila smrt, ale přijala ji jen jako cenu za svoje rozhodnutí. Nakonec oba přijmou smrt dříve, než nastane. Byť nemají jasnou představu o tom, co jejich volba obnáší, jsou přesvědčeni, že přijmout dar smrti bude pro ně požehnáním. Věří, že je bůh Ilúvatar zahrne svojí vše přesahující náklonností. A v souladu s představou, kterou o něm mají, tak doufají v nové a lepší bytí.³³⁷

Černí jezdcí, kteří kdysi bývali lidmi, se stali pro svoji zhoubnou touhu po Prstenu nemrtvými. Tento stav však pro ně znamená prokletí, neboť doba, kdy měli přijmout smrt, dávno uplynula. Při životě jsou drženi zlovůlí Temného pána, jemuž slouží a jejich vlastní žádostivostí spojenou s mocí Prstenu. Věčnost jejich bytí je naplněna

³³¹ Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 169.

³³² TOLKIEN, J. R. R. in: CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*, s. 202.

³³³ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 101.

³³⁴ Srov. DAVIS, B. Volba smrti: dar morálky ve Středozemí. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 195.

³³⁵ Srov. tamtéž, s. 209-210.

³³⁶ Srov. DAVIS, B. Volba smrti: dar morálky ve Středozemí. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 193-195.

³³⁷ Srov. tamtéž, s. 210-211.

strastí vycházející z narušení údělu, který jim byl určen. J. R. R. Tolkien tak vyjadřuje představu již kdysi vyřčenou Aristotelem o tom, že bytí není dobré za všech okolností. Za správné považuje pouze takové, jež je přirozené.³³⁸

Kniha pojednává o dvojí podobě „věčného života“. Je jí skutečná a neskutečná nesmrtelnost. Rozpor je znát nejlépe na osudu Froda a Gluma. Oba se setkají se smrtí. Frodo nasedá na loď v Šedých přístavech. Glum padá do ohně Pukliny osudu. Ten však ve vztahu ke svému svědomí byl „mrtvým“ už dlouhou dobu. Člověk, který se ostatním obětuje, život získá. A naopak ten, kdo na něm bezduše lpí, pak jej jen ztratí.³³⁹ „*Zrno pšeničné padne v zemi, neumře-li onoť samo zůstane, a pakliť umře, mnohý užitek přinese.*“³⁴⁰ „*Cestou k falešné nesmrtelnosti je smrt svědomí. Cestou ke skutečné je smrt ega.*“³⁴¹

Obvyklým posmrtným fátém proklamovaným v knize je reinkarnace. Výrazně je zachycena v příběhu Gandalfa Šedého, který je po střetu s Morgothovým služebníkem uvržen do propasti, prochází následně smrtí a proměnou v Gandalfa Bílého, moudřejšího a mocnějšího než kdy předtím. Představa o eschatologickém určení elfů má svoji analogii ve východní filosofii vycházející z přesvědčení o znovuzrození duše. Židovsko-křesťanská tradice také pojednává o nesmrtelnosti duše. Neočekává však převtělení, nýbrž vzkříšení v posmrtném životě.³⁴²

³³⁸ Srov. DAVIS, B. Volba smrti: dar morálky ve Středozemi. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 196-197.

³³⁹ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 134.

³⁴⁰ Jan 12, 24

³⁴¹ KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 134..

³⁴² Srov. DAVIS, B. Volba smrti: dar morálky ve Středozemi. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 202-204.

4 Literární hodnota

Půvab pohádkových příběhů tkví v jejich poslání, v naplňování neutuchajících tužeb člověka. K těm patří kupříkladu představa zázraku. Pohádkový příběh by proto neměl působit dojmem smyšlenky, naopak. Měl by být vnímán jako v jistém smyslu pravdivý.³⁴³ „Vnímám jsem, že zaznamenávám něco, co už někde je, ne že něco nového tvořím,“³⁴⁴ píše.

Spisovatel jakožto „lidský stvořitel“ touží být buď skutečným stvořitelem či se skutečností inspiruje a vytváří jakýsi druhotný svět. Uvnitř onoho světa se příběh stává pravdivým, neboť vše v něm podléhá pravidlům tohoto světa. Dokud mysl přebývá v druhotném světě, věří mu. Kouzlo je prolomeno ve chvíli, kdy se víra vytratí a člověk je zpět v prvotním světě. Druhotný svět je pak vnímán jen jako jakýsi střípek skutečnosti.³⁴⁵

Všeobecně se soudí, že pohádky jsou vlastní především dětem. J. R. R. Tolkien v této tezi spatřuje jistý poklesek vzniklý nedorozuměním. Zdá se, že o hodnotě pohádkového příběhu nelze uvažovat izolovaně se zvláštním zřetelem na „duši dítěte“. Dětský věk je totiž především „věkem“. Dítě samotné pak není součástí „kategorie dětí“ zásadně odlišné od „kategorie dospělých“ jako by to byl nějaký jiný „živočišný druh“. Podle této představy nemají děti lepší pochopení pro pohádky. Nemusí v nich mít ani větší zálibení než dospělí. Je to spíše záležitost každého jednotlivého člověka. Zdá se, že v časném dětství by tento „literární cit“ zůstal skrytý, pokud by neměl příležitost se projevit. A jestliže je tento popud vnitřní, pak se s rostoucím věkem nevytrácí, ale naopak roste.³⁴⁶

„Ten, kdo chce vstoupit do království pohádek, musí mít srdce malého dítěte.“³⁴⁷

J. R. R. Tolkien také v této myšlence nalézá střípek skutečnosti. Kvalitu pohádkových

³⁴³ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 98.

³⁴⁴ TOLKIEN, J. R. R. in: CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*, s. 145.

³⁴⁵ Srov. JUSTOŇ, Z. *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*, s. 82-83.

³⁴⁶ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 113-114.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 120.

příběhů přitom nepokládá pouze za záležitost náležící dětskému věku. To by bylo šalbou skutečné kvality, kterou skýtá.

Jestliže je pohádka hodnotná, nutně musí tuto skutečnost ocenit i dospělí. A ti z knihy vytěží víc, než děti. Dobře napsaná pohádková kniha pak kromě hodnoty společné s jinými literárními formami zprostředkovává také jistá specifika: fantazii, obnovu, únik a útěchu.³⁴⁸ „*Jinými slovy jde o ráj. Žijeme v padlém, porušeném světě. Vzpomínáme na jiný a toužíme po něm.*“³⁴⁹

Fantazie bývá chápána jako jeden z rozmarů příslušejících dětskému věku. Není však urážkou rozumu a netemní mysl. Ba naopak. Opírá se totiž o vědomí skutečnosti, aniž by se na ní stala bezduše závislou.³⁵⁰ *Fantazie zůstává lidským právem: tvoříme podle své míry a nepůvodně, neboť jsme sami stvořeni: a nejen stvořeni, nýbrž stvořeni k obrazu a podobě svého Tvůrce.*³⁵¹ V pohádkách prý lze nalézt vyšší smysl než v životě samotném.³⁵² V tomto smyslu odkrývá představy v původních a čirých barvách, schovaných pod nánosem prachu všedních dní. A slouží tak k obnově. Pohádkový příběh bývá pokládán za zářný příklad únikové tvorby. J. R. R. Tolkien nevnímá únik v nízkém slova smyslu, jímž bývá namnoze používán.³⁵³ Únik do dávných časů líčí jako jakýsi mlčenlivý výraz odporu vůči „pokroku“ své doby.³⁵⁴ „*Útěcha vyžaduje, aby byl znovu nastolen spravedlivý řád světa.*“³⁵⁵ A je jí myšlena především útěcha šťastného konce. Pro nedostatek slov v okruhu těchto pojmů ji nazývá „eukatastrofou“. A pokládá ji za vrcholné poslání a příznačný rys pohádky v její nejčistší podobě.³⁵⁶ „*„Šťastný konec“ příběhu, není jen útěchou, ale čímsi pravdivým, pokud tedy evangelium, „radostná zvěst“, nelže.*“³⁵⁷ „*„Věz, že nebudeš nikdy opuštěn.“ To je tedy nejvyšší útěcha, která je rovněž obsažena v běžném pohádkovém zakončení: A žili šťastně navěky.*“³⁵⁸ *Útěcha pohádek, radost ze šťastného konce, či lépe řečeno z dobré katastrofy, náhlého radostného „obratu“ (protože žádná pohádka nikdy doopravdy*

³⁴⁸ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 120.

³⁴⁹ TOLKIEN, J. R. R. in: KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 159.

³⁵⁰ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 128-129.

³⁵¹ Tamtéž, s. 129.

³⁵² Srov. BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*, s. 9.

³⁵³ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 131-133.

³⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 135.

³⁵⁵ BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*, s. 143.

³⁵⁶ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 138-139.

³⁵⁷ KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 191.

³⁵⁸ BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*, s. 144.

nekončí): tato radost, která je jednou z věcí, jež pohádkové příběhy dokážou tak báječně vytvořit, nemá ve své podstatě nic společného s „únikem“ ani „prcháním“. V pohádce – či jiném světě – je to náhlá a zázračná Milost, o níž nelze předpokládat, že se ještě někdy vrátí. Nepopírá existenci diskatastrofy, smutku a nezdaru – tyto věci jsou nutné, aby mohla být zakoušena radost z vysvobození. Popírá (navzdory mnohým dokladům o ní) obecnou a konečnou porážku a v tom je evangeliem, poskytujíc prchavý záblesk Radosti, Radosti za hradbami tohoto světa, pronikavé jako hoře.“³⁵⁹

Pohádky bratří Grimmů nejsou nijak příkrášlené a zpravidla mívají drsné až děsivé vyznění. Obraz kruté vraždy dětí, ponechaných v lese na pospas svému osudu, není ničím výjimečným. Šlo ovšem o součást jejich intence. Snažili se o zachování reliktních starobylých bájí v jejich prvotní podobě.³⁶⁰

Rozdílnost ve způsobu zpracování pohádkové látky je dobře patrný v příběhu kohoutka a slepičky. Příznačný je již samotný název pohádky, kterým je v pojetí bratří Grimmů „Slepiččina smrt“. Kohoutek a slepička šli na ořeší. Smluvili se, že se spolu o každý oříšek vždy rozdělí. Slepičce však bylo oříšku pro dva líto, a aby se s kohoutkem nemusela dělit, rychle jej zhltila. A ten jí uvízl v krku. Kohoutek utíkal pro vodu ke studánce. Studánka mu ji slíbila jen výměnou za hedvábí od nevěsty. Od ní byl poslán pro věneček, který zapomněla zavěšený na vrbě. Když se vrátil ke slepičce s vodou, bylo už pozdě. Zardousila se. Kohoutek, spolu se zvířátky z okolí, slepičku oplakával. Naložil ji na vozík, aby ji společně dopravili k místu, kde ji pohřbí. Cestou se k nim přidávala další zvířátka. Nakonec dojeli k potoku. Při snaze přepravit slepičku na druhý břeh pohltila všechny voda. Zbyl už jen kohoutek, který slepičku zakopal a žalem skončil. K. J. Erben svou obdobu této pohádky nazval „O kohoutkovi a slepičce“.³⁶¹ Kohoutek a slepička sbírali oříšky. A také zde se dohodli, že se spolu o každý z nich rozdělí. Pro kohoutkovu lakotu mu jádýrko uvízlo v krku. Slepička spěchala ke studánce pro vodu, ale ta jí vodu slíbila jen za šátek od švadlenky. Švadlenka jí poslala k ševci, švec k svini, svině ke sladovníkovi, sladovník ke krávě, kráva k louce, louka

³⁵⁹ TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 139.

³⁶⁰ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 49.

³⁶¹ Srov. KRÁLOVÁ, J. K. *J. Erben, bratři Grimmové: pohádky*. Plzeň 2014. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Pedagogická fakulta. Katedra českého jazyka a literatury. Vedoucí práce V. Viktora, s. 58-59.

k nebi, až nakonec získala vodu, kohoutka zachránila a ten se od té doby se slepičkou vždy rozdělil.³⁶²

4. 1 Estetika

Z etymologického hlediska lze původ slova „estetika“ nalézt ve slově „aisthésis“ neboli „vnímání“. V prvotním významu šlo o obecnou nauku o smyslovém vnímání. Až později jí byla oblast krásna a umění.³⁶³ V souladu s biblickým myšlením souvisí krása s učením o „*analogia entis*“, tedy s tím, co v sobě skrývá vzor a zárodek krásy Boha.³⁶⁴ „*Umění poskytuje možnost číst šifry, které nám dávají tušit transcendenci.*“ „*Krásno je lesk formy, která plně neodhaluje podstatu, vede však člověka vstříc poslednímu neproniknutelnému tajemství.*“³⁶⁵ V užším slova smyslu se jí rozumí filozofie umění. Člověku odkrývá jádro vlastního bytí, nicméně nikdy ne zcela.³⁶⁶

Písemný projev tvoří jak slova, tak jejich myšlenka. Krásná literatura bývá pak pokládána za dílo svébytné hodnoty. S tím, že konečnou hodnotou či alespoň její předtuchou je vnitřně příjemný a kontemplativní prožitek. A byť ji lze „spatřit“, nelze ji přímo definovat.³⁶⁷ *Její kvalita se tedy poměřuje tvůrčí souhrou formy a obsahu a také způsobem užití básnického jazyka, který bývá stále znovu jedinečný.*³⁶⁸ Krása formy slouží zpravidla výrazu.³⁶⁹

Přechod mezi uměleckou a věcnou stránkou textu je plynulý. Obrazné pojmenování neslouží jen estetické působnosti. Má své místo také v oblasti poznání. Čím více je dílo věcně významné, tím naléhavěji k němu proniká požadavek umělecký. Umělecká účinnost není však vázaná dikcí prvoplánové líbivosti. Sdělení může být prosté, leč poutavé. Velekněží a zákoníci, přihlížejíc utrpení Krista, pohrdavě podotýkají:³⁷⁰ „*Jinýmť pomáhal, sám sobě pomoci nemůže.*“³⁷¹ A skutečně měli pravdu. Jiným

³⁶² Srov. ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 7-12.

³⁶³ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 118-119.

³⁶⁴ Srov. tamtéž, s. 119.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 119.

³⁶⁶ Srov. NÜNNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*, s. 197-198.

³⁶⁷ Srov. WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*, s. 344-346.

³⁶⁸ NÜNNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*, s. 199.

³⁶⁹ Srov. WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*, s. 352.

³⁷⁰ Srov. POKORNÝ, P. Hermeneutika jako teorie porozumění. In *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible* POKORNÝ, P., s. 126-128.

³⁷¹ Mk 15, 31

pomohl, sám sobě však, jako ten kdo stojí na straně člověka, pomoci nemohl. Kouzlo tkví v jeho transcendentní podstatě. Evangelisté byli s to psát „vyšším“ stylem. Pokud zvolili lidový jazyk, jednalo se o součást jejich literární intence.³⁷² „Umění je ‚veliké‘, pokud vyjadřuje ‚veliké životní hodnoty‘.“³⁷³

Krása chápaná jako³⁷⁴ „nekonečné zpodobené konečným způsobem“³⁷⁵ je kladena do souvislosti se symbolem. V tomto smyslu tak krása a symbol je jedno a totéž.³⁷⁶

4. 2 Symbolika

4. 2. 1 Symbol

Symbol je slovem s mnohoznačným smyslem. A jeho definice nabývá rozličné podoby. Zabývá se jím mnoho vědních oblastí: antropologie, teologie, filosofie, estetika, poetika, sémiotika, psychologie či sociologie. Z mnohých definic lze zmínit alespoň jednu, která je z hlediska tematiky této práce příznačná. Symbol představuje v podobě „klíče k podstatě člověka“.³⁷⁷

V prvotním významu bylo slovo „sýmbolon“ jakýmsi „poznávacím znamením“.³⁷⁸ Sloveso „sym-ballein“ znamenalo „skládat“.³⁷⁹ Samotný symbol pak byl něčím „složeným“. Dva přátelé, jež se rozhodli jít každý svou cestou, rozlomili nějaký předmět, obvykle minci či prsten. Tento předmět si ponechali, aby se po letech, v případě, že se ještě shledají, vzájemně poznali. Prvotní „symbol z něčeho“, tj. ze dvou rozlomených částí, se stává „symbolem něčeho“, tj. znakem přátelství vlastníků těchto dvou rozlomených částí.³⁸⁰ Stává se konkrétním předmětem vyjadřujícím abstraktní představu.³⁸¹ *Ve vnějškovém zjevuje niterné, v tělesném duchovní, ve viditelném neviditelné. Je viditelným znakem neviditelné skutečnosti. Symbol je zahalování i zprůhledňování zároveň. Proto bývá interpretace symbolů často tak obtížná. Při*

³⁷² Srov. POKORNÝ, P. Hermeneutika jako teorie porozumění. In *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible* POKORNÝ, P., s. 127-129.

³⁷³ WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*, s. 350.

³⁷⁴ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 119.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 119.

³⁷⁶ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 119.

³⁷⁷ FROTSCHER, S. *5000 znaků a symbolů světa: podrobný výklad s barevnými ilustracemi*, s. 19.

³⁷⁸ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 503.

³⁷⁹ Srov. Symbol, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Symbol> (on line), citováno dne 26. 11. 2016.

³⁸⁰ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 503.

³⁸¹ Srov. KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*, s. 756.

vysvětlování symbolického, při jeho přenášení do jazyka pojmů vždy zůstane nepřevoditelný zbytek. Právě proto, že symbol poukazuje na neviditelné a nepochopitelné a tyto sféry zároveň reprezentuje, nelze ho naším ratio uchopit.³⁸² Vzniká, když idea je proměněna v obraz, takže idea v obraze zůstává vždy nekonečně působivá a nedosažitelná.³⁸³

Symbol probouzí mysl člověka. Dovoluje jí dosáhnout toho, co je jinak než prostřednictvím symbolu nedosažitelné. Jedině symbol dokáže plně postihnout skutečnost lidského bytí.³⁸⁴

Slovo „symbol“ v sobě skrývá rozličné významové roviny. Shodným rysem však zůstává jeho zástupní role. V principu je výrazem metaforické či metonymické vztažnosti mezi symbolem a symbolizovaným. V symbolu se skrze pomíjivé zrcadlí věčné.³⁸⁵

Dílo tak říkajíc „věčné“ je charakteristické hodnotovou „mnohavrstevností“ a to nejen v době svého vzniku. V takovém díle lze vždy spatřit nějakou novou rovinu významu. Každý v něm najde „to své“.³⁸⁶ „V Shakespearově hře je příběh určen nejprostším posluchačům, postavy a jejich konflikty posluchačům přemýšlivějším, slova a formulace těm vzdělanějším, rytmus těm muzikálnějším, a konečně těm chápavějším a citlivějším je určen postupně se odhalující význam.“³⁸⁷

4. 2. 2 Mýtus

Ač rozdílnost mezi mytickým a vědeckým myšlením je již na základě intuice na první pohled zjevná, zaměstnávala a stále ještě zaměstnává tato otázka mysl mnohých myslitelů. V dějinách filosofie se lze setkat se dvěma způsoby zhodnocení mytického myšlení, z nichž vždy jeden více či méně převládá. Prvním je pojetí, ve kterém je projevem nedokonale vyvinutého rozumu.³⁸⁸ „Skrze prsty“ na mýtus nahlíželi již starověcí racionalisté, středověcí křesťané či novověcí osvícenci a pozitivisté.³⁸⁹ Lze na něj nahlížet také způsobem zcela protikladným. A tím je koncepce mýtu, jíž se rozumí

³⁸² LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 503-504.

³⁸³ Tamtéž, s. 119.

³⁸⁴ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 251.

³⁸⁵ Srov. WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*, s. 265-267.

³⁸⁶ Srov. tamtéž, s. 344-348.

³⁸⁷ WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*, s. 348.

³⁸⁸ Srov. NICOLA, U. *Obrazové dějiny filosofie*, s. 20.

³⁸⁹ Srov. KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, s. 20.

svébytný způsob myšlení, který má vlastní logickou soudržnost. V tomto smyslu je mytické myšlení schopno pochopit hluboké pravdy, leč za tímto účelem užívá symboliky, estetiky a emocí, nikoli rozumu.³⁹⁰ „*Lidé si myslí, že mýty jsou lži, třebaže lži šeptané skrze stříbro, jak říkal C. S. Lewis. Ale není to pravda. Stromu říkáme strom a dál o tom nepřemýšlíme. Ale nebyl to ‚strom‘, dokud ho někdo nepojmenoval. Říkáme hvězdě hvězda a tvrdíme, že je to kus hmoty pohybující se po matematické dráze. Ale tak ji vidíme jen my. Tím, že věci pojmenováváme a popisujeme, vynalézáme jen své vlastní pojmy o nich. A stejně jako je řeč vynálezem pojmů o předmětech a myšlenkách, tak je mýtus vynálezem o pravdě.*“³⁹¹

Mýtus je ve svém prvotním významu především vyprávěním.³⁹² V tomto smyslu jde o „*vyprávění, které zpřítomňuje primordiální posvátný děj.*“³⁹³ „*Mýtem je každé vyprávění, které předjímá nějaké to ‚proč‘. Mýtem ale rozumíme především celou síť takových vyprávění, navozující zvláštní poetické klima. Mýtem někdy rozumíme i sám způsob přijímání takovýchto ‚odpovědí‘.*“³⁹⁴ Není pouhým příběhem. Je také interpretací smyslu veškerých slov. Představuje pravzor skutečnosti, archetyp. Slovy starověkého filosofa:³⁹⁵ „*Nestalo se to nikdy, je (...) to však stále.*“ „*Odlesk skutečnosti*“, „*analogie jazyka*“,³⁹⁶ „*slovní stránka rituálu*“ či „*manifestace posvátného*“,³⁹⁷ to vše je jedním a tímtéž. A tím vším je mýtus.

Antičtí filosofové si poprvé položili otázku týkající se podstaty loga. Označení „logos“, jež znamenalo ve svém prvotním smyslu „slovo“, získalo, spolu s proměnou mytického myšlení ve filosofické, nový význam v pojmenování jakéhokoli výkladu založeném na rozumu. Z mnoha pokusů, kterými se snažili objasnit myšlenkové procesy, se zdá, že takový výklad nestačí.³⁹⁸ „*Všichni více či méně používají rozumu, ale nikdo není schopen jej adekvátně definovat.*“³⁹⁹ Platón v něm spatřoval schopnost sdělit nesdělitelné. V intuici viděl vyjádření pravděpodobnosti pravdy, která rozumu

³⁹⁰ Srov. NICOLA, U. *Obrazové dějiny filosofie*, s. 20.

³⁹¹ J. R. R. TOLKIEN, in: JUSTOŇ, Z. *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*, s. 18.

³⁹² Srov. POKORNÝ, P. Hermeneutika jako teorie porozumění. In *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. POKORNÝ, P., s. 71.

³⁹³ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, s. 20.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 36.

³⁹⁵ Srov. POKORNÝ, P. Hermeneutika jako teorie porozumění. In *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. POKORNÝ, P., s. 71-72.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 72-73.

³⁹⁷ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, s. 20.

³⁹⁸ Srov. NICOLA, U. *Obrazové dějiny filosofie*, s. 44.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 44.

zůstává skrytá. A jako kategorie člověku nepřístupná, zbývá jen jako předpoklad. Až do 19. století však taková představa přetrvávala ve všeobecném vědomí bez porozumění.⁴⁰⁰ Zejména „věk rozumu“ má na svědomí onen posměšný tón a označení mýtu slovy:⁴⁰¹ „výmysl, smyšlenka, blud“.⁴⁰² Pro osvícenské myslitele se stal mýtus pouhou smyšlenkou, jež podřívá svoji pravdivost přinejmenším z dějinného či vědeckého hlediska. Byl tak pravým protipólem dějin, vědy a pravdy vůbec. Romantická duše předešlou představu zcela obrátila. A předložila jej jako jeden z rozměrů, z nichž se pravda sestává.⁴⁰³ G. B. Vico v mytologickém myšlení našel jiný způsob poznání, který nazval poetickým. Ve 20. století na něj navázali mnozí. C. L. Strausse byl jedním z nich. Podotkl, že prvotní myšlení vychází z vlastních zákonitostí. Ačkoli jsou vnitřně soudržné, zůstávají zákonům logiky cizí. Až E. Cassirer dospěl k jádru mytického myšlení, které ve formální a obsahové stránce symboliky neshledává rozdíl. Slunce tak není jen výrazem božství, ale ono jím je.⁴⁰⁴

Ani J. R. R. Tolkien mýtus nepokládal za zcela klamný. V jeho pojetí představuje neúplné poznání biblického Boha:⁴⁰⁵ „...kteréhož ctíte neznajíce, tohož já zvěstuji vám.“⁴⁰⁶ „Mýtus je cenný právě tím, že bere všechny nám tak dobře známé věci a vrací jim bohatství významů, předtím skryté pod závojem zevšednění“.⁴⁰⁷

Věda využívá rozum, odpovídá na otázku „jak“. Víra vychází ze zkušenosti duše a vysvětluje „proč“. Věda a víra ve vzájemném rozporu nejsou. Jde jen o odlišné otázky, dva „díly“ téhož celku.⁴⁰⁸

„Mýtus v původním smyslu slova rozhodně není pouhou nepravdivou bajkou, takový význam mu přisuzují až jeho pozdější kritici.“⁴⁰⁹ „V představách společností, kde tradiční symbolismus vznikl, pronikalo do sféry prostoru a času vyšší vědomí, nicméně tato sféra mohla být znázorněna. Mytické a symbolické struktury vyrůstající z této výry nabízely vysvětlení vesmíru a lidského života, která počítala se širšími souvislostmi – souvislostmi, o nichž lidé donedávna cítili, že musí existovat.“ „Symbolismus vyrůstal

⁴⁰⁰ Srov. NICOLA, U. *Obrazové dějiny filosofie*, s. 20.

⁴⁰¹ Srov. WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*, s. 269.

⁴⁰² Srov. KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*, s. 501.

⁴⁰³ Srov. WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*, s. 269.

⁴⁰⁴ Srov. NICOLA, U. *Obrazové dějiny filosofie*, s. 20.

⁴⁰⁵ Srov. KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 295-296.

⁴⁰⁶ Sk 17, 23

⁴⁰⁷ LEWIS, C. S. In: KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*, s. 30.

⁴⁰⁸ Srov. AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Knihy náboženství*, s. 242-244.

⁴⁰⁹ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, s. 20.

nikoli z rozumu, nýbrž z představivosti a hlubokého pocitu identifikace s celým vesmírem.⁴¹⁰ „Mýtus podává pohled na svět, který přesahuje běžnou zkušenost.“⁴¹¹

„V mytické minulosti je onen ‚zlatý věk‘, kdy bohové žili s lidmi. Přítomnost je proti tomu vždy jen více či méně upadlým stavem.“⁴¹² „Pocházíme z Boha.“ „A mýty, které utkáváme, i když obsahují zdánlivé bludy, zrcadlí kus věčné pravdy. Člověk tím, že vytváří mýty, že se stává vedle stvořitele přetvořitelem, který vymýšlí příběhy, může aspirovat na stav dokonalosti, který znal před svým pádem.“⁴¹³

4. 2. 3 Ritus

Mýtus a ritus jsou si vzájemně komplementární. Rituál je liturgií, již mýtus vtiskl do příběhu.⁴¹⁴ Rituál může být definován jako sled gest odpovídajících základním potřebám, gest, která musí být vykonána podle určité eurytmie. Etymologicky toto slovo v sanskrtu označuje to, co je shodné s řádem.⁴¹⁵ Je vnímán jako zásadní prvek různých procesů, které jsou považovány za procesy konstituující náboženství, společnost či kulturu.⁴¹⁶

Člověk dnešní doby pokládá sám sebe za bytost dějinnou. A dějiny vnímá v důsledku svého díla, které směřuje k dokonalosti. Archaický člověk se spatřuje v jiném světle. Pokládá se za bytost mytickou. Vše stvořitelské se stalo na samotném počátku v mytickém čase působením „vyšší moci“, jež člověka přesahuje.⁴¹⁷

O těchto posvátných dějinách pojednávají mýty. Člověk měl s odstupem času sklon nazírat na ně ve smyslu přírodních jevů, jako jsou sluneční cykly, které podle jeho mínění popisují.⁴¹⁸

⁴¹⁰ TRESIDDER, J. 1001 symbolů: Ilustrovaný průvodce světem symbolů, s. 14.

⁴¹¹ POKORNÝ, P. Hermeneutika jako teorie porozumění. In *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. POKORNÝ, P., s. 71.

⁴¹² KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, s. 37.

⁴¹³ TOLKIEN, J. R. R., in: JUSTOŇ, Z. *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*, s. 184.

⁴¹⁴ Srov. BENOIST, L. *Znaky, symboly a mýty*, s. 106.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 99.

⁴¹⁶ TRÁVNÍČEK, J., HOLÝ, J. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. s. 676.

⁴¹⁷ Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*, s. 5-6.

⁴¹⁸ Srov. tamtéž, s. 10.

Ze špalíčku přineseného z lesa se starým lidem „narodilo“ děťátko. Stalo se, že žena ze sousední vsi jim jej nepřála. Usmyslela si jej unést a upéct. „Špalíček“ však vylezl na strom a vyprosil si pomoc od hus.⁴¹⁹ „*Husy, husičky, labutě! Vezměte mě na své perutě, doneste mě k otci, k matce, dostanete jíst a pít, budete se dobře mít.*“⁴²⁰ Před takřka sto padesáti lety se mělo za to, že onou ženou je zima, jež požívá vše, co bylo stvořené. Špalíčkem pak bylo⁴²¹ „*jarní slunce, s nímž husy divoké se navracejí z krajin jižních.*“⁴²² „*Bájemí pohanskými protkáno i náboženství křesťanské ve způsobě mnohých legend.*“ „*Jestliť to slunce jarní, jež po dvanácti měsících výroční pouti své ubíjejíc draka čili běsa zimního, vysvobozuje panenskou přírodu.*“⁴²³

Sféra „přírody“ však byla pro naše předky především šifrou transcendentna. Archaické smýšlení vychází z představy o stvořeném člověku. Člověk se tak stává skutečným člověkem až tehdy, když se přiblíží prostřednictvím rituálu svému mytickému ideálu. Tímto způsobem je iniciovaný jedinec zasvěcen do posvátných dějin, získává povědomí o „vyšší moci“, jíž byl stvořen a sdílí její tvůrčí akt.⁴²⁴

Iniciaci doprovází proměna statusu člověka po stránce společenské a duchovní. Rituálem iniciace je převeden z dětství do dospělosti. Poznává mýty, posvátné zvyklosti a výklad světa, který zračí duchovní hodnoty společnosti.⁴²⁵ Vlastní iniciační proces se sestává z tajných rituálů a zkoušek, které symbolizují rituální smrt a následné vzkříšení či znovuzrození iniciovaného jedince. Ve svém důsledku se „rodí“ jako nová bytost otevřená duchovním hodnotám. Je jako tabula rasa, na níž lze zaznamenat nová zjevení rozvíjející se lidské duše. Rituální smrt slouží ke zrození v duchovním způsobu bytí, který z člověka „shazuje“ roucho dětství, nevědomosti, nerozvážnosti a profánního stavu. A tak, jako je v archaické myslí výrazem „konce“ smrt, tak stvořitelský „počátek“ patří kosmogonii. Kosmogonie představuje tvůrčí působení bohů a zjevení posvátného. V rituálu je tento prvotní počín zpřítomněn. Archaický člověk přitom vychází z představy, že stávající stav nemůže být zvrácen, jestliže nebyl zcela zrušen. Iniciační smrt je symbolem prozatímního návratu k „chaosu“, který předchází rituální

⁴¹⁹ Srov. Špalíček (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/spalicek-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁴²⁰ Špalíček (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/spalicek-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁴²¹ Srov. ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 13.

⁴²² Tamtéž, s. 13.

⁴²³ Tamtéž, s. 8-9.

⁴²⁴ Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*, s. 10-12.

⁴²⁵ Srov. tamtéž, s. 4.

kosmogonii.⁴²⁶ *Předchozí stav musí zaniknout – „zemřít“, aby bylo možno přerodit se do stavu nového.*⁴²⁷

M. Eliade říká, že pohádky vznikly na základě rituálů. A jedním dechem dodává, že tím je jim propůjčena jejich hloubka. Už od dávných dob si lidé pohádky vypravují a předávají je z pokolení na pokolení. Z té příčiny představují množinu obsahů vědomé i nevědomé mysli mnoha lidí. A tak jsou společně sdílenou otázkou a současně odpovědí na všeobecně lidské téma, kterému lidé stále naslouchají. Pohádkový děj je obvykle vyprávěn „rituálním jazykem“. A tyto iniciační scénáře jsou výrazem bytostné potřeby každého člověka.⁴²⁸ *„Každý člověk si přeje zažít určité nebezpečné situace, projít těžkými zkouškami a najít cestu na Onen svět.“*⁴²⁹

⁴²⁶ Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*, s. 7-9.

⁴²⁷ PROFANTOVÁ, N., PROFANT, M. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 186.

⁴²⁸ Srov. ELIADE, M. in: BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*, s. 37-38.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 37.

5 Literární interpretace

„Vidíme věci různě podle toho, co a jací jsme...“ „Záleží na tom, jakýma očima na ně hledíme. Jak ukrutně veliká a složitá, jak prostorná je skutečnost, když v ní je dost místa pro tolik různých interpretací!“⁴³⁰

5. 1 Teorie interpretace

Z etymologického hlediska hermeneutika souvisí se slovesem „herméneuein“ a s bohem Hermem. A to ve smyslu toho, co je jemu podobné. Výklad tohoto slova byl v antickém světě trojí. Prvním byl projev božského jazykem člověka, druhým překlad a třetím výklad. Dnes je hermeneutika především teorií interpretace, již se v soudobé koncepci rozumí porozumění vůbec. A to lze nalézt na pomezí vědy a umění.⁴³¹

F. D. E. Schleiermacher při interpretaci textu poukázal na zásadní vliv subjektivity toho, kdo jej vykládá. Její základní poslání, jak říká, spočívá v interpretaci starobylých textů. A jejím předpokladem se stává: ⁴³² „celý hrozen vědeckých postupů z oblasti historie, filologie (...), ale je nakonec přece jen nejspíše ‚uměním‘, v němž inspirace, vcítění a osobní rozhodnutí (...) prostředkují mezi věděním o obecném a setkáním s tím, co je jedinečné.“⁴³³

5. 1. 1 Integrativní teorie

Integrativní teorie říká, že je rozumění relativní. Důraz klade k dějinnosti vykladače. Rozumění souvisí s dobou, v níž se uskutečňuje.⁴³⁴ Významný je vztah mezi dílem a tím, kdo jej vnímá. A ten, kdo dílo napsal, není určující, neboť v něm může být víc, než co do něj bylo vědomě vloženo. Jde tedy o jakési filosofické tázání, způsob rozmluvy. Snaha naslouchat je pro porozumění nezbytná. Otázky a následné odpovídání

⁴³⁰ ČAPEK, K. *Hordubal. Povětroň. Obyčejný život.*, s. 377.

⁴³¹ Srov. POKORNÝ, P. Hermeneutika jako teorie porozumění In *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. POKORNÝ, P., s. 17-19.

⁴³² Srov. tamtéž., s.18.

⁴³³ Tamtéž, s.18.

⁴³⁴ Srov. SOUSEDÍK, S., BETTI, E. *Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky*, s. 27-28.

sjednocují vnímatele s vnímaným textem. Oba tyto světy splývají v jeden jediný. Svět, ve kterém text vznikl a ten, který jej vykládá, splývají. A tím vzniká „rozumění“, které „stojí výše“ než vědomě vložený význam výchozího textu.⁴³⁵ „Člověk nejlépe porozumí sobě samému skrze umělecké dílo.“ „Uměním se mu odkrývá vlastní bytí, a pokud naslouchá, odkryje pravdu.“⁴³⁶

Základním rysem klasické pohádky se stává skutečnost, že člověk, z jehož úst byla poprvé vyprávěna, pravděpodobně nejprve v podobě báje, již není znám. Stejně tak jako tvůrce Odyssey. V předchozích kapitolách jsem nastínila cestu, kterou klasická pohádka od svého zrodu ušla. Vznikala již v době předkřesťanské, ale pod nánosem času získala také rysy křesťanské. Skutečnou složitost jejího výkladu dokládá již kapitola, ve které jsem se zabývala symbolikou a uvedla její spojitost se symbolem, mýtem a rituálem. Zdá se, že pohádku lze „loupat“ po „slupkách“ podobně jako cibuli. A každá z těchto „slupek“ odkrývá nové souvislosti a tím také novou rovinu výkladu. Způsob, jakým byla starověká epika vykládána, poskytuje představu o tom, jak předkřesťanské dílo bylo vykládáno křesťanským způsobem. A také k této skutečnosti přihlédnou při odkrývání symboliky v pohádkách K. J. Erbena.

5. 1. 2 Rekonstruktivní teorie

Rekonstruktivní teorie tvrdí, že vykládané dílo má svůj osobitý smysl. Smysl, který do něj vložil tvůrce sám. A ten může být výkladem „rekonstruován“.⁴³⁷ Předpokladem rozumění je seznámení se s okolnostmi vzniku, s dobovými či životopisnými kulisami.⁴³⁸ Člověk, který text vnímá, se má jakoby vžít do doby a osobnosti tvůrce textu. A to tak, že jde cestou zpět až tam, kde text vznikl. Tvůrce textu více či méně vědomě v něm zanechal své myšlenky. Jít cestou zpět tedy znamená naučit se myslet jako ten, kdo text zapsal. A tím se odhalí celý smysl.⁴³⁹

⁴³⁵ Srov. HADROVÁ, V. *Interpretace sbírky Kytice s důrazem na vybrané hermeneutické postupy*, s. 44-45.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 46-47.

⁴³⁷ Srov. SOUSEDÍK, S., BETTI, E. *Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky*, s. 24.

⁴³⁸ Srov. HADROVÁ, V. *Interpretace sbírky Kytice s důrazem na vybrané hermeneutické postupy*, s. 16.

⁴³⁹ Srov. SOUSEDÍK, S., BETTI, E. *Úvod do rekonstruktivní hermeneutiky*, s. 33-34.

J. R. R. Tolkien „stvořil“ svoji Středozem na základě dávné touhy. Už od dětství jej mrzelo bídné postavení Anglie. Neměla ve srovnání s jinými národy žádné pověsti, které by „za něco stály“. Snil o tom, že sestaví soubor pověstí, jež by na sebe více či méně navazovali. Šlo mu tedy o vytvoření mytologie, kterou by mohl darovat své vlasti.⁴⁴⁰ „*V téhle válce mám osobně strašný vztek na toho ignoranta Adolfa Hitlera, že zničil, zkazil, zneužil a navždycky odsoudil k prokletí toho ušlechtilého severského ducha...*“⁴⁴¹

K. J. Erben měl podobné pohnutky. Stanovil si, že bude „*pracovati ku povznesení a rozvoji literatury české a tím ovšem i k obohacení ducha slovanského vůbec,*“⁴⁴² který pod vládou absolutismu takřka zanikl.⁴⁴³ „*Byla tehda v Praze velmi dusivá atmosféra politická, která veškeren život duchový, politický i mravní tížila, vědělo se, že tajná policie tisíce svých očí a uší všude má.*“⁴⁴⁴ Vlastenecké cítění doby hledalo oporu v⁴⁴⁵ „*idealizovaných obrazech slavné minulosti a v sounáležitosti s ostatními slovanskými národy*“.⁴⁴⁶ Soustředilo se na vše, co by mohlo povznést „ducha lidu“. Této myšlence měla sloužit lidová slovesnost jako autentický výraz národní kultury.⁴⁴⁷

J. R. R. Tolkien na základě zájmu o jazykovědu vytvořil celou mytologii své Středozemě.⁴⁴⁸ Také K. J. Erben měl mytologii v oblibě stejně tak jako symboliku, která s ní jde „ruku v ruce“. U jednotlivých slov ji uplatnil mnohonásobně. Tak se kupříkladu moře stává několikerým symbolem. Použil jej v trojím smyslu slova. Z představy vody plynou i další dva výklady. První je spojen se slovem jihoslovanského původu „morati“, jež značí „nezvratnost“. Druhým je slovo „mořiti“ znamenající „zkázu“.⁴⁴⁹

Klasické pohádky však mají svébytnou strukturu. Nevypráví o dávných dobách. Ony samy jsou jejich svědectvím. Je tudíž zapotřebí zvláště zohlednit také tuto skutečnost.

⁴⁴⁰ Srov. DAY, D. *Průvodce světem J. R. R. Tolkiena*, s. 5-6.

⁴⁴¹ TOLKIEN, J. R. R., in: CARPENTER, H. J. R. R. *Tolkien: životopis*, s. 173.

⁴⁴² ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 147.

⁴⁴³ Srov. BRANDL, V. *Život Karla Jaromíra Erbena*, s. 49.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 49.

⁴⁴⁵ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 8.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 8.

⁴⁴⁷ Srov. tamtéž, s. 30.

⁴⁴⁸ Srov. John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na:

https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

⁴⁴⁹ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 89.

5. 2 Interpretace klasické pohádky

Klíč k porozumění smyslu pohádky lze nalézt v její struktuře. Ačkoli pohádková fabule vykazuje vcelku mnoho motivů, vždy z ní zůstává stacionární jádro, které je společné. Na počátku 20. století začali mnozí badatelé odkrývat strukturní tajemství pohádky. V. J. Propp byl jedním z nich. Zabýval se především dějinným vývojem tohoto žánru, počínaje mýty a relikty víry a jejich písemným záznamem konče.⁴⁵⁰ Na základě morfologie pohádky lze určit, zda se jedná o pohádku lidovou či nikoli. Výchozím bodem analýzy pohádky je rozdělení jejích prominent do dvou typů. Jsou jimi prvky proměnlivé a neměnné. V. J. Propp pokládal posláním pohádkových postav za podstatné. A to, jak či kdo vykonává danou činnost, považoval naopak za věc podřadnou.⁴⁵¹

Děj lidové pohádky se sestává z pěti fází. První fáze zahrnuje krátký úvod do prostředí pohádky.⁴⁵² Král měl v královské zahradě jabloň, která nesla zlatá jablka.⁴⁵³

Druhá fáze je nejzazší dobou, kdy na scénu přichází hlavní postava a mnohdy i její protivník. Odkrývá se zde nějaký „oříšek“, jež musí být v průběhu děje „rozlousknut“.⁴⁵⁴ Zlatá jablka dozrávají každým dnem, ale přes noc se vždy ztrácí. Krále to trápilo. Svolal své syny, aby zjistili, jak se věci mají. Starší synové neuspěli. Třetí, ten nejmladší,⁴⁵⁵ spatřil zlatého ptáka, který přiletěl pro jablko. Odletěl tentokrát bez něj. Avšak ztratil zde zlaté píрко. (Příloha I.) Král byl rád. Ani zlatá jablka se už víckrát neztrácela. Tentokrát toužil spatřit samotného zlatého ptáka. Zavolal si znovu kralevice, aby mu zlatého ptáka přinesli.⁴⁵⁶

Třetí fází je vlastní pohádkový děj. Svůj počátek má v transferu hlavní postavy do jiného prostředí. Tento transfer bývá někdy jen psychického rázu, kdy někdo či něco způsobí zvrát v jejím stávajícím způsobu žití. V této fázi se střetává se svým protivníkem.⁴⁵⁷ Dostali se na rozcestí, kde se rozdělili. A na znamení toho, jak se komu daří, zasadili proutek. Každý kralevic se setkal s liškou, která je prosila o něco na zub. Jen nejmladší se s ní podělil. Liška mu na oplátku přislíbila pomoc. Dovedla jej

⁴⁵⁰ Srov. ŠMAHELOVÁ, H. Interpretace folklorní pohádky. In *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. POKORNÝ, P. (ed.), s. 373-374.

⁴⁵¹ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 35-36.

⁴⁵² Srov. tamtéž, s. 38.

⁴⁵³ Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 5.

⁴⁵⁴ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 38-39.

⁴⁵⁵ Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 5-6.

⁴⁵⁶ Srov. tamtéž, s. 8.

⁴⁵⁷ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 39.

k zámku, kde přebýval pták Ohnivák. V první síni bylo ve zlatých klecích tucet černých ptáků, ve druhé v dřevěných klecích tucet zlatých ptáků a ve třetí síni byl na bidýlku pták Ohnivák. A poblíž něj dvě klece, dřevěná a zlatá. Nedal na radu lišky a ptáka Ohniváka vsadil do té zlaté. Pták Ohnivák zapískal, probudil stráž a ta prince přivedla ke králi. Král mu jej přislíbil za koně Zlatohříváka. Liška se zlobila, ale i tentokrát slíbila svou pomoc. Přivedla jej k zámku, kde byl kůň Zlatohřívák. V první stáji bylo tucet černých koní se zlatými uzdami, ve druhé tucet bílých koní s koženými uzdami a v té třetí kůň Zlatohřívák. A u něj je zlatá a kožená uzda. Ani tentokrát neposlechl lišku. Zlatohřívák se pod zlatou uzdou začal vzpínat, probudil stráž a ta prince přivedla ke králi. Král mu jej přislíbil za pannu Zlatovlásku. Liška se zlobila, ale i tentokrát slíbila svou pomoc. Dovedla jej k zlatému zámku v černém moři. Zdejší královna měla tři dcery, nejmladší z nich byla Zlatovláska.⁴⁵⁸

Čtvrtá fáze je vyvrcholením děje. Znamená rozuzlení situace, jež zapříčinila přesun postavy, ať psychický či skutečný. Počáteční strádání je tak zrušeno. Zakončením může být i porážka protivníka, jenž je přesvědčen, přechytračen, zraněn či zcela zničen.⁴⁵⁹ Tentokrát poslechl rady lišky, aby si zvolil tu nejprostěji oděnou. Královně to však nestačilo. S příštími úkoly mu pomohla sama Zlatovláska. Liška se proměnila nejprve v Zlatovlásku, později v koně Zlatohříváka a přelstila oba krále. Poradila princi, aby se nikde nezastavoval a zmizela. Zastavil se na rozcestí, kde z jeho proutku vyrostl vzrostlý strom, těšil se z toho a zanedlouho usnul. K rozcestí se vrátili oba bratři. Spatřili prince pod stromem, zhostili se jich zlé myšlenky a zabili jej. Království si rozdělili napůl. Jeden z princů si vzal Zlatovlásku, druhý koně Zlatohříváka a ptáka Ohniváka dali starému králi.⁴⁶⁰ Zlatovláska plakala, Zlatohřívák truchlil a ani pták Ohnivák nezpíval. Král se stále rmoutil. K rozcestí přišla liška, byla by prince vzkřísila, ale nemohla. Domluvila vráně, aby jí z černého moře přinesla mrtvou a živou vodu. A princ znovu procitl.⁴⁶¹

Pátou fází je zpravidla šťastný konec. Mnohdy se zdá, že pohádka nekončí skutečně šťastně. Nezbytné je nahlížet na ni z pohledu hlavní postavy. Sleduje-li se z nadhledu, často příliš šťastně nevyznívá. Celý příběh může být završen jednou ze závěrečných

⁴⁵⁸ Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 9-16.

⁴⁵⁹ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativy: problematika české pohádky*, s. 40.

⁴⁶⁰ Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 18-23.

⁴⁶¹ Srov. tamtéž, s. 25.

formulí.⁴⁶² Zlatovláska, kuň Zlatohřívák a pták Ohnivák poznali prince. Zhostila se jich radost. Pták Ohnivák zazpíval. Starému králi srdce okřálo.⁴⁶³ A byla svatba.⁴⁶⁴

V případě že příběh, který nazýváme pohádkou, postrádá takovou strukturu, není z hlediska morfologie lidovou pohádkou v pravém slova smyslu. V mnohých pohádkách tato struktura zcela chybí. Legendární pohádky bývají spíše legendami a ty realistické pověstmi. Avšak i znalci již mnoho let pokládají tyto příběhy za pohádky.⁴⁶⁵

5.3 Pták Ohnivák a liška Ryška

„Jeden král měl velikou krásnou zahradu. Bylo v ní mnoho vzácného stromů, ale nejvzácnější byla jedna jablkoň, co prostřed zahrady stála. Měla každý den jedno jablko, a bylo zlaté: ráno odkvetlo, ve dne vzrostlo a do noci dozrálo, a druhé ráno kvetlo zas jiné. Ale žádné to zlaté jablko nedočkal se druhého rána, pokaždé se v noci ze stromu ztratilo a nikdo nevěděl kam a jak. Král se proto velice rmoutil...“⁴⁶⁶

Symbol pro svoji popisnost předcházet psanému slovu v předstihu několika tisíc let. Ve své prvotní podobě byl jakýmsi jazykem. Šlo o obecně známou a sdílenou symbolickou řeč. Časem se odloučil od kontextu, ve kterém vznikl. A jeho význam se stal více či méně skrytým.⁴⁶⁷ A také jeho jazyk je více či méně proměnlivý. Symboly jsou někdy neměnné, jindy vykazují rozdílný výklad v závislosti na vztahu k víře a kulturnímu kontextu. Odkrýt tajemství symboliky v její úplnosti tak lze jen poznáváním jejích kulturních kořenů.⁴⁶⁸

5.3.1 Zahrada

Pro starověkého člověka je zahrada symbolem života, plodnosti a řádu.⁴⁶⁹ Biblická zahrada představuje ráj. V něm člověk poklidně žil spolu s krotkými zvířaty, obklopen stromy a rostlinstvem až do doby, než došlo k jeho pádu.⁴⁷⁰ Taková představa vedla k asociaci zahrady se světem podléhajícím vůli Boha. V židovsko-křesťanském pojetí,

⁴⁶² Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 40.

⁴⁶³ Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 26-27.

⁴⁶⁴ Srov. tamtéž, s. 29.

⁴⁶⁵ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 42-43.

⁴⁶⁶ ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 5.

⁴⁶⁷ Srov. TRESIDDER, J. *1001 symbolů: Ilustrovaný průvodce světem symbolů*, s. 6.

⁴⁶⁸ Srov. tamtéž, s. 9-11.

⁴⁶⁹ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 577.

⁴⁷⁰ Srov. MYSLIVEČEK, M. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*, s. 264.

společně s pojetím mnoha jiných kultur, představuje dokonale vyvážená zahrada také vyrovnaný duchovní stav člověka.⁴⁷¹

5. 3. 2 Strom

V mnoha kulturách se zračí pradávna představa o posvátném stromu. Zná ji také starověká egyptská či mezopotamská kultura.⁴⁷²

Za strom je ve své prvotní podobě pokládán staroegyptský posvátný předmět ve tvaru sloupu, který je nazýván „džed“⁴⁷³ a představuje personifikovanou věčnost.⁴⁷⁴ Byť není jeho smysl dodnes zcela znám, je pokládán za symbol „trvání“ a dán do souvislosti s Usirem,⁴⁷⁵ bohem podsvětí, smrti a vzkříšení.⁴⁷⁶ Je proto symbolem procitnutí duše člověka k vyššímu stavu svého bytí.⁴⁷⁷ Bývá ztotožňován s putováním slunce říší mrtvých či s panovníkem, který se jím po své smrti postupně stává. Je spravedlivým, ač současně nemilosrdným soudcem, jenž třídí duše zemřelých na spasené a zatracené.⁴⁷⁸ V koruně stromu nebeské bohyně poskytují nasycení duše mrtvého člověka převtělené do ptačí podoby:⁴⁷⁹ „*kdo se napije živé vody a pojí nebeské plody, bude i po smrti žít dál.*“⁴⁸⁰

Slovo Gilgameš znamená „výhonek stromu života“. Mezopotamský epos líčí příběh tohoto krále Uruku. Král se dostává až na samotný konec světa, prodírá se soutěskami a močály beznaděje, aby našel rostlinu, jež mu propůjčí život věčný. Rostlinu života nalezne na mořském dně. Zcizí mu ji však had. A král se tak musí smířit s trpkou skutečností vlastní smrtelnosti. Vlivem překladatelské činnosti a díky mnohým úpravám se tento příběh proměnil mnohdy až k nepoznání. V babylonské a sumerské mytologii se objevuje motiv společného soužití hada žijícího v kořenech a ptáka sídlícího ve větvích stromu. Babylonské pojetí dále rozvíjí motiv hledání rostliny zrození.

⁴⁷¹ Srov. TRESIDDER, J. *1001 symbolů: Ilustrovaný průvodce světem symbolů*, s. 291.

⁴⁷² Srov. Mýty a skutečnost: Mytický strom, Dostupné na: <http://myty.info/view.php?cislocianku=2008050001> (on line), citováno dne: 16. 12. 2016.

⁴⁷³ Srov. tamtéž

⁴⁷⁴ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 53.

⁴⁷⁵ Srov. LURKER, M. *Lexikon bohů a symbolů starých Egyptanů: Průvodce mystickým a magickým světem Egypta*, s. 62-63.

⁴⁷⁶ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 180.

⁴⁷⁷ Srov. NAYDLER, J., KRŮTA, M. *Chrám kosmu: starověká egyptská zkušenost posvátného*, s. 86.

⁴⁷⁸ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 180-181.

⁴⁷⁹ Srov. LURKER, M. *Lexikon bohů a symbolů starých Egyptanů: Průvodce mystickým a magickým světem Egypta*, s. 185.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 185.

V sumerském mýtu je Gilgameš tím, kdo hada pokoří a usmrtí jej. Jindy se pták stává prostředníkem mezi nebem a zemí, který sděluje svému bohu, co se ve světě událo. Strom sám býval již odpradáвна pojmenován jako „Arbor vitae“, tj. „Strom života“ či „Axis mundi“, tj. „Osa světa“. Symbolizoval tak jednotu tří světů: podzemního, pozemského a nebeského.⁴⁸¹ Svými kořeny sahal hluboko do podsvětí a větvemi k oblakům.⁴⁸²

Již člověk starověkého egyptského či mezopotamského světa se soustředil na symboliku stromu. Strom života, který je nedílnou součástí židovské, křesťanské, muslimské i buddhistické obraznosti, je znám všude na světě. U mnohých kultur je symbolem životaschopnosti, pokoření smrti a nastolení života věčného.⁴⁸³ V bibli se o něm píše: „*A vyvedl Hospodin Bůh z země všeliký strom na pohledění libý, a ovoce k jídlu chutné, též strom života uprostřed ráje, i strom vědění dobrého a zlého.*“⁴⁸⁴ Někteří bibličtí badatelé oba stromy sjednocují a pokládají za jeden jediný.⁴⁸⁵ Zatímco biblický strom života roste v blízkosti člověka, podle prastaré orientální představy není člověku přístupný a plody z něj jsou určeny jen bohům.⁴⁸⁶ Korunu stromu obývají mnohdy ptáci, kteří představují vyšší stupeň duševního zrání. Strom sám bývá uctíván jako strom života, obydlí či přímo symbol bohů a duchů. „*Kříž je popisován jako ,strom, který sahá od země k nebi‘, jako strom života vysazený na Kalvárii.*“⁴⁸⁷ Křesťanský výklad stromu je vázán k symbolu kříže. Každý rok shazuje strom své roucho z listí, aby jej vyměnil zas za nové. Ztělesňuje tím myšlenku znovuzrození, jež je završena symbolikou kříže, který bývá pokládán za skutečný strom života. Strom, kříž či stromový kříž tak představují prvopočáteční plnost a současně toužebné naplnění na konci věků.⁴⁸⁸

⁴⁸¹ Srov. Mýty a skutečnost: Epos o Gilgamešovi, Dostupné na: <http://myty.info/view.php?cislocclanku=2007040020> (on line), citováno dne: 16. 12. 2016.

⁴⁸² Srov. TRESIDDER, J. *1001 symbolů: Ilustrovaný průvodce světem symbolů*, s. 351.

⁴⁸³ Srov. Mýty a skutečnost: Mytický strom, Dostupné na: <http://myty.info/view.php?cislocclanku=2008050001> (on line), citováno dne: 16. 12. 2016.

⁴⁸⁴ Gen 2,9

⁴⁸⁵ Srov. Mýty a skutečnost: Mytický strom, Dostupné na: <http://myty.info/view.php?cislocclanku=2008050001> (on line), citováno dne: 16. 12. 2016.

⁴⁸⁶ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 133.

⁴⁸⁷ ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 192-193.

⁴⁸⁸ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 276-279.

5. 3. 3 Zlaté jablko

Zatímco v bibli se lze dočíst o ovoci ze stromu poznání, ve středověku je tímto ovocem již jablko. Jablko jako takové je považováno za symbol krásy, lásky, mládí a životní síly vůbec.⁴⁸⁹ Ve spojitosti s biblickým výjevem však také odkazuje k prvotnímu hříchu Evy.⁴⁹⁰ Spolu s Evou zde vystupuje „had pokušitel“: „*Had pak byl nejchytřejší ze všech živočichů polních, kteréž byl učinil Hospodin Bůh. A ten řekl ženě: Takliž jest, že vám Bůh řekl: Nebudete jísti z každého stromu rajského? I řekla žena hadu: Ovoce stromů rajských jíme. Ale o ovoci stromu, kterýž jest u prostřed ráje, řekl Bůh: Nebudete ho jísti, aniž se ho dotknete, abyste nezemřeli...*“⁴⁹¹ Jablko je proto symbolem ambivalentním. Zahrnuje v sobě symboliku života i smrti. A až teprve jablko nakousnuté pak představuje dokonalý hřích,⁴⁹² zatímco jablko držené v ruce malého Ježíška či Panny Marie symbolizuje vykoupení z tohoto hříchu.⁴⁹³ „*Malum ex malo.*“ „*Veškeré zlo pochází z jablka.*“⁴⁹⁴ Toto latinské přísloví v sobě skrývá slovo „malum“ v obou svých rovinách. Znamená totiž „jablko“ a současně také „zlo“. Shoda obou slov pravděpodobně zapříčinila symbolický výklad jablka jako symbolu pokušení a smrti, který je znám z bible i klasických pohádek. Z tohoto důvodu byl strom poznání později jabloní. A tím tak otrávené jablko způsobilo smrt Sněhurky.⁴⁹⁵ Jelikož jablka v pohádce pojednávající o ptáku Ohniváku byla zlatá, zastavím se krátce ještě u symboliky zlaté barvy a nakonec také zlatých jablek.

Zlatá je barvou slunce a božského principu. Ve staroegyptské kultuře náleží slunečnímu bohu. Starověcí Řekové v ní spatřovali symboliku rozumu a nesmrtnosti. Zlatou barvu představující nesmrtnost lze nalézt ve starých řeckých mýtech. Jáson našel zlaté rouno zavěšené na stromu života.⁴⁹⁶

Hesperidky střežily zlatá jablka v zahradě bohů,⁴⁹⁷ která jsou opět symbolem nesmrtnosti.⁴⁹⁸ Ty přinesl Hérakles Eurystheovi jako jeden z úkolů, které mu tento

⁴⁸⁹ Srov. MYSLIVEČEK, M. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*, s. 86.

⁴⁹⁰ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 188.

⁴⁹¹ Gen 3, 1-3

⁴⁹² Srov. MYSLIVEČEK, M. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*, s. 86.

⁴⁹³ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 188.

⁴⁹⁴ FROTSCHER, S. *5000 znaků a symbolů světa: podrobný výklad s barevnými ilustracemi*, s. 225.

⁴⁹⁵ Srov. tamtéž, s. 225.

⁴⁹⁶ Srov. FONTANA, D. *Tajemný jazyk symbolů: názorný klíč k symbolům a jejich významům*, s. 66.

⁴⁹⁷ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 188.

⁴⁹⁸ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 102.

mykénský král zadal.⁴⁹⁹ O zlatém jablku, symbolu krásy, je zmínka také v jiné řecké báji. Paris, královský syn, byl jednoho dne požádán třemi bohyněmi, aby vyřešil jejich spor. Přely se o to, která z nich je nejkrásnější. Měl zvolit jednu, jíž na znamení její krásy předá zlaté jablko. Paris se rozhodl pro Afroditu, bohyni krásy a lásky.⁵⁰⁰ Tím pak byla krůček po krůčku rozpoutána válka v Tróji. A odtud pochází také ten příslovečný predikát o „jablku sváru“. Severské báje se zmiňují v této souvislosti také o bohyni lásky. Sklízela ve své zahradě jablka nesmrtelnosti a podávala je bohům, kterým tak vracela mládí.⁵⁰¹ Biblická Píseň písní pojednává o jabloni, jež je zpodobněním milého. Plodí sladká jablka. A tak v tomto smyslu je jablko symbolem lásky.⁵⁰²

Zlatá jablka lze konec konců nalézt také v jiné pohádce K. J. Erbena. Pohádka Zlatá jablka a devět pávic pojednává o zlaté jabloni, na níž v noci kvetou a dozrávají zlatá jablka. A také zde se ztrácí. V noci k jabloni přilétá devět pávic a odlétají s jablky.⁵⁰³ Zde však příběh o jabloni a jejích jablkách končí a blíže specifikovaná nejsou. V jiných pohádkách se lze setkat s jablky, která již specifikovaná jsou, avšak chybí zde jejich zlatý atribut.

V pohádce O třech královičích se píše o jabloni, jejíž jablka člověku vrací mládí.⁵⁰⁴ Pohádka Tři zlaté vlasy děda Vševeda pak o takové jabloni pojednává o něco obšírněji. „*Zdalo se mi o jednom městě, měli tam jabloň, nesla mladíci jablka. Když někdo zestárnul a jedno snědl, omládl zas. Ale teď od dvaceti let nenese jabloň žádné ovoce. Je-li jaká pomoc?*“ „*Snadná pomoc. Pod jabloní leží had, užírá jí síly, ať hada zabijí a jabloň přesadí, ponese ovoce jako prve.*“⁵⁰⁵ Had přísluší zemi a v tomto smyslu představuje protiklad ptáka, který náleží nebi. V Eposu o Gilgamešovi zcizil rostlinu věčného života. A v biblickém kontextu Starého zákona byl tím, kdo svedl člověka a způsobil tak jeho smrt. V Novém zákoně pak vystupuje drak jako ten prastarý had, zvaný d'ábel a satan.⁵⁰⁶

⁴⁹⁹ Srov. PETIŠKA, E. *Staré řecké báje a pověsti*, s. 90.

⁵⁰⁰ Srov. tamtéž, s. 171-172.

⁵⁰¹ Srov. FONTANA, D. *Tajemný jazyk symbolů: názorný klíč k symbolům a jejich významům*, s. 107.

⁵⁰² Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 188.

⁵⁰³ Srov. ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 200.

⁵⁰⁴ Srov. O třech královičích (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/o-trech-kralovicich-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁵⁰⁵ ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 53-54.

⁵⁰⁶ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 142-143.

5. 3. 4. Den a noc

Jitro je znamením počátku, neustále se navracejícím tajemstvím zrození. Symbolika dne značící život si žádá jasný směr a vůli. Život člověka má právě takový ráz jako jím prožitý den. Noc je ozvěnou smrti. Skýtá její tajemství. Život je již znaven a hledá, kde by odpočinul. Takové tajemství pak přibližuje život člověka k té noci, jež je věčná. Mnoho záleží na porozumění tomuto tajemství. Jedná se o závěrečné vzepětí sil a vykonání skutku, jenž o mnohém rozhoduje. Smrt je posledním slovem člověka, slovem zdůrazňujícím jeho předešlý život.⁵⁰⁷

5. 3. 5 Pták Ohnivák

Ve starověkém Egyptě se v době okolo 3000 let před naším letopočtem zrodila představa o pravěkém oceánu nehybných vod. Tento prvotní oceán zde byl ještě před stanovením vesmírného řádu. Byl pokládán za první bytost zvanou Nun. Z Nun na počátku věku povstal Atum, který pak stvořil jednotlivé vesmírné prvky. Tento sluneční bůh stanul vprostřed vod na⁵⁰⁸ posvátném kameni zvaném ben-ben. Tam při prvotním rozbřesku dopadly první paprsky slunce, když na něm sluneční bůh stanul v podobě ptáka Bennua.⁵⁰⁹ Létal nad vodní hladinou, usedl na vršku, jenž se z vod vynořil a zakrákal.⁵¹⁰ Jméno Bennu znamená „zářit“ či „povstat“.⁵¹¹ Symbolizoval tak zrození slunečního boha.⁵¹² Plnil svoji úlohu při smutečním rituálu a při zmrtvýchvstání zemřelého v podsvětí.⁵¹³ Bájny pták byl znázorňován nejprve v podobě konipasa, později volavky.⁵¹⁴ Řekové v něm pak spatřovali fénixe.⁵¹⁵ Hérodotos jej popisuje jako ptáka s rysy dravce s peřím v barvách zlaté a rudé,⁵¹⁶ který žije 500 let. Z vonných proutků si staví hnízdo, a když nadejde čas, sám se v něm spálí a z popela vzlétne omlazen. S popelem pak odlétá⁵¹⁷ do Héliopoli, „Města Slunce“⁵¹⁸ a pokládá jej na oltář slunečnímu bohu. Podle jiných pramenů žije takřka 1500 let, podobně jako nejjasnější

⁵⁰⁷ Srov. GUARDINI, R. *O posvátných znameních*, s. 50-51.

⁵⁰⁸ Srov. HART, G. *Egyptské mýty*, s. 13-14.

⁵⁰⁹ Srov. JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I: bohové na zemi i v nebesích*, s. 89-91.

⁵¹⁰ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 46.

⁵¹¹ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 128.

⁵¹² Srov. HART, G. *Egyptské mýty*, s. 20.

⁵¹³ Srov. tamtéž, s. 22.

⁵¹⁴ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 47.

⁵¹⁵ Srov. JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I: bohové na zemi i v nebesích*, s. 90.

⁵¹⁶ Srov. HART, G. *Egyptské mýty*, s. 20.

⁵¹⁷ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 46.

⁵¹⁸ Srov. HART, G. *Egyptské mýty*, s. 13.

hvězda noční oblohy.⁵¹⁹ Schopnost zrodit se sama ze sebe je samo o sobě poukazem k jeho božské a stvořitelské podstatě.⁵²⁰ Nelze jej nalézt, protože místo jeho výskytu je skryté. Disponuje neskutečnou božskou silou, kterou však používá jen zřídkakdy. Kdo by se snad pokusil jej zranit, sám sebe uvrhne do věčného zatracení.⁵²¹ Fénix pak byl v alchymii také jedním z pojmenování pro zázračný léčivý prostředek, kámen mudrců.⁵²² Předpokládalo se, že kámen mudrců, arabsky „al iksir“, dokáže, kromě proměny bezcenného kovu ve zlato, vytvořit životodárný lektvar. Nalezení takové látky, která by byla schopna omladit, vzkřísit či zajistit věčný život člověku, bylo jedním z poslání starověké alchymie.⁵²³ S tím souvisí „V. I. T. R. I. O. L.“, symbolická formulka, která měla být v alchymii používána za účelem proměny kovu neušlechtilého v ušlechtilý.⁵²⁴ „*Písmena se většinou vykládají jako začáteční písmena slov ‚Visita Inferiora Terrae Rectificando Invenies Occultum Lapidem‘ ‚Navštiv nitro země, očištěním najdeš skrytý Kámen - tzn. Kámen mudrců. Rozšířený byl také výklad ‚Visita Inferiorem Terrae Rectificando Invenies Operae Lapidem‘. Z psychologického hlediska šlo o návod k sestupu do hlubin duše a hledání jádra vlastní bytosti. ‚Uprostřed sedmicípé hvězdy Vitriolu, obrazu sedmibožstva, vidím temnou tvář vousatého muže – je to Starý Adam, člověk stvořený ze země, který má zemřít, aby znovuzrozen získal věčný život.‘*“⁵²⁵ „*Nerostné látky ‚trpí‘, ‚umírají‘ a ‚znovu se rodí‘ do jiného stavu bytí.*“⁵²⁶

Mezi egyptským Bennuem a řeckým fénixem starověkého světa lze sledovat i jisté odlišnosti, jež vyvolávají pochybnosti, zda v nich lze vůbec nějaké společné rysy spatřit. Hérodotos pouze převyprávěl příběh, se kterým jej seznámili kněží. Ti mu však se vši pravděpodobností staroegyptského bájného ptáka nepředložili vůbec. Namísto toho jej seznámili s egyptským zpodobněním sokola či supa. Hérodotův fénix měl rysy orla. Výklad o tomto bájném ptáku snad převyšoval schopnosti kněží, neboť popis Bennua ve

⁵¹⁹ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 46.

⁵²⁰ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 69.

⁵²¹ Srov. Fénix, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/F%C3%A9nix> (on line), citováno dne 1. 10. 2016.

⁵²² Srov. VONDRÁČEK, V., HOLUB, F. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, s. 164.

⁵²³ Srov. Kámen mudrců, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1men_mudrc%C5%AF (on line), citováno dne 6. 12. 2016.

⁵²⁴ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 322.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 322.

⁵²⁶ ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 197.

sledovaném období nebyl příliš znám. Společným prvkem tohoto bájného ptáka obou kultur však je jejich vztah k chrámu nacházejícím se ve „Slunečním městě“.⁵²⁷

Bennu byl asociován se sluncem, symbolem života a obnovy. Byla mu tak připsána představa znovuzrození, věčného střídání života a smrti.⁵²⁸ Fénix měl shodnou symboliku.⁵²⁹ V křesťanském umění byl zobrazován zprvu jako pták s aureolou nad hlavou, který sedí v rajské zahradě na stromě. Palma, na níž byl vypořádán,⁵³⁰ připomíná seskupením svých listů slunce.⁵³¹ Dle prastaré egyptské víry tak byla pokládána za posvátný strom slunečního boha. Říkalo se, že bohyně nebes z tohoto stromu podává krmí a mok mrtvému člověku či jeho duši v podobě ptáka. Samotné palmové listy jsou symbolem vysokého věku či přímo věčnosti. Zatímco v antice symbolizují vítězství, rané křesťanství tuto myšlenku rozvádí dál na vítězství dovršeného životního zápolení či přímo na atribut mučednictví.⁵³² Symbol palmového listu tak vypovídá o smrti. Ne však ve smyslu životního konce. Smrt zde znamená jen přechod k novému způsobu bytí.⁵³³ Palma v bibli navíc představuje spravedlivého, který „jako palma kvěsti bude“.⁵³⁴ V pozdějším umění byl fénix zachycen již jako pták povstávající z popela k novému životu.⁵³⁵ A analogií jeho znovuzrození z popela se stalo Kristovo vzkříšení.⁵³⁶ Proměnu bájného ptáka v Krista měl na svědomí Lactantius,⁵³⁷ církevní otec a poručník císaře Konstantina.⁵³⁸

Pozdně antická literatura ovlivněná konstantinovým obratem s sebou přinesla také nový způsob tvorby. Lactantius byl jedním z těch, kteří se snažili překlenout propast mezi křesťanstvím a pohanským písemnictvím předchozích věků. Tuto myšlenku chtěl uskutečnit dvojím způsobem. Prvně mu šlo o zdůraznění křesťanských rysů v tvorbě dřívější. Ku prospěchu křesťanství však využil i svůj řečnický um.

⁵²⁷ Srov. HART, G. *Egyptské mýty*, s. 20-22.

⁵²⁸ Srov. JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*, s. 46.

⁵²⁹ Srov. VONDRÁČEK, V., HOLUB, F. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, s. 164.

⁵³⁰ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 128.

⁵³¹ Srov. TRESIDDER, J. *1001 symbolů: Ilustrovaný průvodce světem symbolů*, s. 278.

⁵³² Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 359.

⁵³³ Srov. TRESIDDER, J. *1001 symbolů: Ilustrovaný průvodce světem symbolů*, s. 295.

⁵³⁴ Ž 92, 13

⁵³⁵ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 128.

⁵³⁶ Srov. VONDRÁČEK, V., HOLUB, F. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, s. 164.

⁵³⁷ Srov. Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Křesťanská klasika, Dostupné na: <http://www.fhs.cuni.cz/homer21/krestanskaklasika.html> (on line), citováno dne: 30. 7. 2016.

⁵³⁸ Srov. Lactantius, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Lactantius> (on line), citováno dne: 12. 12. 2016.

V tomto ohledu je mu připisována báseň O ptáku fénixovi. Z tohoto prvotně pohanského mýtu tak vytvořil alegorii Krista, který je tím bájným ptákem, jenž umírá, aby z popela znovu povstal.⁵³⁹ Plamen, ve kterém sám sebe spálí a následně se nově zrodí, je současně analogií slunečního žáru, z něhož na počátku povstává. A z těchto myšlenek pravděpodobně vychází i některé úryvky z bible.⁵⁴⁰ „*Ale ti, jenž očekávají na Hospodina, nabývají nové síly. Vznášejí se peřím jako orlice, běží, a však neumdlévají, chodí, a neustávají.*“⁵⁴¹ „*Kterýž nasycuje dobrými věcmi ústa tvá, tak že se obnovuje jako orlice mladost tvá.*“⁵⁴²

Jelikož v pohádce K. J. Erbena je tento záhadný pták pojmenován jako pták Ohnivák, pojednám ještě krátce o symbolice ptáka a ohně.

Pták přilétá z nebeských výšin, proto bývá pokládán za posla těchto končin, ať dobrým či zlým.⁵⁴³ Létá vysoko v oblacích. Jeho symbolika je proto spjatá s bohy či s dušemi, jež se v těchto výšinách vznášejí. Podle prastarých egyptských představ odchází duše z člověka v podobě ptáka. Sluneční božstvo pak představují především draví ptáci. Ti se na straně „světla“ potýkají s „temnou mocí“. Zjev ptáka pak poukazuje na jeho bližší symboliku. Předznamenává smrt stejně jako věčný život. V křesťanství pták bývá připomínkou spásy duše, blahoslavených v ráji či vůbec stavu zproštěného hříchu.⁵⁴⁴ A také fénix, kterému se říká jinak „Ohniváček“, je ve své personifikované podobě atributem Čistoty.⁵⁴⁵

Oheň je „*živel slunce, který znázorňuje život sám.*“⁵⁴⁶ Má životadárnou či naopak ničivou moc. Obvykle je přičítán bohům a je pokládán za posvátný. Slovanský Svarog byl ohněm a současně jeho bohem. Také v židovské synagoze či v křesťanském kostele hoří „věčné světlo“.⁵⁴⁷ Bůh se ve Starém zákoně zjevil v podobě hořícího keře nejprve Mojžíšovi.⁵⁴⁸ Později se ukázal jako planoucí světlo celému izraelskému lidu, aby je

⁵³⁹ Srov. Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Křesťanská klasika, Dostupné na: <http://www.fhs.cuni.cz/homer21/krestanskaklasika.html> (on line), citováno dne: 30. 7. 2016.

⁵⁴⁰ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 69.

⁵⁴¹ Iz 40, 31

⁵⁴² Ž 103, 5

⁵⁴³ Srov. FONTANA, D. *Tajemný jazyk symbolů: názorný klíč k symbolům a jejich významům*, s. 86.

⁵⁴⁴ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 413.

⁵⁴⁵ Srov. MYSLIVEČEK, M. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*, s. 56-57.

⁵⁴⁶ SOKOL, J. *Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému*, s. 59.

⁵⁴⁷ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 345.

⁵⁴⁸ Srov. Ex 3, 2

v jejich putování provázel tmou⁵⁴⁹ a nakonec promluvil v podobě hořící hory.⁵⁵⁰ Oheň je symbolem Boha. A také jeho ochrany, svatosti, slávy, ale i jeho rozhorlení pro poklesek člověka, zármutku či žádosti.⁵⁵¹ Nový zákon jej spojuje se vzkříšeným Kristem.⁵⁵²

Pták Ohnivák je tvor známý ze slovanských pohádek. Je to veliký pták z daleké dálky, jehož peří plane v barvách zlaté a rudé.⁵⁵³ *V pozdější ikonografii nabývá podoby zlatavě zářícího páva s hřebínkem na hlavě, jehož ocasní pírka mají žhnoucí očka. Tomu, kdo jej vlastní, může být požehnáním i záhubou. V pohádkách jednotlivých kultur bývá vykreslen rozdílně. Někdy se vypráví, že pomáhá chudým lidem. V jiném podání krouží okolo královské zahrady, v noci pak slétne k jabloni a sní zlatá jablka. Všechny zprávy o něm však mají jedno společné. Je to pták se žhnoucím peřím zlatavých barev, který se zpravidla objevuje v souvislosti s jabloní nesoucí zlaté plody.*⁵⁵⁴

*Starověké filosofie přisuzují pávovi čestné místo mezi nebeskými bytostmi a některé jej kladou až na počátek všeho stvoření. Páv je průvodcem bohů a okrasou rajských zahrad. Jeho do kruhu rozestřený ocas, zářící 365 barvami, dokáže oslnit podobně jako slunce. Jako sluneční symbol ztělesňuje páv nesmrtelnost a věčnou blaženost nebeské vlády.*⁵⁵⁵ Páv je tak v mnohých kulturách považován za slunečního ptáka. A bývá spojován nejen se sluncem, ale také s měsícem. V křesťanství je také asociován se sluncem, symbolizuje znovuzrození a věčný život. Avšak ve spojitosti s pýchou, jež je jedním ze smrtelných hříchů, mu byla přidělena i jistá nežádoucí konotace.⁵⁵⁶

5. 3. 6 Kůň Zlatohřívák

V zámku bylo tucet černých a bílých koní.⁵⁵⁷ „Duše je jako vozataj, který řídí pár koní, z nichž jeden je bílý a ušlechtilý a ztělesňuje touhu duše po duchovnu, tedy po

⁵⁴⁹ Srov. Ex 13, 21

⁵⁵⁰ Srov. Ex 19, 18-19

⁵⁵¹ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 195.

⁵⁵² Srov. MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*, s. 208.

⁵⁵³ Srov. Pták Ohnivák, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pt%C3%A1k_Ohniv%C3%A1k (on line), citováno dne 1. 10. 2016.

⁵⁵⁴ Srov. Bájní ptáci: pták Ohnivák, Fénix..., Dostupné na: <http://hledani.gnosis.cz/bajni-ptaci-ptak-ohnivak-fenix/> (on line), citováno dne 10. 12. 2016.

⁵⁵⁵ MYSLIVEČEK, M. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*, s. 186.

⁵⁵⁶ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 210-211.

⁵⁵⁷ ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 14.

nadpozemských výšinách, zatímco druhý je černý a má velice špatnou povahu. Představuje tendenci duše nechat se stáhnout do hlubin, tedy do pozemského světa. ⁵⁵⁸

Slovanům byl kůň posvátným. A náležel bohům. V noci na něm prý přijíždí bůh slunce, kterého nelze spatřit. ⁵⁵⁹ „*V třetí stáji stál kůň Zlatohřívák u stříbrného koryta a žral z něho živý oheň.*“ ⁵⁶⁰

5. 3. 7 Liška Ryška

„*Zlapejte nám lišky, lišky maličké, ještě škodu dělají na vinicích...*“ ⁵⁶¹ V tomto biblickém kontextu je liška pustošící vinici vykládána jako kacír, který podřívá pravou víru. ⁵⁶² Pro svoji ryšavost bývá kladena ke zvířatům samotného Satana. Je symbolem ďábla, lži či nestydatosti. V západní kultuře je lstivá, záludná a vychytralá. Východní kultura ji vnímá jako zvíře, které je zčásti zlé i dobré. ⁵⁶³ A zatímco v báji či bajce ještě vystupuje do popředí její stinná stránka, v pohádce pak je jedním ze zvířat, které je člověku ku prospěchu. ⁵⁶⁴ „*Slovo ‚zvíře‘ není v této souvislosti příliš přiléhavé, protože jak každý ví, i když jde o postavy zvířat, jedná se současně o antropomorfní bytosti.*“ ⁵⁶⁵ Řeč je o symbolickém zvířeti, které se stává projekcí člověka. Zvíře je ve skutečnosti člověkem. Je zrcadlem zvířecích instinktů skrytých v člověku. Příběhy, v nichž se zvíře takto projevuje, tak zrcadlí archetypální sklony člověka. ⁵⁶⁶ Tu a tam tak lidská duše nabývá podoby zvířete. V pohádkách se lze setkat i s tím, že se duše stává alter egem člověka. A také zde je zvířetem, které je s to člověku pomoci. ⁵⁶⁷ Představa lišky jako pomáhajícího zvířete sahá svými kořeny hluboko do dějin náboženství. Ve své prvotní podobě jde patrně o egyptského boha Anubise, který byl později v pozměněné podobě přenesen také do naší kultury. Bůh Anubis vystupoval jako průvodce zarmoucené Isis shánějící svého milého Osirise, jehož rozčtvrcené tělo bylo roztroušeno podél nilského

⁵⁵⁸ PLATÓN in: NICOLA, U. *Obrazové dějiny filosofie*, s. 102.

⁵⁵⁹ Srov. PROFANT, M., PROFANTOVÁ, N. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 113-114.

⁵⁶⁰ ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 15.

⁵⁶¹ Pís 2, 15

⁵⁶² Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 265.

⁵⁶³ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 152.

⁵⁶⁴ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 265.

⁵⁶⁵ FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek*, s. 27.

⁵⁶⁶ Srov. tamtéž, s. 27-28.

⁵⁶⁷ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 105.

břehu. Tajemství tohoto boha dlí ve schopnosti navrátit ztracený život.⁵⁶⁸ A samotná liška je z perspektivy hlubinné psychologie symbolem nevědomí.⁵⁶⁹

5. 3. 8 Rozcestí

Člověk se na rozcestí setkává se svým osudem či zlověstnými bytostmi.⁵⁷⁰ A to patrně proto, že bylo místem posledního odpočinku těch, jejichž těla nesměla spočinout v posvěcené půdě. Zde se rozcházejí.⁵⁷¹ A zasazují proutky. Ten, jehož proutek poroste, získá ptáka Ohniváka.⁵⁷² „Zanechávají tu svá symbolická znamení, která měla odrážet jejich osud.“

„Hrdinové mnoha pohádek, hledající pravou skutečnost, potkávají v hraničním pásmu mezi vnějškem a nitrem, mezi povrchem a hlubinou, mezi tímto a oním světem pomáhající zvířata, která s nimi rozmlouvají a ukážou jim správnou cestu do protisvěta vlastního vědomí.“⁵⁷³

5. 3. 9 Živá a mrtvá voda

„Je podobenstvím nevědomé energie, která protéká krajinou duše nebo v podobě pramene vyráží ze skály.“⁵⁷⁴ Pro svůj hlubinný zdroj, z něhož pramení, se stává symbolem nevědomí. A pro svoji průhlednost se připodobňuje světlu. Jestliže je průhledná a spouští se shůry, symbolizuje ducha.⁵⁷⁵ „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země pak byla nesličná a pustá, a tma byla nad propastí, a Duch Boží vznášel se nad vodami. I řekl Bůh: *Bud' světlo! I bylo světlo. A viděl Bůh světlo, že bylo dobré, i oddělil Bůh světlo od tmy.*⁵⁷⁶ Vodě je navíc propůjčen božský princip, neboť v dešťových kapkách se snáší z oblohy na zem.⁵⁷⁷ „*I ukázal mi potok čistý vody živé, světlý jako křišťál, tekoucí z trůnu Božího...*⁵⁷⁸ Bůh sám se nazývá pramenem živé

⁵⁶⁸ Srov. DREWERMANN, E. *Co je důležité, je očím neviditelné: hlubinně psychologický výklad Malého prince*. 37.

⁵⁶⁹ Srov. tamtéž. 41.

⁵⁷⁰ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 74.

⁵⁷¹ Srov. MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*, s. 215-216.

⁵⁷² Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 10.

⁵⁷³ DREWERMANN, E. *Co je důležité, je očím neviditelné: hlubinně psychologický výklad Malého prince*. 37.

⁵⁷⁴ BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 325.

⁵⁷⁵ Srov. tamtéž, s. 325.

⁵⁷⁶ Gen 1, 1-4

⁵⁷⁷ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 325.

⁵⁷⁸ Zj 22, 1

vody. „*Mne opustili pramen vod živých...*“⁵⁷⁹ Voda se stává symbolem přízně Boha. Tužba po ní pak poukazuje na strádání duše člověka.⁵⁸⁰ „*Jakož jelen rve, dychtě po tekutých vodách, tak duše má rve k tobě, ó Bože.*“⁵⁸¹ A nejvyšší požehnání, s nímž je spjata symbolika vody, je vysloveno novozákonním příslibem věčného života.⁵⁸² „*Ale kdož by se napil vody té, kterouž já dám jemu, nežíznil by navěky, ale voda ta, kterouž já dám jemu, bude v něm studnicí vody prýštící se k životu věčnému.*“⁵⁸³ „Živou vodu“ lze nalézt také v kultuře mezopotamské. Babylonská bohyně se vydala do zásvětí, aby zde získala vodu života.⁵⁸⁴

Voda je čistá a cudná. Její hloubka je však tajemná. Působí dojmem, jako by kdesi ve svých hlubinách skýtala mnohé divy. Je podobenstvím prazákladů, pramenem života i smrti zvěstující hlubinou. Zlověstných sil, jež v její duši dřímají, je zproštěna svěcením.⁵⁸⁵ Některé předkřesťanské prvky se časem smísily s těmi křesťanskými. A ani voda nebyla výjimkou.⁵⁸⁶ Křest je svátost, která v sobě nese prvek iniciace. Je ve své podstatě rituálem iniciace.⁵⁸⁷ „*Křesťanství vložilo svoje významy do předkřesťanských kultů a symbolů: přijalo duchovně očistnou funkci vody, která se posvěcením stala nezbytnou součástí náboženských obřadů.*“⁵⁸⁸ Součástí starých i novějších rituálů zůstává obřad očištění vodou, symbol smrti a znovuzrození. Skrze křest vyvstává nový člověk, když je ten starý mrtev.⁵⁸⁹ „*Hospodin jest můj pastýř, nebudu míti nedostatku. Na pastvách zelených pase mne, k vodám tichým mne přivodí.*“⁵⁹⁰ „Klidné vody“ představují v bibli stav bytí, ve kterém život vyvěrá z hlubšího „pramene“. A tak „živá voda“ v pohádkovém jazyce, stejně tak jako v tom biblickém, znamená znovuzrození k duchovnímu životu.⁵⁹¹

Nyní, když jsem jednotlivé symboly „rozložila“, pokusím se je ještě „složit“ a zasadit do pohádkového děje. A to tím, že nejprve shrnu a ujasním jejich symboliku.

⁵⁷⁹ Jr 2, 13

⁵⁸⁰ Srov. BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 325.

⁵⁸¹ Ž 42, 2

⁵⁸² BECKER, U. *Slovník symbolů*, s. 325.

⁵⁸³ J 4, 14

⁵⁸⁴ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 565.

⁵⁸⁵ Srov. GUARDINI, R. *O posvátných znameních*, s. 24.

⁵⁸⁶ Srov. MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*, s. 231.

⁵⁸⁷ Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*, s. 3.

⁵⁸⁸ MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*, s. 231.

⁵⁸⁹ Srov. SOKOL, J. *Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému*, s. 59.

⁵⁹⁰ Ž 23, 1-2

⁵⁹¹ Srov. DREWERMANN, E. *Co je důležité, je očím neviditelné: hlubinně psychologický výklad Malého prince*. 44.

Zahrada je tedy symbolem duchovního stavu člověka. V královské zahradě se prochází král. A svou mysl obrací ke stromu. Je to „jabloň, co prostřed zahrady stála.“⁵⁹² Stejně tak je „strom života u prostřed ráje“.⁵⁹³ A nejen bible o něm píše. Stromy života a vědění dobrého i zlého bývají slučovány v jeden. Tím se „ve vzduchu“ vznáší myšlenka života a smrti, myšlenka spásy a věčného zatracení, která je ještě umocněna symbolikou jablka a ptáka Ohniváka. Jablko zraje každý den a každou noc se ztrácí. A také den a noc je analogií života a smrti. Na jabloni dozrává zlaté jablko a v noci přilétá zlatý pták, aby s ním odletěl. Pták Ohnivák ve všech svých symbolických „vtěleních“ souvisí se znovuzrozením či vzkříšením.

A tím to prozatím ukončím. Dosud chybějící část děje ještě upřesním v kapitole „antropologické aspekty“, kde se budu zabývat vybranými obrazy člověka, tj. člověk jako Boží obraz, hříšník a oduševnělý prach.

Pohádka prochází od svého zrodu až do dnešní podoby proměnou. Získává některé nové prvky, prvotní ztrácí, proměňuje či převrací v pravý protiklad. Některé zesílí, jiné zeslabí. Někdy jsou nahrazeny z jiných zdrojů: z jiné pohádky, pověry, víry, životní každodennosti...⁵⁹⁴ Relikty prastarých zvyklostí či víry v příběhu přetrvávají navzdory času. Jindy jsou do něj zasazeny nově pro svůj literární význam.⁵⁹⁵ A tak se zde prolínají prvky předkřesťanské s křesťanskými.⁵⁹⁶

„Pohádka, jak ani jinak nemůže být, se rodí ze života. Pokud však jde o kouzelnou pohádku, ta plynutí skutečného života odráží jen skutečně slabě.“ „Každý archaický, dnes už neživý náboženský jev je starobylější než jeho umělecké využití v současné pohádce.“ „Existuje-li týž element ve dvou odrůdách, z nichž jedna se odvozuje z náboženství a druhá z denního života, pak náboženská forma je prvotní a ta, jež vychází z denního života, je druhotná.“ „Jinak to vypadá při srovnávání živého náboženství a živé pohádky.“ „Křesťanské prvky v pohádce jsou mladší než pohádka sama.“ „Kouzelná pohádka vychází ze starobylých náboženství, ale novodobé náboženství nevychází z pohádky.“⁵⁹⁷

⁵⁹² ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 58.

⁵⁹³ Srov. Gen 2, 9

⁵⁹⁴ Srov. PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 133-136.

⁵⁹⁵ Srov. TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*, s. 111-112.

⁵⁹⁶ Srov. ČEŇKOVÁ, J. a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. s. 108.

⁵⁹⁷ PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 127-130.

V. J. Propp soudí, že původ pohádky souvisí s rituály.⁵⁹⁸ „*Jestliže si představíme všechny děje probíhající při zasvěcování a budeme je vypravovat tak, jak šly za sebou, potom dostaneme kompozici, na níž je vybudována kouzelná pohádka.*“⁵⁹⁹ A tato teorie říká, že v okamžiku, kdy se z rituálu vytratí jeho obřadní skutečnost, zbývají z něj rituální relikty v podobě pohádkových prvků. Ať už je tomu tak či nikoli, nelze si nevěšimnout, že zkoušky a jiné prvky tolik typické pro pohádkové příběhy, mají své rituální paralely.⁶⁰⁰

„*Liška Ryška najedla se dosyta, a pak povídá: ,Dobřes mně nakrmil, dobře ti posloužím.*“⁶⁰¹ Získání kouzelného pomocníka je jedním z reliktního zasvěcení. A jiným je rozčtvrcení a vzkříšení.⁶⁰² Králevic se vrátil k rozcestí. A pod stromem, který z jeho proutku vyrostl, usnul. K rozcestí přijeli jeho bratři a ti jej nelítostně zavraždili. Liška Ryška také tentokrát nezklamala, mrtvou a živou vodou jej vzkřísila.⁶⁰³ Cesta do vzdálené země, ať už na koni či jinak, souvisí s cyklem smrti.⁶⁰⁴ „*Běžela napřed a huňatým ocasem dělala mu cestu: smetala hory, plnila doly a přes vody brody stavěla mosty. Královic na koni za ní klusem...*“⁶⁰⁵

⁵⁹⁸ Srov. PROPP V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 158.

⁵⁹⁹ Tamtéž, s. 160.

⁶⁰⁰ Srov. ELIADE M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 200-201.

⁶⁰¹ ERBEN K. J. *České národní pohádky*, s. 28-29.

⁶⁰² Srov. PROPP V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 160.

⁶⁰³ Srov. ERBEN K. J. *České národní pohádky*, s. 36-37.

⁶⁰⁴ Srov. PROPP V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 161.

⁶⁰⁵ ERBEN K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 11.

6 Antropologické aspekty

6.1 Kdo je člověk?

Na tomto místě zatím zůstanu u pohádky o ptáku Ohniváku. A krátce nastíním některé antropologické aspekty, tj. člověk jako obraz Boží, hříšník a oduševnělý prach.

6.1.1 Obraz Boží

V pohádce člověk není takovým, jakým je, ale kým by být měl.⁶⁰⁶ „Učiňme člověka k obrazu našemu, podle podobenství našeho.“⁶⁰⁷ Člověk byl stvořen jako obraz Boží. S touto skutečností souvisí i jistá odpovědnost. Božím obrazem není se vším všudy. Byl stvořen s tím, aby se jím stával.⁶⁰⁸

„Ale žádné to zralé jablko nedočkal se druhého rána, pokaždé se v noci ze stromu ztratilo a nikdo nevěděl kam a jak. Král se proto velice rmoutil.“ V souvislosti se zlatými jablky jsem již zmínila symboliku zlaté barvy, již je připisován princip božství. „Především ale symbolizuje zlaté jablko vyvolenost. Je znamením pro vstup do ráje; kdo přijímá zlaté jablko, bude mít účast na nadpřirozenosti.“⁶⁰⁹ „Jakož v Adamovi všickni umírají, tak i skrze Krista všickni obživeni budou.“⁶¹⁰ A získání zlatého jablka byl jen začátek. „Tu povídá mu liška Ryška: ‚Krásně to sluší Zlatovlásce panně na koni Zlatohříváku! Není-li tobě králevici, líto dát koně Zlatohříváka za ptáka Ohniváka?‘ ‚Ovšem je mi líto pro Zlatovlásku pannu, ale není mi líto pro mého otce, aby byl zas zdráv.“⁶¹¹ „V lásce se člověk rozhoduje pro Boha a hledá společenství s ním.“⁶¹² Láska bývá jádrem pohádky.⁶¹³ A ani pohádka o ptáku Ohniváku není výjimkou. Zlaté jablko, ptáka Ohniváka, koně Zlatohříváka a Zlatovlásku králevic získal z lásky a štědrosti. A jestliže je zlatá barvou božství, tak tím se, symbolickým jazykem řečeno, stává

⁶⁰⁶ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 36.

⁶⁰⁷ Gn 1, 26

⁶⁰⁸ Srov. KOLÁŘOVÁ, L. *Přednáška: Teologická antropologie*, 30. 4. 2016.

⁶⁰⁹ DĚDINOVÁ, J. *Možnost křesťanské interpretace vybraných děl Astrid Lingrenové*, s. 67.

⁶¹⁰ 1Kor 15,22

⁶¹¹ ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 21.

⁶¹² BOUBLÍK, V. *Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši*, s. 24.

⁶¹³ Srov. SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, s. 36.

Božím obrazem. „*Bůh tvoří, protože chce milovat a být milován.*“ „*Milující člověk je pravým obrazem Stvořitele.*“⁶¹⁴

6.1.2 Hříšník

Starý zákon v souvislosti s hříšným jednáním píše o chtivosti.⁶¹⁵ „*Tu zrodili se jim v srdci myšlenky zlé, a řekl jeden druhému: ‚Bratr náš dostane nyní od otce půl království a po smrti bude jeho nástupcem. Lépe bude, když ho zabijem: zlatovlasou pannu vezmeš si ty, koně Zlatohříváka já a ptáka Ohniváka dáme otci, aby mu zpíval. O království se rozdělíme rovným dílem.*“⁶¹⁶ „*Amen pravím vám, že bohatý nesnadně vejde do království nebeského. A opět pravím vám: Snázeť jest velbloudu skrze uši jehly projíti, nežli bohatému vjíti do království Božího.*“⁶¹⁷

A tak se stalo. „*Bratři tu stáli, viděli, že jsou prozrazeni, a třásli se jako osika, ani slova nemohli promluvit. Král se na ně velice rozhněval a dal oba bez milosti odpravit.*“⁶¹⁸

6.1.3 „Oduševnělý prach“

„*I učinil Hospodin Bůh člověka z prachu země, a vdechl v chřípě jeho dchnutí života, i byl člověk v duši živou.*“⁶¹⁹ Člověk je bytost pomíjivá. A spravedlnost v tomto světě není dosažitelná. Má-li jí být dosaženo, nemůže se smrtí vše skončit.⁶²⁰ „*Nedivtež se tomu, neboť přijde hodina, v kterouž všickni, kteříž v hrobích jsou, uslyší hlas jeho. A půjdou ti, kteříž dobré věci činili, na vzkříšení života, ale ti, kteříž zlé věci činili, na vzkříšení soudu.*“⁶²¹

„*Zatímco králevic na kusy rozsekaný v lese ležel, přiběhla k němu liška Ryška, sebrala ty všechny kusy a složila je tak, jak náležely, a ráda by byla vzkřísila králevice, ale nemohla.*“⁶²² Již jsem se zmínila, že liška byla symbolicky spjatá s egyptským

⁶¹⁴ BOUBLÍK, V. *Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši*, s. 72-73.

⁶¹⁵ Srov. tamtéž, s. 92.

⁶¹⁶ ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 23.

⁶¹⁷ Mt 19, 23-24

⁶¹⁸ ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 29.

⁶¹⁹ Gn 2, 7

⁶²⁰ Srov. KOLÁŘOVÁ, L. *Přednáška: Teologická antropologie*, 30. 4. 2016.

⁶²¹ Jan 5, 28-29

⁶²² ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 25.

bohem, který byl s to navrátit mrtvému život. Je tak zarážející, že to není možné. Jestliže je liška současně jakési „druhé já“ a tedy to lepší, zdá se, že vše je nasnadě.

Byla to vrána, která přiletěla s živou a mrtvou vodou od černého moře.⁶²³ „Pták je představitelem království mrtvých ve vzduchu, ryba téhož království ve vodě. Tyto představy jsou ve spojení s vytvářením představ dalekého vzdušného království mrtvých, kam se po smrti odlétá, nebo království mrtvých, které se rozkládá pod zemí nebo pod vodou.“⁶²⁴ Pták létá mezi nebem a zemí. A tím se stává symbolem duše člověka, kterého po smrti opouští. Černí ptáci jako vrány, havrani a krkavci znamenají zlé síly.⁶²⁵ Jsou symbolikou hříšného člověka.⁶²⁶ A tak ta stinná stránka člověka, musela být zbavena své černě, aby byla očištěna. Živá voda v sobě obsahuje božský princip. A je to nakonec liška, opět božský princip, která královice vzkřísí. „Ba věru, tvrdě jsi spal,“ řekla liška Ryška, „a kdyby mne nebylo, navěky by ses neprobudil!“⁶²⁷

6.2 Boží prozřetelnost & svoboda člověka

Augustin ve své teologii předurčení předpokládal, že vše je již jednou dáno. Člověk nemá v rukou svou spásu. Vše závisí na dobrotě Boha. Augustinovo učení vyvolalo vlnu výkladů. Avšak myšlenka spásy vztažená na všechny stále schází.⁶²⁸ V bibli se o ní píše: „moc zajisté Boží jest k spasení každému věřícímu...“⁶²⁹ „Všichni lidé jsou předurčení ke spáse.“ „Všichni podléhají možnosti zhřešit a zatratit se.“ „Bůh, který se rozhoduje pro skutečnou možnost hříchu, chce také možnost zavržení. Jenom lidská svoboda však může proměnit tuto možnost ve skutečnost.“⁶³⁰

Již jsem se zmínila o tom, že působení „Ruky prozřetelnosti“ je v příběhu patrné až zpětně, když to, co se zdá zprvu zlé, se nakonec v dobré obrátí. Avšak žádný takový zvrat zde nebyl. Nicméně myšlenka, že člověk na základě své svobodné vůle může být spasen či naopak zatracen, mě směřuje k tomu, že zde tato „Neviditelná ruka“ přece jen je. Nyní jen shrnu některé aspekty. Zmínila jsem se, že rozcestí je místem, kde se člověk setkává se svým osudem. Odtud šel každý svou cestou. Každý se setkal s liškou, ale jen

⁶²³ Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 25.

⁶²⁴ PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 214.

⁶²⁵ Srov. MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*, s. 213-214.

⁶²⁶ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 146.

⁶²⁷ ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 26.

⁶²⁸ Srov. AUGUSTIN in: BOUBLÍK, V. *Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši*, s. 14-17.

⁶²⁹ Řím 1, 16

⁶³⁰ BOUBLÍK, V. *Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši*, s. 20.

ten nejmladší hladovou lišku nasýtil. Ať už je liška egyptským bohem či „druhým já“, podstatné je to, jak na tomto „osudovém místě“ se svou svobodnou volbou naloží. A jelikož se rozhodl správně, mohl být na tomto místě také „vzkříšen“.

Vhled K. J. Erbena v této věci lze nalézt v jeho vlastní tvorbě, kterou je básnická sbírka *Kytice*.⁶³¹ V té se píše: „*Co souzeno při zrození, tomu nikdež léku není.*“ „*Co sudice komu káže, lidské slovo nerozváže!*“⁶³² „*Kytice*‘ jest odleskem té vnitřní bytosti Erbenovy, prodchnuté nejryzejší poesii, ona zároveň odleskem i ohlasem jest života národního, jež Erbenova mysl pronikati dovedla, jako málo jiných, jež všestranně poznati se snažil až do hloubí.“⁶³³ Soudí, že vše je v rukou osudu. Člověk je jen loutkou svého života.⁶³⁴

„*Osudu neznají a vůbec neuznávají, že by měla nějakou moc nad člověkem,*“⁶³⁵ píše o slovanské víře Prokopios. A dodává, že se boha dovolávají jen ve chvílích nouze, a tehdy mu slibují oběť, pokud špatný osud odvrátí. Slovanů však bylo mnoho a stejně tak bytostí ovlivňujících osud.⁶³⁶

Slovanská víra v bytosti, které vládnou osudem, vycházela z kultu předků. Staří Slované předpokládali, že je osud ovlivněn rodem (předky) a rodičkou (matkou). Rodičky byly zbožštěny s tím, že prý po smrti ovlivňují osud narozeného dítěte, který je dán rodem a to tak, že mu nelze uniknout. Prvotní pojmenování bylo u nás nahrazeno novým. Věřilo se, že „soudí“ osud narozených dětí. Mnohdy prý dlouze zvažují, než vyřknou svou sudbu. A tak prvotní název nahradily „Sudičky“. Bývají to tři babičky nebo krásné dívky v bílém.⁶³⁷ V noci navštěvují světnici, v níž dítě spí, aby nad ním vyřkly sudbu. Podle lidové víry bylo možné ovlivnit osud dítěte tím, že jim bylo připraveno pohoštění.⁶³⁸ Nezvratný osud tak nebyl slovanské víře vlastní.⁶³⁹ „*Slované nebyli slepí fatalisté, nýbrž věřili, že nad životem a smrtí vládne vyšší nějaká bytost, kterou si lze obětmi a dary nakloniti.*“⁶⁴⁰ Sudba každé z nich bývá různá. Největší vliv

⁶³¹ Srov. ERBEN, K. J. in: BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 241.

⁶³² ERBEN, K. J. *Kytice*, s. 131.

⁶³³ ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 148.

⁶³⁴ Srov. BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*, s. 89.

⁶³⁵ PROKOPIOS in: VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 126.

⁶³⁶ Srov. tamtéž, s. 126.

⁶³⁷ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 68-72.

⁶³⁸ Srov. ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 322.

⁶³⁹ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 126.

⁶⁴⁰ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 68.

mívá nejstarší z nich, která má poslední slovo a svou sudbou vše završí.⁶⁴¹ V jedné z pohádek K. J. Erbena se nad děťátkem sklání tři Sudičky. „*První povídá: ‚Já tomu chlapci dávám, aby přišel do velikých nebezpečství.‘ Druhá povídá: ‚A já mu dávám, aby ze všech šťastně vyvázl a byl dlouho živ.‘ A třetí povídá: ‚A já mu dávám za ženu tu dcerušku, co se dnes narodila tomu králi, který tu nahoře na seně leží.‘*“⁶⁴² Král sudbu slyšel a snažil se jí zabránit. Povolal jednoho ze svých sluhů. A rozkázal mu, aby dítě utopil. V košíku jím byl poslán po vodě. Dítě doplulo k rybáři, který jej pak vychovával. Po letech se s ním král shledal a poznal v něm dítě, jež nařídil utopit. Napsal dopis královně, aby jej nechala odpravit. Ani to se však nezdařilo.⁶⁴³ A vše se stalo tak, jak pravila sudba.⁶⁴⁴

Osud od dávných dob nabývá rozličných antropomorfních rysů.⁶⁴⁵ Antika jej zná ve smyslu zcela nezvratného „fáta“, ⁶⁴⁶ kterým doléhá také na bohy. Řeckým bohyním osudu prý podléhá sám Zeus. V jiném pojetí je tím, kdo je jejich úmysl s to odvrátit. A to tím, že zabráni v přestřižení oné niti života. Odvrácení osudu je prý možné i prostřednictvím prosby bohům. Homér píše o jedné či více bohyních. Až časem to jsou tři Moiry. Někdy jimi jsou stařenky, jindy dívky.⁶⁴⁷ V trojici se vyskytují pravděpodobně proto, aby se při vyřknutí sudby zdůraznil její počátek, průběh a konec. První z nich přede nit života, druhá ji ovíví a třetí stříhá.⁶⁴⁸ „*Znají všechna tajemství, a zvěstují tak zpěvem veškeré věci budoucí.*“⁶⁴⁹ Antický svět zná navíc Fortunu a Tiché. V tomto smyslu odpovídá ta první římské a druhá řecké ideji náhody, ať šťastné či nešťastné. Fortuně náleží „kolo osudu“, kterým „otáčí“ a tím jej mění. Je jí vlastní vrtkavost a vrtošivost.⁶⁵⁰ Tiché je někdy pokládána za jednu z bohyní osudu. A přísluší tím k Moirám.⁶⁵¹

⁶⁴¹ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 73.

⁶⁴² ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 52.

⁶⁴³ Srov. tamtéž, s. 52-54.

⁶⁴⁴ Srov. tamtéž, s. 60.

⁶⁴⁵ Srov. VONDRÁČEK, V., HOLUB, F. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, s. 133.

⁶⁴⁶ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 126.

⁶⁴⁷ Srov. NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, s. 150-151.

⁶⁴⁸ Srov. VONDRÁČEK, V., HOLUB, F. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, s. 133.

⁶⁴⁹ NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, s. 150.

⁶⁵⁰ Srov. Fortuna, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Fortuna> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁶⁵¹ Srov. NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, s. 220.

Slované ze své zkušenosti zjišťovali, že štěstí a neštěstí nesouvisí s tím, jakým člověk je.⁶⁵² „Z toho vzniklo mínění, že člověk bývá šťasten či nešťasten ne po své zásluze, nýbrž podle toho, jak mu přisouzeno, ,na rodu napsáno.“⁶⁵³ Osud je dán rodiči a rodem. A bývá dobrý i zlý. Na neodvratnost navazuje náhoda. U Srbů je osud dobrým či zlým podle toho, kým je ovládán. Skrěča činí člověka šťastným. Neskrěča nešťastným.⁶⁵⁴ Štěstí a neštěstí se skrývá v pohádce se shodným názvem. Byl jeden chudý člověk. Měl kupu dětí, ale do kapsy stále hlouběji. Štěstí a Neštěstí se smluvili, že mu z nouze pomohou. Neštěstí jej obdarovalo třiceti rubly, kterých brzy pozbyl. Se svými skutky neuspělo. A tak zakročilo Štěstí. Dalo mu dvě grešle, s nimiž nabyl velkého bohatství.⁶⁵⁵ Štěstí člověka, jak se zdá, nezávisí na něm.

Jiná pohádka vypráví o dvou bratrech, jeden byl chudý a druhý bohatý. Když ten chudý spatřil Štěstí svého bratra, zatoužil najít to svoje. A tak se vydal do světa za svým Štěstím. Bída chtěla jít s ním. Přelstil ji a uvěznil v lahvi, kterou skryl. Zanedlouho našel také on své Štěstí. Jeho bohatý bratr to zjistil. Bídu bratra osvobodil, neboť mu nepřál Štěstí. A ta slíbila, že mu zůstane věrnou jednou provždy.⁶⁵⁶ Člověk tak na nepřízeň osudu může odpovědět a odvrátit ji. A také naopak.

Byl jeden kovář, který jak živ Bídu nespatriil. Rozhodl se proto, že ji půjde najít. Cestou potkal krejčího. Ani ten se dosud s Bídou nesetkal. Šel proto s ním, aby ji poznal. Byla už noc, když došli k jednomu stavení vprostřed temného lesa. Stavení bylo pusté a prázdné. Po nějaké době přišla do stavení osoba. Byla vyzáblá, křivá a jednooká.⁶⁵⁷ „*Aha,‘ povídá, ,mám tu hosti. Pěkně vítám.‘ – ,Děkujem pěkně, babičko! Přišli jsme k tobě sem na nocleh.‘ – ,Nu dobře, budu mít co večereťi!*“⁶⁵⁸ Zatopila v peci, v níž si krejčího upekla a povečeřela. Kovář se lstí vyváznul. Bída však prohlásila, že si jej ještě najde. A stalo se.⁶⁵⁹

⁶⁵² Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 75.

⁶⁵³ Tamtéž, s. 75.

⁶⁵⁴ Srov. tamtéž, s. 75-78.

⁶⁵⁵ Srov. Štěstí a Neštěstí (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/stesti-a-nestesti-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁶⁵⁶ Srov. Boháč a chudák (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/ctenarsky-denik/karel-jaromir-erben/bohac-a-chudak-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁶⁵⁷ Srov. ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 108.

⁶⁵⁸ Tamtéž, s. 108.

⁶⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 108-109.

6. 3 Dobro & zlo

„Když díme v přísloví, že ‚čert vrhl na svého Boha‘, chtíce říci, že přišel rovný na rovného, ani zdání nemáme o tom, že jsme vyslovili základní učení náboženské pohanských předků našich o dvou sobě rovných bozích, dobrém a zlém.“⁶⁶⁰

Mnozí píší o svrchovaném postavení jednoho z bohů, ale nikoli o tom, že je jedním jediným. Prokopios píše:⁶⁶¹ „Věří, že je jediný bůh, tvůrce hromů a jediný pán všech věcí (...) dále uctívají řeky, vodní víly a další božstva.“ a jiný: „Ale mezi mnohotvarými božskými bytostmi (...) nepopírají, že jest jeden bůh v nebesích, který rozkazuje ostatním.“⁶⁶²

Záznam z kroniky o dobrém a zlém bohu vyvolal vlnu domněnek. Uvažovalo se o vazbě slovanské víry s dualistickým pojetím mazdaismu, manicheismu či o křesťanském ďáblu. Křesťanství se sice několikrát naklonilo k dualismu, nicméně nakonec jej označilo bludným.⁶⁶³ Manicheismus uvažoval o dobru a zlu v oddělené, absolutní podobě.⁶⁶⁴ A také pro pohádku je její černobílé pojetí typické.⁶⁶⁵ Tvrdí také, že tyto dvě oddělené entity se nachází ve stavu neustálého střetávání.⁶⁶⁶ Avšak v pohádce dobro nakonec vítězí.⁶⁶⁷

Dialog dobra a zla se odvíjí dle obvyklého vzorce. Utváří se základní podoba zla.⁶⁶⁸ „Zles učinil, synu můj, žes odkryl, co bylo zastřeno, a v nebezpečnosti veliké pro to slovo ses vydal. Tato panna je v moci zlého černokněžníka, v železném zámku zajata. Kdokoli se pokusil, aby ji odtud vysvobodil, nikdo se ještě nevrátil.“⁶⁶⁹ Zprvu se zdá, že zlo má navrch, ale nakonec je prolomeno.⁶⁷⁰ Zlá moc vítězí v průběhu noci.⁶⁷¹ S rozbřeskem a dotekem prvního slunečního paprsku je již moc zlé síly odvrácena.⁶⁷²

⁶⁶⁰ ERBEN, K. J. *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, s. 9.

⁶⁶¹ Srov. PROFANT, M., PROFANTOVÁ, N. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 91-92.

⁶⁶² Tamtéž, s. 91-92.

⁶⁶³ Srov. PROFANT, M., PROFANTOVÁ, N. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, s. 65.

⁶⁶⁴ Srov. DAVISON, S. A. Tolkien a podstata zla. In *Pán prstenů a filosofie: jedna kniha vládne všem*. BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.), s. 160.

⁶⁶⁵ Srov. OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*, s. 53.

⁶⁶⁶ Srov. STOYANOV, Y. *The Other God: dualist religions from antiquity to the cathar heresy*, s. 1-2.

⁶⁶⁷ Srov. ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*, s. 24.

⁶⁶⁸ Srov. tamtéž, s. 23.

⁶⁶⁹ ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 33-34.

⁶⁷⁰ Srov. ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*, s. 23-24.

⁶⁷¹ Srov. Tamtéž, s. 132-133.

⁶⁷² Srov. MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*, s. 214.

„Černokněžník zlostí zařval, až se zámek otrásl, a tu prásk! Ta třetí železná obruč pukla na něm a odskočila. Z černokněžníka udělal se havran a vyletěl.“⁶⁷³

Mazdaismus je jedním z nejstarších náboženství vůbec. Vychází z víry v jediného Boha. Z prvotního panteonu indo-iránských bohů zůstal jen jeden. A ten se stal jediným, nejvyšším. Bůh je dobrým. Zlo není dílem dobrého Boha. A tak tu musí být něco, co je zcela zlé. Na počátku času spolu soupeřili dva duchové. Byli to Spenta Mainiu, duch dobra a Angra Mainiu, duch zla. Zlo není samozřejmě součástí zlého ducha, jeho podstaty. Je důsledkem jeho svobodné vůle.⁶⁷⁴ Toto učení perského proroka později ovlivnilo judaismus, křesťanství i islám.⁶⁷⁵ A tak se zdá, že má blízko k již zmíněnému augustiniánskému pojetí a stejně tak k pojetí pohádky, ve které má navrch nakonec dobro.

Zlý duch je již svou podstatou padlým. Nelze jej klást na roveň dobrému duchu, který se stává tím „jediným“. Říká, že se člověk rodí dobrým. A je jeho úkolem, aby takový stav uchovával tím, že svou svobodnou vůlí zvolí dobro.⁶⁷⁶ Nicméně v jedné z pohádek se „člověk“ nerodí dobrým.

Báje všude na světě, píší o vzniku prvního člověka. Bohové před setbou tvoří člověka, který by je živil. Avšak ne vždy se vše vydaří. V pohádkách je tomu také tak. Člověk z hlíny stvořený sní ty, kteří jej vytvořili. A hlína se nakonec rozpadá.⁶⁷⁷ Výjimkou není ani pohádka K. J. Erbena. Otesánek, „otesaný pařízek“ z lesa, se stal živým. Byl stále hladový. A hltal vše, co mu stálo v cestě.⁶⁷⁸ „*Jed jsem, sněd jsem: kaši z rendlíka, ucháč mlíka, pecen chleba, mámu, tátu, děvečku s jetelem, sedláka se senem, pasáka s prasaty, ovčáka s jehňaty a tebe taky ještě sním!*“⁶⁷⁹ I bible píše o stvoření. Bůh se nakonec ohlíží za tím, co učinil. A shledává, že jest vše velmi dobré.

⁶⁷³ ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 43-44.

⁶⁷⁴ Srov. STOYANOV, Y. *The Other God: dualist religions from antiquity to the cathar heresy*, s. 23-24.

⁶⁷⁵ Srov. KEENE, M. *Světová náboženství*, s. 174-175.

⁶⁷⁶ Srov. AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Kniha filosofie*, s. 62-64.

⁶⁷⁷ Srov. PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 216-217.

⁶⁷⁸ Srov. ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 104.

⁶⁷⁹ Tamtéž, s. 107.

6. 4 Život & smrt

Antropologická teorie vychází z rituální a kultické představy původu pohádkových prvků. Říká, že zrcadlí pradávno víru animismu a manismu.⁶⁸⁰

„Ó druhové, staňte a penatům svým libou obět' vzdejte, jichž pomocí zázračnou konečně jste přišli do této vlasti dávno vám osudem předurčené!“⁶⁸¹ Tak pravil praotec Čech, když stál se svým lidem u Řípu, kam s sebou přinesl domovní duchy, penaty.⁶⁸² Obraz ochranných domovních duchů byl velmi rozšířen. Věřilo se v jejich ochrannou moc. A nosily se jim obětiny. Je sporné, zda tento kult vznikl z kultu předků či z „oduševnělého“ pojetí přírody. Víra manismu a animismu se různě mísí.⁶⁸³

Jedna holčička každý den snídala mléko. Vždy se o něj podělila s hadem. Po sedmi letech ji přivedl do svého království. Dal jí radu, aby od starého hada nechtěla nic než hadí korunku. A ta jí pak přinesla velké bohatství.⁶⁸⁴ Had hospodářiček je jedním z domovních duchů. Skrývá se pod pecí či prahem. Není-li mu ublíženo, přináší štěstí a bohatství.⁶⁸⁵ O přátelské povaze tohoto domovního ducha svědčí již antický Řím.⁶⁸⁶ Avšak ta se časem změnila. V době křesťanské byl prvotní dobrý duch vystřídán zlým a ztotožněn s čertem. A jména (Špiritus, Špírek či Rarášek) to jen dokládají.⁶⁸⁷ O tom se píše v jiných pohádkách. Stává se jím nalezené zmoklé kuře. V noci šramotí. Tu přináší brambory, jindy zas obilí. A sedlák už ví, oč jde. Je to Raráš. Snaží se jej zbavit, ale marně. Sousedi si šuškejí, že se upsal čertu. Rozhodl se, že stavení i s ním zapálí. Odstěhuje se, ale marně. Raráš se u něj znovu zabydlí.⁶⁸⁸ V ovčárně byl taky jeden, který vypadal jako chlapeček. Kdo s ním nebyl zadobře, se zlou se potázel.⁶⁸⁹

Základem slovanské víry je víra v duši. A ta se rozvinula ve víru v duchy, jež je společným dědictvím veškerého slovanského lidu. Podle tradičních představ opouští duše člověka v okamžiku smrti. Žije však dál ve stromu, vodě a v celé přírodě. Do této

⁶⁸⁰ ČEŇKOVÁ, J. a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. s. 108-109.

⁶⁸¹ MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 43.

⁶⁸² Srov. tamtéž, s. 43-44.

⁶⁸³ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 128-129.

⁶⁸⁴ Srov. Hadí koruna (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/hadi-koruna-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁶⁸⁵ Srov. VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*, s. 132.

⁶⁸⁶ Srov. MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*, s. 213.

⁶⁸⁷ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 65-66.

⁶⁸⁸ Srov. ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 104-107.

⁶⁸⁹ Srov. ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 77-78.

představy se promítla víra v duchy vodní, lesní a polní. Slované předpokládali, že duše může opustit člověka i za jeho života. Stává se to obvykle ve spánku, kdy duše přijímá podobu bílého ptáka či stromu.⁶⁹⁰ Relikt této víry lze nalézt v pohádkách K. J. Erbena. Jabloňová panna je spolu se svými sestrami zakleta v jabloni se třemi jablky.⁶⁹¹

V jedné z pohádek je v příkopu pohozen mrtvý člověk, který nesplatil svůj dluh. Králevic za něj dluh zaplatí a jde dál. V lese se setkává s velkým vlkem, vytasí meč a chce jej zabít. Vlk říká, že mu bude ku pomoci. A tak šel s ním.⁶⁹² Ve slovanském bájesloví bývá lesní duch zvířetem, ať už medvědem, vlkem či zajícem. A jeho zvláštním posláním je ochrana lesa, který střeží. Lesní duch mívá také jistou škodolibou zálibu. A tou je svádění pocestných na scesti.⁶⁹³ Podle prastaré víry odchází duše z člověka ve zvířecí podobě. Má se za to, že je její původ božský. V okamžiku smrti se navrácí tam, odkud vzešla.⁶⁹⁴ Slované věřili, že po smrti člověka se duše mění v ptáka či v jiné zvíře.⁶⁹⁵ „*Když pak zase v lese přišli na to místo, kde králevic toho vlka naše, řekl jemu vlk: ‚Měj se dobře! Musím tě opustit! Děkuji ti za službu, cos mi prokázal. Neboť věž, že jsem já duch onoho nebožtíka, za kterého jsi dluhy zaplatil a dal ho pochovat.‘*“⁶⁹⁶

S myšlenkou života a smrti souvisí mnohé jevy. A mnohdy se nalézají tam, kde by je nikdo nehledal. K. J. Erben v jedné z pohádek píše: „*jsa náramný lenoch, neustále jen se povaloval na peci.*“⁶⁹⁷ Zde je jisté sepětí s pecí. O tom napovídá již jméno, ale i úsloví:⁶⁹⁸ „*Na mé úsilné žádání a na štíčí rozkázání ať na té peci hned jsem před králem!*“ *V peci se hned zakouřilo, zapálilo, dvěře se dokořán otevřely, a pec se hlupcem běžela...*“⁶⁹⁹ Vše se lépe objasní v souvislosti jiných pohádek: „*on dvanáct let ležel v popelu, potom vstal*“ „*...měl v poli postavenou pec na sloupech*“⁷⁰⁰ První výrok vyjadřuje myšlenku návratu mrtvého mezi živé. Druhým je myšlen vysutý hrob.

⁶⁹⁰ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 13-16.

⁶⁹¹ Srov. ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 73.

⁶⁹² Srov. ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 78-79.

⁶⁹³ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 111-113.

⁶⁹⁴ Srov. LURKER, M. *Slovník symbolů*, s. 105-106.

⁶⁹⁵ Srov. MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*, s. 23.

⁶⁹⁶ ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 80.

⁶⁹⁷ O hloupém Peciválovi (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/o-hloupem-pecivalovi-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁶⁹⁸ Srov. PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 203.

⁶⁹⁹ O hloupém Peciválovi (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/o-hloupem-pecivalovi-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁷⁰⁰ PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 203-204.

V pohádce se setkávají a prolínají dva druhy kultu, kult předků a kult ohně. Jinými slovy, jde o odlesk způsobu pohřbívání, který má větší či menší spojitost s ohněm. Některé důkazy odkazují k pohřbu pod ohništěm. Zprvu, kdy v domě nebylo ohniště ani pec, pohřeb probíhá přímo tam. Rozvíjí se kult předků. V domě se smí pohřbívat pouze ti, kteří mají potomky. Kult ohně je mimo dům. Následně vzniká oheň rodinný. Společenský oheň se odnáší do svatyně. A rodinné ohniště se stává součástí symboliky kultu předků. Oheň, který je zde zažihán, je „duší“ onoho pohřbeného předka. Ohniště se tak stává místem jeho posmrtného pobytu.⁷⁰¹

K jinému způsobu zázračného zrození se řadí to, které je ovlivněno vodou. Avšak zpravidla lze za ním nalézt živočicha žijícího ve vodě. Je jím nejčastěji ryba.⁷⁰² K. J. Erben v jedné pohádce píše o královně, která nemohla mít děti. Stařenka jí poradila, aby si nechala ustrojít rybu z královského rybníka. A co sama nesní, aby dala kobyle, a co ona nesežere psici. A ať zbytek na zahradě zakope. Za čas měla královna dva syny, kobyla dvě hříbátka a psice dvě štěňátka. A také na zahradě vyrostly dva proutky jako meče.⁷⁰³ Bůh stvořil ryby a požehnal jim slovy:⁷⁰⁴ „*Plod'tež se a množte se, a naplňte vody mořské.*“⁷⁰⁵ Ryba je symbolem plodnosti a štěstí, neboť v symbolickém jazyce je také Kristem. V pohádce je takto snědená ryba rituálním reliktem. Ryba byla totemickým předkem, který měl být jejím snědením znovuzrozen. Souvisí s rituálním navrácením lidské duše. Uloví a sní se s vírou v navrácení mrtvého do života. Již stará babylonská víra vycházela z představy ryby, která z království mrtvých přináší duši a probouzí tím mrtvého k životu.⁷⁰⁶

V této pohádce lze nalézt i jiný rys zázračného zrození. „*Když jim byl rok, byli jako sedmiletí chlapci, když jim byla dvě léta, byli jako hoši, co mají čtrnáct let, a když jim byla tři léta, byli už dospělí jako jiní jednadvacetiletí mládenci.*“⁷⁰⁷ A také v pohádce o živé vodě je zmíněn rychlý růst. „*Rostl vůčihledě, ne po rocích, ale po dnech.*“⁷⁰⁸ Jestliže je zázračné zrození motivem znovuzrození, je tím také osvětlen motiv rychlého růstu. Zprvu je znázorněn zrozením dospělého, později zrychlenou proměnou dítěte

⁷⁰¹ Srov. PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 204-208.

⁷⁰² Srov. tamtéž, s. 199-200.

⁷⁰³ Srov. ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 107-108.

⁷⁰⁴ Srov. Gn 1, 21-22

⁷⁰⁵ Gn 1, 22

⁷⁰⁶ Srov. PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 211-216.

⁷⁰⁷ ERBEN, K. J. *České pohádky*, s. 108.

⁷⁰⁸ ERBEN, K. J. *České národní pohádky*, s. 23.

v dospělého. A to je jen jedna strana téže mince. Je to navrátilce z onoho světa. Jako dorostlý prošel smrtí. Z toho důvodu se jako dorostlý také vrací.⁷⁰⁹

K archaickým prvkům pohádky patří různé zákazy. Rituál zasvěcení je doprovázen zkouškou duchovní síly a vůle, která souvisí s bděním.⁷¹⁰ „*Jinak nepojedeš nežli v noci.*“⁷¹¹ Rituální zkouška se netýká jen dlouhého bdění, je to také zkouška mlčení. Zasvěcovaný jedinec smí mluvit jen tiše, velmi málo a oči má mít sklopené.⁷¹² „*KráleVIC nemohl z té panny ani oči spustit, jak byla krásná. I začal k ní mluvit, ptal se jí všelicos, ale ona neodpovídala, neusmála se a na nikoho ani nepohlédla.*“⁷¹³ „*Vzpomínka na iniciační chýši, izolovanou od okolního světa v lese se zachovala v pohádkách.*“⁷¹⁴ „*Chýše, les a temnota: tyto obrazy vyjadřují věčné psychodrama kruté smrti, po níž následuje znovuzrození.*“⁷¹⁵ A také rituální odloučení dívek souvisí s tmou. Setravávají v temném koutě obydlí, neboť obvykle nesmějí spatřit slunce.⁷¹⁶ V noci žabka nabývala lidské podoby tím, že svlékala svou kůži. Jak to králeVIC zjistil, žabí kůži spálil. A tím mu zmizela. Vrátila se do podslunečního panství.⁷¹⁷

„*Iniciační rituály znovu aktualizují původní mýtus, který vypráví o dobrodružství, smrti, vzkříšení nějakého božstva.*“⁷¹⁸ Spolu s rituálem zasvěcení, nejstarším základem pohádky, je také obraz posmrtné říše těžištěm všech pohádkových prvků. Oba tyto cykly se vzájemně prolínají. Rituál zasvěcení byl současně pobyt v říši mrtvých a mrtvý „zažíval“ totéž co zasvěcovaný. A jejich složením se utváří takřka úplná struktura pohádkového vyprávění.⁷¹⁹ „*Tajemství, které je odhaleno v průběhu iniciace, je přesně toto: že smrt není nikdy definitivní záležitost, protože mrtví se vrací.*“⁷²⁰

⁷⁰⁹ Srov. PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 220-222.

⁷¹⁰ Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 33.

⁷¹¹ O třech králoVICích (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/o-trech-kralovicich-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁷¹² Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 54.

⁷¹³ ERBEN, K, J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*, s. 82.

⁷¹⁴ ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 66.

⁷¹⁵ Tamtéž, s. 66.

⁷¹⁶ Srov. ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 75.

⁷¹⁷ Srov. O žabce králoVně (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/o-zabce-kralovne-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

⁷¹⁸ ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 182.

⁷¹⁹ Srov. PROPP V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*, s. 160-161.

⁷²⁰ ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 63.

Závěr

Cílem diplomové práce byla snaha o kontextuální interpretaci pohádek K. J. Erbena z pohledu teologické antropologie. A v kontextu celkové problematiky pohádek pak v nich nalézt hodnoty, které mohou být takto uchopeny a interpretovány.

Pohádka Pták Ohnivák a liška Ryška byla jakýmsi úvodem k výkladu pohádek jiných. Nejprve jsem její symboly analyzovala a uvedla do souvislosti pohádkového děje. Následně jsem hledala a nalézala některé aspekty člověka: člověk jako oduševnělý prach, hříšník a obraz Boží. Kontinuálně k tomu a v souvislosti s jinými pohádkami jsem toto téma uvedla do obecnější roviny osudovosti, života, smrti, dobra a zla. Pohádka se od doby svého vzniku vyvíjela a získávala nové a nové prvky. Z hlediska života a smrti lze v pohádce nalézt reliktu animismu, manismu i novější náboženské prvky. A také v pojetí dobra a zla má více než jen jednu náboženskou paralelu. Totéž platí o osudovosti. V. J. Propp při svém studiu struktury pohádek dospěl k době, kdy pohádka ještě nebyla pohádkou. A tím jí uvedl do souvislosti s rituálem zasvěcení.

Všechny tyto aspekty jsem jen naznačila. Myslím, že by bylo zajímavé je ještě rozvést a dát do souvislosti s časovou osou, s jejich vývojem a kulturními vlivy.

K hodnotě pohádkových vyprávění se vyjádřil již J. R. R. Tolkien. A spojoval je s fantazií, obnovou, únikem a útěchou. Říkal, že člověk žije v padlém světě a rozvzpomíná se na jiný. Jejich hodnota tak tkví v naplňování věčných tužeb. Každý člověk touží projít životními zkouškami a najít cestu na Onen svět. A tkví také v samotné symbolice ve smyslu „*analogia entis*“, v tom, co lze tušit, ale nelze zcela obsáhnout, v současném zahalování i zprůhledňování či ve zpodobení nekonečného konečným způsobem, v hloubce svého významu. Vše lze využít ve výchově k hodnotám při práci s knihou.

„V pohádkách, které jsem slýchal v dětství, spočívá hlubší význam než v pravdě, kterou učí život.“⁷²¹

⁷²¹ SCHILLER, F. In: BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*, s. 9.

Seznam literatury

Knihy

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Kniha filosofie*. Praha: Knižní klub, 2013. ISBN 978-80-342-3912-5.

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Kniha náboženství*. Praha: Knižní klub, 2015. ISBN 978-80-242-5179-0.

BASSHAM, G., BRONSON, E. (ed.) *Pán prstenů a filozofie: jedna kniha vládne všem*. Praha: XYZ, 2009. ISBN 978-80-7388-149-8.

Bible svatá aneb všechna svatá Písma Starého i Nového zákona. podle posledního vydání kralického z roku 1613, Česká biblická společnost, 1991. ISBN neuvedeno.

BECKER, U. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-612-8.

BENOIST, L. *Znaky, symboly a mýty*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-49-1.

BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-290-1.

BLAŽKE, J. *Kouzelné zrcadlo literatury: písemnictví 19. věku*. Praha: Velryba, 1999. ISBN 80-85860-10-4.

BOUBLÍK, V. *Teologická antropologie: člověk v Kristu Ježíši*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-490-3.

BRANDL, V. *Život Karla Jaromíra Erbena*. Brno: Matice moravská, 1887. ISBN neuvedeno.

BROUČEK, S., JEŘÁBEK, R. *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 3. svazek Praha: Mladá fronta, 2007. ISBN 978-80-204-1713-8.

CARPENTER, H. *J. R. R. Tolkien: životopis*. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0409-0.

CARPENTER, H. *The letters of J. R. R. Tolkien*. Boston: Houghton Mifflin, 1981. ISBN 0-04-826005-3.

CARTER, L. *Tolkien: zákulisí Pána prstenů*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-457-X.

COLBERT, D. *Kouzelný svět Pána prstenů: okouzující mýty, legendy a fakta v pozadí jednoho z nejslavnějších románů*. Praha: BB art, 2002. ISBN 80-7257-961-4.

COREN, M. *Život Pána prstenů: J. R. R. Tolkien*. Praha: Baronet, 2002. ISBN 80-7214-459-6.

ČAPEK, K. *Hordubal. Povětroň. Obyčejný život*. 23. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1985. ISBN neuvedeno.

ČEŇKOVÁ, J. a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X.

ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*. Praha: Albatros, 1990. ISBN neuvedeno.

CHALOUPKA, O. *O literatuře pro děti*. Praha: Československý spisovatel, 1989. ISBN neuvedeno.

CHALOUPKA, O. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti: významní autoři a jejich tvorba, díla neznámých tvůrců staré literatury, nejčastější literární termíny, hlavní literární skupiny a směry, historická období*. Brno: Centa, 2005. ISBN 80-86785-03-3.

DAY, D. *Průvodce světem J. R. R. Tolkiena*. 2. upravované doplněné vydání. Praha: Paseka, 2003. ISBN 80-7185-540-5.

DREWERMANN, E. *Co je důležité, je očím neviditelné: hlubinně psychologický výklad Malého prince*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996. ISBN 80-85959-14-3.

ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-722-6901-1.

ERBEN, K. J. *České národní pohádky*. 6. vydání. Praha: Bystrov & synové, 1995. ISBN 80-85980-03-7.

ERBEN, K. J. *České pohádky*. 8. upravené vydání. Praha: Albatros, 2014. ISBN 978-80-00-03651-9.

ERBEN, K. J. *Kytice*. Brno: Glos, 2005. ISBN neuvedeno.

ERBEN, K. J. *Prostonárodní české písně a říkadla: s nápěvy do textu vřaděnými*. Praha: Panton, 1988. ISBN neuvedeno.

ERBEN, K. J., *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1953. ISBN neuvedeno.

ERBEN, K. J. *Zlatovláska a jiné české pohádky*. 4. vydání. Praha: Albatros, 1987. ISBN neuvedeno.

- FONTANA, D. *Tajemný jazyk symbolů: názorný klíč k symbolům a jejich významům*. Praha: Paseka, 1994. ISBN 80-85192-91-8.
- FRANZ, M. L. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-260-2.
- FROTSCHER, S. *5000 znaků a symbolů světa: podrobný výklad s barevnými ilustracemi*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2230-6.
- FURET, F. *Člověk romantismu a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7021-818-1.
- GUARDINI, R. *O posvátných znameních*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1992. ISBN 80-85527-04-9.
- HART, G. *Egyptské mýty*. Praha: NLN, 2001. ISBN 80-7106-223-5.
- HOMÉROS, *Odysseia*. 4. vydání. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2187-8.
- CHALOUPKA, O. *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti...* Brno: Centa, 2005. ISBN 80-86785-03-3.
- CHALOUPKA, O., MIRVALDOVÁ, H. a kol., *Spisovatelé literatury pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1985. ISBN 13-783-85.
- JANÁK, J. *Brána nebes: bohové a démoni starého Egypta*. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-235-X.
- JANÁK, J. *Staroegyptské náboženství I: bohové na zemi i v nebesích*. Praha: Oikoymenh, 2009. ISBN 978-80-7298-314-8.
- JUSTOŇ, Z. *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*. Praha: Dauphin, 1997. ISBN 80-86019-55-1.
- KEENE, M. *Světová náboženství*. Praha: Knižní klub, 2002. ISBN 80-242-0983-7.
- KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*. 6. doplněné přepracované vydání. Praha: SPN, 2002. ISBN 80-7235-023-4.
- KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1789-5.
- KREEFT, P. *Tolkienovo vidění světa: křesťanská filosofie Pána prstenů*. Praha: Paulínky, 2014. ISBN 978-80-7450-154-8.
- LURKER, M. *Lexikon bohů a symbolů starých Egyptanů: průvodce mystickým a magickým světem Egypta*. Praha: Euromedia Group - Knižní klub, 2003. ISBN 80-242-1016-9.
- LURKER, M. *Slovník symbolů*. Praha: Universum, 2005. ISBN 80-242-1588-8.

- MÁCHA, K. H. *Máj*. Praha: Evropský literární klub, 1936. ISBN neuvedeno.
- MÁCHAL, J. *Bájesloví slovanské*. Olomouc: Votobia, 1995. ISBN 80-85619-19-9.
- MARTINKOVÁ, V. *Teorie literatury netradičně: učebnice pro střední školy, pro občanské školy a 6. - 9. ročník ZŠ*. Praha: Trizonia, 1995. ISBN 80-85573-61-X.
- MOTLOVÁ, M. *Průvodce lidovou kulturou*. Praha: Knižní klub, 2016. ISBN 978-80-242-5370-1.
- MYSLIVEČEK, M. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*. Praha: Horizont, 1992. ISBN 80-7012-065-7.
- NAYDLER, J., KRŮTA, M. *Chrám kosmu: starověká egyptská zkušenost posvátného*. Praha: Volvox Globator, 1999. ISBN 80-7207-245-5.
- NEŠKUDLA, B. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-125-6.
- NICOLA, U. *Obrazové dějiny filozofie*. Praha: Knižní klub, 2006. ISBN 80-242-1578-0.
- NÜNNING, A. (ed.) *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006. ISBN 80-7294-170-4.
- OTČENÁŠEK, J. *Antropologie narativity: problematika české pohádky*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2012. ISBN 978-80-87112-67-0.
- OTČENÁŠEK, J., KLÍMOVÁ, D. *Česká pohádka v 19. století*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2012. ISBN 978-80-87112-50-2.
- PETIŠKA, E. *Staré řecké báje a pověsti*. Praha: Albatros, 1996. ISBN 80-00-00143-8.
- PETRŮ, E. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc: Rubico, 2000. ISBN 80-85839-44-X.
- POKORNÝ, P. *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-779-0.
- PROFANT M., PROFANTOVÁ, N. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-011-X.
- PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie*. 2. vydání. Jinočany: Nakladatelství H a H, 2008. ISBN 978-80-7319-085-9.
- SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky, 1998. ISBN 80-85010-06-2.
- Svět ezopských bajek*. Praha: Svoboda, 1976. ISBN neuvedeno.

ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny: literární adaptace lidových pohádek*. Praha: Albatros, 1989. ISBN neuvedeno.

SOKOL, J. *Člověk a náboženství: proměny vztahu člověka k posvátnému*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-886-4.

STOYANOV, Y. *The other God: dualist religions from antiquity to the Cathar heresy*. London: Yale University Press, 2000. ISBN 0-300-08253-3.

TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Dvě věže*. 4. vydání, v Argu první, revidované. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-727-7.

TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Návrat krále*. 3. vydání. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0965-3.

TOLKIEN, J. R. R. *Pán prstenů: Společenstvo Prstenu*. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0362-0.

TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*. Praha: Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0668-9.

TOLKIEN, J. R. R., TOLKIEN, Ch. *Silmarillion*. Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80-204-0336-1.

TRESIDDER, J. *1001 symbolů: ilustrovaný průvodce světem symbolů*. Praha: Knižní klub, 2004. ISBN 80-242-1252-8.

VÁŇA, Z. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-187-6.

VONDRÁČEK, V. *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*. 2. vydání. Praha: Avicenum, 1972. ISBN neuvedeno.

VYHLÍDAL, Z. *Klasická pohádka a skutečnost*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004. ISBN 80-7266-164-7.

WELLEK, R., WARREN, A. *Teorie literatury*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-150-8.

Internetové zdroje

MIŠKA, J. J. J. *Bájní ptáci: pták Ohnivák, Fénix...*, Dostupné na: <http://hledani.gnosis.cz/bajni-ptaci-ptak-ohnivak-fenix/> (on line), citováno dne 10. 12. 2016.

Boháč a chudák (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/ctenarsky-denik/karel-jaromir-erben/bohac-a-chudak-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

České národní obrození, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A9_n%C3%A1rodn%C3%AD_obrozen%C3%AD (on line), citováno dne 16. 6. 2016.

Fénix, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/F%C3%A9nix> (on line), citováno dne 1. 10. 2016.

Fortuna, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Fortuna> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

Hadí koruna (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/hadi-koruna-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

Homér, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Hom%C3%A9r> (on line), citováno dne 6. 10. 2016.

Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Křesťanská klasika, Dostupné na: <http://www.fhs.cuni.cz/homer21/krestanskaklasika.html> (on line), citováno dne 30. 7. 2016.

Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Úvod, Dostupné na: <http://www.fhs.cuni.cz/homer21/main.html> (on line), citováno dne 30. 7. 2016.

Homér 21: Antika a bible: literární dějiny pro studenty všech věků: Prolog: Egypt a Mezopotámie, Dostupné na: http://www.fhs.cuni.cz/homer21/prolog_egyptmezopotamie.html (on line), citováno dne 30. 7. 2016.

John Ronald Reuel Tolkien, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Ronald_Reuel_Tolkien (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

Kámen mudrců, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1men_mudrc%C5%AF (on line), citováno dne 6. 12. 2016.

Lactantius, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Lactantius> (on line), citováno dne: 12. 12. 2016.

Lucifer, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Lucifer> (on line) citováno dne 20. 11. 2016.

Manicheismus, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Manicheismus> (on line), citováno dne 26. 10. 2016.

Mýty a skutečnost: Epos o Gilgamešovi, Dostupné na: <http://myty.info/view.php?cisloclanku=2007040020> (on line), citováno dne: 16. 12. 2016.

Mýty a skutečnost: Mytický strom, Dostupné na: <http://myty.info/view.php?cislocclanku=2008050001> (on line), citováno dne: 16. 12. 2016.

O hloupém Peciválovi (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/o-hloupem-pecivalovi-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

Odysseia, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Odysseia> (on line), citováno dne 12. 12. 2016.

Osobnosti.cz, Dostupné na: <http://www.spisovatele.cz/john-ronald-reuel-tolkien> (on line), citováno dne 10. 6. 2016.

Osud, náhoda nebo Boží Prozřetelnost?, Dostupné na: <http://postoloprty.farnost.cz/duchovni-slovo/katecheze/osud-nahoda-nebo-bozi-prozretelnost/> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016

O třech královičích (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/o-trech-kralovicich-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

Pták Ohnivák, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pt%C3%A1k_Ohniv%C3%A1k (on line), citováno dne 1. 10. 2016.

Pán prstenů Společenstvo prstenu mluvený part 1 3 HD By CZ, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=aOtdHUIkyus> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

Pán prstenů - Společenstvo prstenu - mluvený - part 2/3, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=S-hfNJ-YXeM> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

Pán prstenů - Společenstvo prstenu - mluvený - part 3/3, Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=2x2cezwvtd0> (on line) citováno dne 16. 6. 2016.

Středověká literatura, Dostupné na: <http://spisovatele-dila.blog.cz/1112/stredoveka-literatura> (on line), citováno dne 21. 12. 2016.

Symbol, Dostupné na: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Symbol> (on line), citováno dne 26. 11. 2016.

Špalíček (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/spalicek-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

Štěstí a Neštěstí (Pohádky), Dostupné na: <http://www.cesky-jazyk.cz/citanka/karel-jaromir-erben/stesti-a-nestesti-pohadky.html> (on line), citováno dne: 26. 12. 2016.

Velká francouzská revoluce, Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Velk%C3%A1_francouzsk%C3%A1_revoluce (on line), citováno dne 21. 12. 2016.

Jiné zdroje

DĚDINOVÁ, J. *Možnost křesťanské interpretace vybraných děl Astrid Lingrenové*. České Budějovice 2013. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce J. Vokoun.

HADROVÁ, V. *Interpretace sbírky Kytice s důrazem na vybrané hermeneutické postupy*. Brno 2011. Bakalářská práce. Masarykova univerzita v Brně. Filosofická fakulta. Katedra historie. Vedoucí práce M. Konečná.

KOLÁŘOVÁ, L. Přednáška: Teologická antropologie. České Budějovice, 30. 4. 2016.

KRÁLOVÁ, J. K. *J. Erben, bratři Grimmové: pohádky*. Plzeň 2014. Diplomová práce. Západočeská univerzita v Plzni. Pedagogická fakulta. Katedra českého jazyka a literatury. Vedoucí práce V. Viktora.

Seznam příloh

Příloha I. Knižní ilustrace: pták Ohnivák

Přílohy

Příloha I. Knižní ilustrace: pták Ohnivák

Abstrakt

Vohradská, Z. *Pohádky K. J. Erbena z pohledu teologické antropologie*. České Budějovice, 2017. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce L. Kolářová.

Klíčová slova: K. J. Erben, Pták Ohnivák a liška Ryška, Homér, Odyssea, J. R. R. Tolkien, Pán prstenů, pohádky, slovanství, křesťanství, hodnota, estetika, symbolika, symbol, mýtus, rituál, interpretace, antropologie, člověk, dobro, zlo, život, smrt, osud.

Jádrem diplomové práce je snaha o kontextuální interpretaci pohádek K. J. Erbena z pohledu teologické antropologie. A v kontextu celkové problematiky pohádek pak v nich nalézt hodnoty, které mohou být takto uchopeny a interpretovány.

Vlastnímu výkladu předchází pět teoretických kapitol, kde je nejprve pojednáno o problematice pohádek, jejich typologii, vzniku a vývoji. A také o specifikách doby a tvorby K. J. Erbena. Homér a J. R. R. Tolkien se stávají inspirací následné interpretace. Obě díla byla křesťansky interpretována. Integrativní a rekonstruktivní teorie tak je ukázána na výkladu dvou velkých děl světové literatury. Odyssea, jako dílo, o jehož vzniku není mnoho známo, je vzorem integrativní teorie. Pán prstenů seznamuje s rekonstruktivní teorií, neboť zde je tomu naopak. Ze svérázné struktury klasické pohádky pak vychází její vlastní výklad. Jeho jádrem je studium morfologie pohádky V. J. Proppa.

Pohádka Pták Ohnivák a liška Ryška je jakýmsi úvodem k výkladu pohádek jiných. Nejprve jsou její symboly analyzovány a uvedeny v souvislosti pohádkového děje. Později je nalézáno její jádro v době, kdy ještě nebyla pohádkou. A tím je její struktura dána do souvislosti s rituálem zasvěcení. Následně jsou zde rozpracovány některé aspekty člověka: člověk jako oduševnělý prach, hříšník a obraz Boží. Kontinuálně k tomu a v souvislosti jiných pohádek je toto téma rozvedeno do obecnější roviny osudovosti, života, smrti, dobra a zla.

Otázka hodnoty je zpracována v kapitole o estetice a symbolice, s důrazem na symboliku symbolu, mýtu a rituálu.

Abstract

Vohradská, Z. *Fairytales K. J. Erben from the perspective of theological anthropology*. České Budějovice, 2017. Diploma Thesis. University of South Bohemia in České Budějovice. Faculty of Theology. Department of Theological Sciences. Supervisor L. Kolářová.

Key words: K. J. Erben, The Firebird and Foxy Fox, Homér, Odyssea, J. R. R. Tolkien, The Lord of the Rings, fairy tales, Slavonic, Christianity, value, aesthetics, symbology, symbol, myth, ritual, interpretation, anthropology, human, good, evil, life, death, fate.

The core thesis is an attempt to contextual interpretation of fairy tales K. J. Erben from the perspective of theological anthropology. And in the context of the overall issue of fairy tales then they found values that can be picked up and interpreted in this way.

Own interpretation precedes five theoretical chapters where first discuss the issue of fairy tales, their typology, origin and development. And about the specifics of time and formation by K. J. Erben. Homer and J. R. R. Tolkien become the inspiration for subsequent interpretation. Both works have been interpreted by Christian. Integrative and reconstructive theory and is shown in the interpretation of two great works of world literature. Odyssey, a work whose creation is not much known, is a model for integrative theory. The Lord of the Rings introduces reconstructive theory, because here it is the opposite. From the peculiar structure of the classic fairy tale, then based on its own interpretation. Its core is the study of the morphology of fairy V. J. Propp.

Fairytales Firebird and Foxy Fox is an introduction to the interpretation of other fairy tales. First, its symbols are analyzed and presented in the context of the fairy happening. Later, finding the core at a time when there was not a fairy tale. And that its structure is given in connection with the initiation ritual. Consequently, there are elaborated some aspects of man: man as soulful dust sinner and image of God.

Continuously to and in relation to other fairy tales, this topic is distributed to more general plane fatality, life, death, good and evil.

Question the value is processed in the chapter on aesthetics and symbolism, with an emphasis on symbolism symbol, myth and ritual.